

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM. XVI. KÖTET.

MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET

IRTA

CHERBULIEZ VIKTOR.

FORDITOTTA

GEŐCZE SAROLTA.

BUDAPEST, 1893.

CHERBULIEZ VIKTOR,
MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

MŰVÉSZET
ÉS
TERMÉSZET.

IRTA

✓ CHERBULIEZ VIKTOR.

FORDÍTOTTA

GEŐCZE SAROLTA.

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1893.

269646

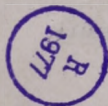
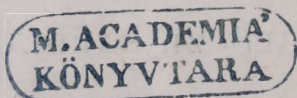
A M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága eszközésére, az Akadémia kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata jelenik meg. E vállalat célja: a tudományokat mai színvonalukon előadó művek által a tudományos műveltség terjesztése.

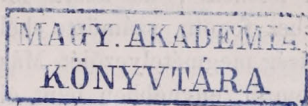
A bizottság kiváló gondot fordít a munkák megválasztására és különösen a fordítások megbíráására és ellenőrzésére is.

Ennek megfelelőleg minden fordított munkát egy e végből föl-kért szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval.

A jelen munka fordítását *Bánóczy József* lev. tag. vizsgálta fölül.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

ELSŐ RÉSZ.

A művészet alkotásai és az aesthetikai élvezet.

I.

Milyen legyen a művészet elmélete, s milyen ne legyen.

Akárhány afrikai vagy amerikai vad néptörzs nem ismeri az ekét; a kézidobot, sípot pedig ismeri és táncot is jár a síp-, dobszóra. A görögök még nem tudtak írni, mikor Homeros énekelni kezdett. Kenyerük még kenyér se volt, mikor már olyan énekeseik voltak, a kik meg tudták őket rikatni, nevetetni; az volt nekik a lelki eledelük. Az ember a művészetek megteremtésével széles e világon sehhol sem várta be az ipar tökéletesedését, annyira szükségét érezte e fényűzésnek. De hát: miféle igényét elégítette ki általuk? Mi hasznukat veheti? Mit ér velük?

Az utilitarismus hívei úgy gondolkoznak, ha nem is merik mindenkor kimondani, hogy a művészet nem való semmire; az asketák s a puritánok meg épen a lelki üdvösségre veszedelmes időtöltésnek mondták őket nem egyszer. Plátó, a kiben művészi lélek lakott, a költőt «könnyű, szárnyas és szent lénynek» nevezte el, «a kit

megszenteltek az istenek»; de azért, mikor eszményi állama szervezéséhez fogott, száműzte belőle Homerost, mint a közerkölcsiség megmételvezőjét. Máskor megfelejtkezve a veszedelemről, enyhébben bánt el a képirókkal és a költőkkel, csak tanulmányaik és foglalkozásuk léhaságát róván fel nekik. Iparkodott a lelkükre beszélni, mondván: ha e világon úgy is minden csak az isteni typosoknak, az enyészhetetlen, örök eszméknek gyarló, tökéletlen utánzata, akkor a festő, a ki képüket másolja, maga se egyéb, mint lelketlen másolója a hitvány utánzatnak. Jusson csak eszünkbe az ő hires barlangja, barlangjában a bilincsbe vert rabok, a kik nézik, nézik a börtönfalón el-elsuhanó árnyékot és valóságnak vélik. Mit szóljunk a festőhöz, a ki azzal mulat, hogy ez árnyékot átrajzolja? Mi lesz az ő műve? Árnyéknak az árnyéka. De megengedve bár, hogy az élő világban több a realitas mint Plátó gondolta, mi haszna a természetet másolni? Mit ér nekünk az a másolat, mennyivel tesz boldogabbá? Nem méltán mondhatni-e: «Balgatag a festő, a ki dicsőséget keres oly kép festésében, melynek eredetijével nem törődik senki». Théodore Rousseau egyszer egy fa-tanulmányt végzett be az apremonti hegyszorosban; arra megy egy parasztember és csúfondárosan kérdezi, mit csinál? — «Nem látja? Ezt a nagy cserfát csinálom.» — «Minek azt megcsinálni? Meg van az már úgy is», vélekedett a paraszt.

Akadnak az utilitáriusok közt elnéző, nagylelkű moralisták, a kik nagykegyesen elismerik, hogy a művészet mégis csak jó valamire: azt mondják, hogy a maga módja szerint az is képes oktatni s csak rajtunk áll tanulságot, jó erkölcsöt meríteni belőle; és még azt hiszik, hogy ezzel nagyon megtisztelték. «Az ember szenvedésre

született», így szól a régi görög költő egyik darabjában, melynek csak töredékei maradtak ránk; «és az élet sok fájdalommal jár: kellett tehát orvosságot keresni bajainkra. S lám, lelkünk, elfelejtve a maga baját, míg a másén szánakozik, a színházban gyönyörűséget is, okulást is lel. A szegény, ha hallja, hogy Telephos nagyobb inségben él nálánál, könnyebben viseli szegénységét; a bomlott eszű Alkmaion őrzöngése láttára magába száll; ennek a szeme el van gyöngülve, de Phines fiai vakok; az gyermekét siratja, de Nióbe sorsán megvigasztalódik; amannak, ki csak úgy húzza rokkant lábát, Philoktetest mutatják; egy boldogtalan aggastyán Aeneasban önmagára ismer; s így, embertársát a magáénál nagyobb bajban látva sinylődni, mindegyik könnyebben viseli a maga terhét.» Vajjon a drámai költészetnek igazán megvolna az a gyógyító ereje, a mit a görög költő tulajdonított neki? Kötve hiszem, hogy sánta ember Philoktetesen valaha megvigasztalódott, hogy Alkmaion őrzöngése vagy egy bomlott elméjút valaha magához térített volna. A tragédiának nem is az az igazi feladata, hogy erkölcseinket megjavítsa, hogy vétkeinkre, botlásainkra rámutasson. Különben is, a színművészet még nem valamennyi művészet. S vajjon micsoda erényre taníthatna a milói Vénus vagy a Corregio Antiopéja?

Nem; a művészetnek semmi köze az erkölcshöz, felelik egynémely metaphysikusok; a művészet nem oktatás, de nem is utánzatnak utánzata, másolatnak másolata; hivatása föltárni az abszolút szépet, a mit az élő természetben hiába keresünk. De mi az az abszolút szép? «Az Ige», felel Lamennais, «vagyis a végtelen alaknak nyilvánulása, tükrözése, azon végtelen alaké, mely egységében valamennyi véges, egyéni alakot tartalmaz; egy-egy

alak mennél jobban megközelíti, annál szebb. Már az aesthetika megalapítója, Baumgarten, így határozta meg a szépséget: «Érzékelhető tökéletesség». Csakhogy, sajnos, a tökéletesség elménk egyik fogalma; érzékeink tehát hozzá soha nem férhetnek. A tökéletes lény olyan egyén lenne, a mely fajával teljesen adaequat, s annak fogalmát a maga teljességében képviselné; csakhogy a fajok millió egyénben valósulnak meg, melyeknek mindegyike különbözik a többitől. Valahány rózsa a világon, egyik sem a rózsa; valahány asszony, egyik sem az asszony; valahány Rafaeli madonna, egyik sem tökéletes, mert Lionardo da Vinci és Tiziano ép oly szépeket alkotott; sőt ő maga is hányat festett, mintegy sokszorozandó egyetlen typus változatait, melyet egyetlen képben megvalósítani nem volt már reménye. És vannak ám nagy művészek, a kiknek a lelkét a madonna nem tudta megilletni, a kik végfogytig csak a leghétköznapibb dolgokat figyelték meg és elevenítették meg a vásznon nagy szeretettel. *Téniersnek* egy-egy búcsúja, *Van Ostadenak*, *Van Steennek* egy-egy interieurje a művészet remeke és vajjon, okát adandók az általuk szerzett gyönyörnek, azt mondjuk-e, hogy e képekben a korhelységnek, a pipának vagy a boros kancsónak isteni typusa nyilatkozik meg?

Lamennais úgy segít magán, hogy a hollandiakat s a flamandokat vádolja, mintha a művészet igazi méltó tárgyát, vagyis «viszonyát az emberiség fejlődéséhez Isten és a világegyetem ölen», nem fogták volna fel. Felpanaszolja, hogy műveikben sehol semmi magasztos ihlet, semmi nyoma az erős hitnek vagy az életfelfogás nagyszerűségének; legfőbb érdemükül elismer annyit, hogy a finom ecsetkezelés és a félhomály ügyes alkalmazása mellett van bennük igazság, csakhogy abból is hiányzik

a nagyság és a költészet. «Fölemlíthető még bennök ezenkívül a népies és polgárias erkölcsökre alkalmazott jelentékeny megfigyelő tehetség, valamint a kifogyhatatlanság a mindennapi élet apró jeleneteinek rajzolásában. Ez kétségkívül igen derék dolog, de a művészetben oly alárendelt helyet foglal el, hogy ki van zárva még az összehasonlítás is mind azzal, a mi annak valódi lényegét alkotja». Ez az előkelő gondolkozó, a kiben kiválóan megvolt az érzék a művészet egynémely formája iránt, a melyekről csodálatos ékesszólással tudott szólni is, elméletébe olyan nézeteket vegyített, a melyekről az aesthetika nem tud semmit. Az a paraszt, a ki úgy vélekedik, hogy a képírás semmire sem való, közelebb jár az igazsághoz, mint a puritán, a ki a művészetet az erkölcs szolgálatába akarná hajtani, vagy a philosophus, a ki az Ige, vagy ki tudja, miféle metaphysikai entitások kinyilatkoztatását teszi kötelességévé. A műfajok között szabadon válogathat akárki; de az igazi művészt nem a tárgy megválasztásáról, hanem a feldolgozásról ismerni meg. Művészet dolgában a jó szándék semmi, a végrehajtás minden; némely kisedd kép remeklés, némely oltárkép meg csak a tehetetlenség beismerése. És ha a műalkotások osztályozására kerül a sor, bizony egy egyszerű lakóház igen sokkal felette áll némely templomnak, ha annak a háznak van jelleme, annak a templomnak pedig nincs, és egy elhibázott hősköltemény nem ér fel egy jól megcsinált dalocskával. Ki ne lenne büszkébb, ha szerencsés kézzel ő írhatta volna meg Villon *Akasztófai siralma*t, vagy az ő *Hajdani aszszonyságjait*, mintsem, ha arca verejtékével szerzette volna a Chapelain *Orléánsi szüzének* huszonnégy énekét?

Az aesthetikus első kötelessége oly meghatározást

keresni, a mely egyenlően illjék minden művészetre, minden művészetben mindenik műfajra, s a mely egyaránt találjon egy Molière-féle vígjátékra, egy Beethoven-féle symphoniára, egy Michel Angelo-féle szoborra, és Snyders vadászataira vagy csendéleteire. Pascal szerint «van a kellemnek és a szépségnek egy mintája, melynek lényege a természetünk s a tetszésünket megnyert tárgy közt fennálló rokonság: úgy, hogy minden kellemesen hat ránk, a mi erre a mintára van alkotva: ház, dal, beszéd, vers, próza, asszony, madár, patak, fa, szoba, ruha». S azt tette hozzá, hogy «semmisem teszi nyilvánvalóbbá, milyen nevetséges egy elhibázott sonett, mint ha elgondoljuk, milyen lenne erre a mintára vagy egy asszony vagy egy ház». Azt is ki lehet mondani, hogy ha mindenik művészetnek megvannak a maga saját törvényei, viszont van általános művészeti törvény is, a mely valamennyire érvényes; s hogy, ha Molière, Beethoven és Michel Angelo nagy művész volt mind a három, kellett lenni közöttük valami közös vonásnak. Vagy chimaera az aesthetika, vagy el kell hinni, hogy a művészetek magának a művészetnek csak egyes különböző alakjai, hogy megvan közöttük az eredet és a rendeltetés közössége s hogy, különböző úton bár, de mindnyájan egyazon czél felé törekszenek. Bizonyosság rá a mindennapi tapasztalat. Némely költemény ugyanazt a benyomást teszi, mint némelyik szobormű; a reimsi székesegyház látva, mintha valami költeményt hallanánk; Racine tragédiái és Poussin történeti tájképei közt nem nehéz a rokonságot felismerni; egy Haydn-féle symphonia, egy Corregio-féle kép s egy Jean Goujon-féle szobor közt még könnyebb; a Sophokles tragédiáiban van valami a Parthenonból; és ha valakiben élesen nyilatkozik az előszeretet

egy-egy építési stíl iránt, nem nehéz abból kitalálni, milyen zenében, milyen képekben leli kedvét az illető. A művészetek közötti titkos rokonságról bizonyosságot tesz a nyelv is: a drámára azt mondják, hogy jól meg van építve, hogy az elrendezése világos; a festőről, hogy tárgyát költőien fogja fel, hogy Veronesének majd megszólalnak a színei; mondják azt is, hogy egy-egy zeneszerző meglep színezete melegségével, hogy egy-egy szobrász remekel a vonalak rythmusában.

A nyelvész a legkülönbözőbb nyelvekben megleli a tőnyelv törvényeit, a melyből mindannyian kisarjadtak; az aethetikusnak meg kötelessége kimagyarázni, mi közös vonás lehet egy játszi dalocskában s egy gót székes-egyházban, ha mind a kettő művészi alkotás.

II.

Valamennyi művészet legelső közös jellemvonása: rendeltetésük gondoskodni arról, hogy módunk legyen kedvünket tölteni a lát-szatban.

Valamennyi művészetnek legelső közös ismertető jele az, hogy egyesegyedül gyönyörködtetésünkre van rendelve. Nincs közöttük egy is, mely ne járna kínos vesződséggel, hosszas, fáradságos tanulmányozással és sok-sok gyakorlattal, próbálgatással; belevénül az ember a tanulásba, mégis azt hiszi, sohasem tudja őket eléggé. Bizony a mestersége csinját-binját legjobban ismerő művész is csak kemény munka árán, minden tehetségének megfeszített működésével alkot egy-egy új művet, nem csekélyebb szellemi erőfeszítéssel, mint a tudós, ki a természetnek egy-egy titkát csikarja ki; Balzac szerint oly munka

ez, melyet az ember kelletlenül hagy félbe, majd csüggedve fog hozzá újra. Egyszer egy világfi azt kérdezte a legvidámabb bohózat-írótól, sok pezsgőt megiszik-e munkaközben? «Az oktan!» fakadt ki e nagy mulattató; «nem is képzelem, hogy legcsekélyebb szövegkönyvem mellett is sanyarúbban éjjeleztem, mint akármilyen karthausi.» És e keserves munka árán szerzett, szorgalmasan űzött művészet az embert sem jobbá, sem okosabbá nem teszi, se baján nem segít, se kényelmét nem gyarapítja, nincsen semmi egyéb célja, mint az élvezetnek egy különös nemét megszerezni, mely nélkül bizvást ellehetnének s a mely mégis nélkülözhetetlenebbé válik a mindennapi kenyérről, ha egyszer az ember élvezésére képessé vált. Hány fiatal ember, hány éhenkórász koplalja meg a színházat, hány fázlódik, sanyarkodik érte örömet. A művészet csak az igazi luxus-tudomány. A művészi épület igaz, hogy szállást ad az isteneknek és az embereknek; de hisz művésztelen szállásban csak úgy ellakhatnának, csak úgy meg lennének oltalmazva hidegben-melegben, mint akár a legszebb palotában, avagy a legreमेkebb templomban. Semmisüljön meg ma minden szobor, minden kép, minden költemény: mégse lesz egy maghija sem a mezőnek; de semmisüljön meg bár egy iparág, s a világ jólléte nyomban meg fogja sínyleni. Ám a művészet minden fényűzés közt legelválhatatlanabb a műveltségtől s a ki híját nem érzi, barbár, ha még oly finomult is erényeiben, vétkeiben.

Minemű gyönyör az, a mit a nagy művészek alkotása bennünk kelt? Nincsen abban semmi közös vonás sem az érzéki élvezetekkel, sem a hiúság vagy az ösztönök kielégítésével. A művészi alkotást lehet élvezni bíratlan is, s az aesthetikai élvezettől mi sem áll távolabb, mint

a jószágában gyönyörködő birtokosé, vagy a terített asztalhoz ülő kiéhezetté, vagy a kicsapangóé, a kinek kész préda minden, a mire a szemét veti. Pigmalion, a midőn azért esdekelt, hogy egy égi lehellet elevenítse meg imádtá szobrát, csak arról tett tanúságot, hogy nem művészszemmel nézett, s hogy nem volt tisztában sem a műfajokkal, sem azzal, hogy mit hogyan kell szeretni; hírnevének szerencséjére kisült, hogy története csak mese volt.

Egyik régi író egy knidosi ifjúról emlékezik, kinek legkedvesebb időtöltése az volt, hogy órákig elnézze Praxiteles Aphroditéjét. Azt hitték, ájtatosságból, pedig halálosan beleszeretett a szoborba. Ábrándozásba merülten, hol el-elmosolyodva, hol mélabúnak eredve, szerelmes szókat suttogott, s kilépvén a templomból, az isten-asszony nevét véste házfalba, fakéregbe. Mindennap elhozta drága ajándokát a szobornak, a mely szívébe vette magát. Mindennap kockát vetett rá, ha vajjon valaha megkönyörül-e rajta bálványa? S a szerint, a mint a kocka esett, hol ujjongásba tört ki, hol sötét buba merült. Végre mindent megmért, s kijátszva a templomszolgák őrködését, egy éjszakát benn töltött a templomban. A merénylet utáni reggelen eltűnt. Azt beszélték róla, hogy egy sziklatetőről a tengerbe zuhant, a mely örökre eltemette szentségtörését és nevét; mert csak vétkének emléke maradt fenn. Philostratus hasonló történetet említ, de annak már nem lett ily gyászos vége. Más ifjú is esdekelt ugyanezen Aphrodite előtt, fogadná mátkájául; szünetlen ajándékokkal halmozta el s ígért neki még többet is, méltó jegyajándékot halhatatlan bájaihoz. A knidosiak ebben nem láttak semmi rosszat; úgy vélekedtek, hogy istenasszonyuk hírét-nevét csak növel-

heti, hogy egy szép ifjú nejéül óhajtja. De tiánai Apolloniust megkérdezvén nem talál-e javítani valót szertartásaikon, azt felelte nékik: «Találok biz én javítani valót, csakhogy a szemeteken». — Ez ifjak elseje kicsapongó volt, a ki sorsára rászolgált; a második örült volt, kit Apollonius azzal gyógyított ki, hogy Ixion sorsával fenyegette. Mind a kettő vétkezett az ég ellen és merényletet követett el a művészet ellen, úgy szeretvén a márványt, a mint csak asszonyi testet szokás szeretni.

Művészet, tudomány, vallás hiján e világ csak vágyakból és ügyekből állana. Az aesthetikai élvezet, minthogy teljesen szűz a kivánságtól s még gondolata se fér hozzá a bírás vágyának, a legnemesebbek közül való, a melyeket ember csak élvezhet. Hogy meg tudjuk csodálni a műremeket, el kell felejtkoznünk önmagunkról és át kell magunkat engednünk teljesen; közös hitet vallunk olyankor mind azokkal, valakik azt együtt csodálják velünk; mert ez az egyetlen szerelem, a melyen nem fog a féltékenység mérge. II. Lajos király egyedül magának, üres színházban adatta elő legkedvesebb operáit. E beteg lélek csak a magányos gyönyörökben lelte örömét; királyi voltát még a zene se tudta vele elfeledtetni, s hogy dicsőségét semmi se zavarja, a magányosságba menekült. Pedig a művészi alkotás köztulajdon. Mintha így szólna: «Nem vagyok én senkié, de vagyok én mindenkié és azé vagyok legteljesebben, a ki legjobban el tudta lesni titkaimat». A mingréliai közmondás azt tartja, hogy útat a járás, lány arcját a nézés koptatja. Bezzeg, a Rafael szűzeinek nem ártott a nézés s a sok tekintettől nem pirulnak el; arra valók, hogy nézzék őket s hogy megnyilatkozzanak a halandóknak.

Két szenvedélyt hozunk magunkkal e világra, melyek

azután véralkatunk, eszünk járása, jellemünk, neveltetésünk szerint igen egyenetlen részben osztozkodnak életünkön. Egyik a valóságokhoz való ragaszkodás, másik a látszatban való kedvtelés. A gyermek a legelső naptól kezdve ismeri e kétféle szenvedélyt. Szünetlen sir dajkája után, ki ránézve a legfőbb valóság; de, a mint jóllakott, ha csak el nem alszik, kis szeme révedez, arczoeskája kividul, s piczi ajkán mosolygás sejdül fel. Valami imbolygó árnyék a feje felett, az ágyacskájába tévedt napsugár, valami hang vagy dal, a mi fülének jól esik, mindez bizonytalan révedezésbe ejti. Szeme gyönyörködik a fényben, fülét megteli a hang, s im, elfelejtkezik dajkájáról. Később e vele született két szenvedély más-más alakot ölt. Igen korán fölébred benne a tulajdon érzete; mert az ember tulajdonosnak születik; a tulajdon az emberi egyén kézzelfogható nyilvánulása: kinek semmije sincs, semmi maga is; az a rabszolgasors. A gyermek a rajongásig csügg azon, a mi az övé, és rajongva gyűlöli a tolvajt. De ismeri az önzetlen örömet is, s az idő sohasem repül neki oly gyorsan, mint mikor képet néz, vagy mesét hallgat. Mennél tarkább a kép, annál nagyobb kedvét leli benne; mennél hosszabb a mese, annál jobban szereti. A tündérmese, meg a színes kép: ezekben nyilatkozik meg érzékeinek és elméjének a művészet, s az ezek okozta gyönyöre olykor nagyobb, mint a mit a való dolgok szereznek neki. Ismertem egy kis fiút. Egyszer elcsatangolt hazulról. A patakparton akadtak rá, a mint a habot nézte, melyen egy almafa árnyéka imbolygott: az az árnyék, mit a vízfolyás szünetlen meg-megremegtetett, mintha megbabonázta volna; almájáról is megfejtkezett.

A művészetek mind vonalaknak, színeknek, hangok-

nak, vagy szóknak szerencsés csoportosítására vihetők vissza; legyen az épület, zene, festett kép vagy költemény, ha egyszer művészi alkotás, csak alakjáért tetszik, esakis azzal csábít. A ki a puszta látszatért szenvedélyre lobbanni képtelen; a ki képtelen koronként nagyobb gyönyörűséget lelni a szemléletben, mint a bírásban, soha az az aesthetikai élvezetet megizlelni nem fogja, mely iránt pedig fogékony még az állat is. Láttak már kigyót, a mely testét elnyújtva, fejét fölemelve, mintegy megbabonázva hallgatta a sípszót. A fülemile saját csattogásától megittasodik, s noha párjának énekel, szerelmesebb a saját hangjába, mint belé. Viszont némely madárfajnál — ha ugyan elhithetjük Darwinnak — a tojóknak a színérzék oly élénk, hogy a hímek, nekik tetszeni vágyván, mellüket időnként folytan a leggyönyörűbb színekkel ékesítik.

A görögök azt tartották, hogy a költészet őrzöngés, melybe a múzsák ejtik a szüzi és együgyü lelkeket; az evangéliomban pedig írva vagyon, hogy a mennyeknek országa a kisdededé, s azoké, valakik ő hozzájok hasonlatosak. A művész másnak látja a világot s az életet, mint a többi ember; a mi őket egykedvűn hagyja, attól ő megindul; a mi őket meghatja, arra ő hideg marad. Csak egy kis játéka a fénynek meg az árnyéknak, és megremeg belé teste-lelke; vére fölpezsdül, szeme kigyúl. Még a politikai eseményekben is csak külső képük érdeklí s ott lehet felőle politika, minden, ha ő bár egy macska szemét nézheti. Lehet a legjobb hazafi; de hazája neki olykor csak az, a mi ép szeme előtt van, a mi fülét megüti; lehet jószívü, gyöngéd, könyörületes, de egy-egy képzelt szerencsétlenség jobban meghatja, mint a világ minden igazi nyomora. «A mi megtörtént,

fájdalmasan illetett meg, de sirni csak az olyan szerencsétlenségre tudok, a mely sohasem következik be» ; így nyilatkozott egyszer egy zenész. Igerhettek annak paradicsomot: ha nem biztos benne, hogy ott is megleli zenéjét, színeit, bizony, még egy napra se fog kíváncozni belé. Mint az a patak partján mélézó gyermek, ő is jobban örül az almafa árnyékának, mint az almának. A művészi léleknek ismertető jele az, hogy a lét titkos megvetése párosul benne a természet imádatával, mely a képek és képzetek kiapadhatatlan forrása.

III.

Valamennyi művészetnek második közös vonása: hogy bennük a látszat jel, s hogy alkotásaikhoz a mintát valamennyien a természetből veszik. Az utánzás szerepe az úgynevezett symbolikus művészetekben.

Az is közös vonása valamennyi művészetnek, hogy bennük az alak mindig kifejező; mert bennük a látszat jel, a melynek értelmét azonnal fölismerem, vagy induktive, ismertről ismeretlenre haladva, csekély fáradsággal kifejtem. E pusztá képekben így ismerős valóságokra, vagy olyanokra ismerünk, a melyeket könnyű elképzelnünk. Egészen másneműek azok az elvont örömök, mikben a tudomány részesíti híveit; a tudomány a létező dolgok titkos létokát, a tüneményekben működő, a tüneményeket szabályozó, rejtett törvényeket tárja fel: a művészet tulajdonkép nem oktat semmire; nem okoskodik, csak mutogat. A művész alkotását szemlélve, nem tanulok semmi újat, csak emlékezem és ráismerek, és

dicséret-számba megy, ha azt mondom rá: «Ez az, csakugyan az!»

De ha van a művészen igazi tehetség, ha ért a mesterségéhez és tudja csinját-binját, akkor az eredeti másolatában jobban meglátom, mint a hogy addig láttam; sőt másolatban látom csak igazán. Oly kép ez, mely megvilágítja a valóságot, minthogy csodálatosan tiszta tükörből verődik vissza; azt a hatást, mit e kép bennem kelt, már éreztem valaha, mikor maga a tárgy volt előttem, tisztán emlékezem rá; s mégis, úgy tetszik, mintha most először érezném, oly erős, oly kétségtelen ez a hatás. De az aesthetikai élvezet nem volna teljes, ha ráismerésben nem volna valami fölfedezésszerű, ha meghökkenés nem vegyülne csodálatomba: «Ez az, csakugyan ez az», biztatom magamat; «de mikor mégis más». Szállna a festő más világba, hozná onnan tökéletesen hű tájképeit, de melyeken egészen más világot látnék, ellenkezőjét mind annak, a mit idáig ismertem: kíváncsiságomat e tájképek felköltenék, de művészi alkotásoknak őket nem tekinteném. Viszont az olyan művész, a ki előttem ismeretes dolgot azon módon állít elé, sem el nem véve belőle, sem hozzá nem adva semmit, nem elégit ki várakozásomat és igazi művésznek nem fogom tartani. Én is a parasztemberrel tartok s azt mondom művére: «Mire való?» Érdemes a valóságot pusztá képpé sülyeszteni, ha a képen is csak annyit mutatnak belőle, a mennyit úgyis meglát egy szempillantásra boldog-boldogtalan?

Minden művészet kifejező s valamennyi a természetből veszi a való dolgokat, melyeknek képét elénk állítja; mert a természet nem csupa ég, föld, tenger, szikla, erdő, mező, állat, növény, hanem hozzá tartozik az em-

beri természet is, az emberi lélek, hajlama, ösztöne, megszokása, a szív sorsa; sőt maga a társaság, a melyben élünk, istenei, hite, erkölce, szokása, a mik mintegy második természetet alkotnak körülöttünk; szóval, a természet, a külső világgal egyetemben, összesége azoknak az elemeknek, melyekből életünk szövődik, s melyekről módunkban volt akár kellemes, akár kellemtelen tapasztalatokat szerezni. Rég megmondták azt, hogy az ember majomnak, másolónak született. Akár tetszik az eredeti, akár nem, utáztatát mindig szívesen nézzük; mert a valóság sokszor bántó; sokszor terhünkre van: a kép mindig ártalmatlan. Csakhogy e részben különbséget szoktak tenni: a két symbolikus művészettel, az építéssel s a zenével, mint a melyek nem utánoznak semmit, szembe állítják a szobrászatot és a képirást, utáztó művészeteknek nevezvén el őket. Vizsgáljuk csak bővebben a dolgot, s meggyőződünk, hogy az utáztásnak van része az építésben és a zenében is, s hogy viszont a képirásban és a szobrászatban sem minden utáztás, hogy tehát ilykép valamennyi művészetben megvan a családi vonás, hogy csakugyan valamennyien egy nemnek a fajai.

Az építőművészetnek tulajdonképeni feladata az, hogy az épület rendeltetését látszatával fejezze ki. Ha a templom kaszárnához hasonlít, a vásárcsarnok templomhoz, a mulatólak kolostorra emlékeztet, a polgári ház várkastély mintájára van építve: egy-egy idétlenség mindegyik és építőjének nem válik becsületére. Elég legyen az épületet látnom, hogy tudjam: Isten háza-e, vagy emberé, hogy az az Isten rettenetes-é, avagy nyájjas, hogy az az ember pihen-e vagy dolgozik, mulat-e avagy védekezik, polgár-e vagy szerzetes, király-e vagy paraszt; s a

melyik kunyhó jól megmondja a mit mondania kell, abban több a művészet, mint némelyik palotában. Az építő tehát, ha művész, épületének alakjával fejezi ki azt, a mi abban végbe megy, a mit benne mivelnek, a hogy benne élnek, vagyis a mit róla hinnem kell, a mily benyomást rám tennie kell.

De hogy viszi ezt a művész véghez? Mily úton-módon, mily mesterfogással tudja megszólaltatni a követ? A symbolikus művészetek módszere a közvetett másolás: a hasonlatosságot analogiával pótolják. Mi az analogia? különmemű dolgok tökéletlen hasonlatossága. Némely erkölsi benyomás s némely természeti tünemény hatása egymással oly szoros kapcsolatban van, hogy lehetetlen egyiket a másik nélkül éreznünk: szinte fölkeltik bennünk egymást. Mindenféle vonalnak, egyenesnek, görbének, egyirányúnak, zegzugosnak, hajladozónak, kitérőnek, megvan a maga hatása lelkünkre; a szerint, a mint más-máskép vannak összeillesztve, a mint könnyedén egyesülnek vagy ügygyel-bajjal fonódnak egymásba, a mint csak érintik egymást, vagy egymásba öltődnek, a mint egymás felé hajolnak vagy elkerülik egymást, más-máskép illetnek meg. A tárgyakban a jellem a szerint alakul, a mint bennük a három irányú kiterjedés egyenlő, vagy az egyik fel van áldozva, hogy a másik kettő annál teljesebben érvényesülhessen; ez a jellem velejár a képpel, melyet a tárgy lelkünkben hagy és lelkünkbe vésődik maga is. A szerint, a mint felületük egyszerűbb, vagy bonyolultabb, szigorúbb vagy lágyabb; a szerint, a mint körvonalaik élesek, kicsúcsosodók vagy lágyan hajladozók; a szerint, hogy szélük, hosszuk, magasságuk nagyobb-e, vagy pedig mélységük; a szerint, a mint a tömör részek uralkodnak az üres térség felett,

vagy megfordítva: az épületek a szerint keltik bennünk az erőlködés vagy a nyugalom, a vígadás vagy a magába-szállás, a múltó szeszély vagy az örök állandóság, a könnyű, vagy a szigorú élet, a végzetszerűség, vagy a csapongó képzelet, a nyiltszívűség, vagy a titokszerűség gondolatát.

Egy-egy ház pihen, mint lakói, a másik, mintha maga is dolgoznék; egy-egy épület, mintha láthatatlan ellenség ellen védekezne vagy mintha féltve őrzött titkot rejtegetne az arra menők kíváncsi szeme előtt; a másik kitárul előttünk, mintha mondaná: «Jertek be, nézzetek szét!» Van, a melyik oly szilárdan áll, hogy a legeszeveszettebb szelvész dühöngése sem árthatna neki, mintha gyökeret vert volna a földben; a másik ég felé tör, mint valami imádság, mint valami vágy.

Azoknak az analógiáknak, mik az építő művészetnek kifejezése eszközeit szolgáltatják, mintái a természetből valók. A mit mi érzünk egy-egy épület láttára, azt a műépítő százszor átérezte egy-egy dombsor futó körvonalait, egy-egy magányos kőszál büszke csücsait, egy-egy síkság végtelenségét, egy-egy szeliden hullámzó, vagy szaggatott területet, egy-egy ködbe vesző távoli víztükröt szemlélvén. A mi hatást az építés csak előidézni képes, mind egy-egy természeti hatásnak a felujtása. Mi a gúla? Hegybe vájt üreg. Mi a görög templom, oszlopsoraival, oszlopos csarnokaival? Emléke a szentséges rengetegeknak, mikben az első oltárokat emelték. Mit érzünk a gót székesegyházban járkálva? Azt a remegést, azt az isteni félelmet, a mit a nagy erdők zúgása kelt bennünk. S a való világból vette az építés diszitó elemeit is. Oszlop és oszlopfő, lombfűzér, rozetta, fonat, tojásidom, virág, fogazat, mind ez a mezőt,

erdőt juttatja eszünkbe, egy-egy növényt, állatot. Mint-hogy valamennyi diszitménynek megvan a maga eredeti értelme s minthogy a természetben mindennek megvan a maga illő helye, a műépítőnek is onnan kellett ven-nie ihletét, hogy okosan és szerencsésen alkalmazza őket; s hogy a kívánt hatást elérhesse, hogy úgy tud-jon hatni, a mint hat is szemünkre, elménkre egyaránt: egyik legfontosabb teendője tanulmányozni azt a titkos rokonságot, mely némely természeti forma s némely ér-zésünk közt létezik. Az építési műben csakúgy, mint bármely másban, legfőbb az isteni természetesség.

A zene is olyan művészet, melynek alapelve a ter-mészetes analogia; s mentől jobban megfigyeli, mentől hívebben adja azt elő a művész, a hatása annál mé-lyebb. Titkos összefüggés, titkos megegyezés létezik a testek s a levegő és szivünk és idegeink rezgése közt. A bogárzümmögés, a lánglobogás, még a tengelycsikor-gás is, szóval minden hang, mintha a mi lelkünkhöz hasonló lélek indulatait fejezné ki s úgy hat ránk, mint valami beszéd; másrészt meg nincs felindulás, mely hangunk rezgésén, beszédünk rhythmusán meg ne érzének. Darwin hajlandó volt hinni, hogy az ember, mielőtt be-szélni tudott volna, dalolt, mint a madár. Annyi bizo-nyos, hogy dalolnia korán kellett, mert ha az értelem beszél, a szenvedély dalol. Akár nyugtalanít, akár el-ragad, hangunk rezgése, emelkedése, vagy elhalása, egy-egy szakadozott vagy kisiklasztott avagy kíno-san feltörő hang, a szaggatott ütem, a változó idő-mérték, vagy egy-egy erősebben hangsúlyozott hang-köz, a hirtelen átmenetek az élesről a komolyra, vagy megfordítva, a hol gyorsuló, hol lassúdó rhythmus egyenetlenségei, mind feltárják a bennünket emésztő,

izgató vagy lesújtó érzést és közlik a hallgatóval. «Milyen mintára dolgozik a zenész, mikor dalt ír?» kérdi Diderot *Rameau Unokaöcsésében*. «A szavalatra. A szavalatot olybá kell venni, mint egy alapvonalat, mely körül egy másik, a dal kigyózik. Mennél több erő és igazság van a szavalatban, mely ősalakja a dalnak, annál több részre fogja osztani a hozzá illeszkedő dal.» Diderothoz hasonlóan Herbert Spencer is fölleli a dalban a szenvedély szavának minden jellemző vonását, csakhogy túlozva és rendszerbe szorítva. Elöttük pedig sok századdal egy görög író így nyilatkozott: «Minden zene magvának a szenvedélyes és szónoki hangsúlyt kell tekinteni».

Az emberi szív természetes szavát utánozva, váltja a zene érzékelhető képekre lelkünk minden titkát, mind azt, a mi bensőnk legmélyén végbemegy, felindulásunkat s lecsillapultunkat, örömiinket, bánatunkat, haragunkat, szánalmunkat. Egymásra következő hangokban, mik a zenei phrasisokat alkotják, elmondja egy-egy érzés születését, fejlődését, válságait és kialakását. A mérték s az ütem sokféleségével, az egymásba fűződő vagy egymást zavaró dallamokkal, az előre nem sejtett átmenetekkel vagy az előre várt ismétlésekkel kifejezi egy-egy szenvedélynek hirtelen vagy lassú, folytonos vagy szaggatott felindulásait, súlyát vagy könnyűségét, heveskedését és meg-megpihenését, szüneteléseit és fel-fellobbanásait, összeütközését más szenvedélyekkel, győzelmeit, vereségeit, átváltozásait, csapodárságait vagy makaesságát. A hang sokfélesége által festeni tudja korát, nemét, felruhazza színnel, alakkal is.

De utánzásában tovább megy. A mint említve volt, a természet zaja nekünk érthető; a hangzó testek az ér-

zelem nyelvén szólnak hozzánk, mely nyelv különbözik a mienktől, de mi azt érteni véljük: a partot dörögve nyaldosó hullám örök nyugtalanságát beszéli nekünk; az északi szél panaszos sivitása egy meggyötrött lélek kínjairól beszél. A hangszeres zene, a zenekar hatalmas összhangzásánál fogva a dolgok beszédjét a maga nyelvén mondja el. Mi a hullámmoraj s a szél zúgása? Zavaros harmónia. Ő e zűrzavart lecsillapítja, e chaost rendezi, egy világot teremt belőle. Tovább megy. Érzékeink állandó összeköttetésben állanak egymással, szünetlen csere-bere foly benyomásaik közt; a hallási érzetek látásiakká válnak, némely összetett hang egy-egy színt, egy-egy alakot juttat eszünkbe, olykor úgy rémlik, mintha szemünk hallana, fülünk látna. Így esik, hogy a zene nemcsak hallhatókká teszi a tárgyakat, de láthatókká is, s hogy lelkünkben az emberi életnek egyes jeleneit támasztja, hogy lelki szemünk elé hol mosolygós, hol borzalmas, hol szelíd, hol sötét tájakat állít.

A természettel benső érintkezésben élhetett a nagy zeneköltő, a ki mindent elmondott nekünk, a mit költői léleknek patakzúgás elmondhat, a mormoló patak, a mely majd virágos part közt, majd sötét árnyékban fut, követve egyre sorsa hívó szavát, kakukszó, fülemile-csattogás között. És elmondotta nekünk a falusi ember örömeit, a zivatar által megzavart falusi ünnepet, az esőt, a vihart, az eloszló felleget, a kisütő napot, a rettegést felváltó örvendezést, a megtermékenyült, szomját oltott mezőt, az egész teremtett világ hálaadó énekét, énekét az örömnék s a reménységnek, mely üde, mint a harmat, mely a földet felújította, és egyszerű, mint a falusi ember szive: menyegzői ének az, ég és föld ölelkezése. Egyik dalművében egy más zeneköltő

mindent elibénk tár, a mit a szél mondhat az erdőnek: ráismerünk hangjára, susogására, sóhajára, füttyölésére, nyögésére, mintha csak magát hallanók.

A zene utánozza a szenvedély természetes beszédjét s azt a hatást, melyet lelkünkre és érzékeinkre a természet zűrzavaros hangjai gyakorolnak. Valamint az építésben, úgy ebben a művészetben is megvan az utánzatnak az az igazsága, melyről a nagy művész felismerszik. Hibás az az épület, a mely semmihez sem vagy mindenhez hasonlít; s nem érdekelhet az az opera vagy symphonia, a mely semmit sem juttat eszünkbe. Mozart mindig emlékeztet valamire, mert Mozart mindig igaz. Vannak zeneköltők, a kiknek kedvünk volna odaszólni: «Nincs igazad, nem ez az; hazudsz s még csak leplezni sem tudod hazugságodat».

IV.

Az utánczóknak mondott művészetekben sem minden utánzás.

Ha a jelképes művészetekben az utánzás mindig csak megközelítő, a mit nem nehéz belátni, viszont csak rajtunk áll meggyőződést szerezni a felől, hogy az utánczó művészetekkel sincs különben. A szobrászatról nem is szólva, mely ugyan az alakot híven visszaadja, de a szint, mint valami csekély jelentőségű tulajdonságot, mellőzi, physikai lehetetlenség, hogy a festő, ha még úgy érti is mesterségét, hogy a tájképfestő, volna bár keze még oly ügyes, szeme még oly biztos, úgy láttasson egy-egy természeti jelenetet, a mint ő látja, vagy a mint magunk láttuk; hogy elérje a hasonlóságnak azt

a fokát, a mely már csalódásba ejt; és ha művészlélek lakik benne, lesz esze el nem átkozni boldog tehetetlenségét s a rárótt kényszerűséget, melynél fogva egyébbel kénytelen pótolni a mi utánzata pontosságából hiányzik.

Minden testnek három irányú kiterjedése lévén, két szemembe egy-egy, kissé különböző kép vetődik róla; bal szemem valamivel többet lát a balfeléből, jobb szemem valamivel többet a jobbikból. E két kép közötti különbség teszi lehetővé, hogy két szemmel való látásunknál fogva a tárgyaknak úgy viszonyos távolságát, mint mélységét felfoghassuk. A sík lapra festett kép azonban ugyanazt mutatja bal szememnek is, a mit a jobbnak; a miből nyilván az következik, hogy ha a kép még oly pontos is, a tárgy másnak tűnik fel természetben, mint a vásznon. Ez vezetett a stereoskop feltalálására. Különböző szög alatt felvett két képet mutatva s azokat úgy helyezve egymásra, hogy egyetlen ábrának látszanak, a stereoskopban a tárgyak úgy megelevenednek, a hogy festett képen megelevenedniök lehetetlen. Ehhez még hozzá lehetne tenni, hogy egy-egy gabna- vagy zabföld hosszúságát semmiből sem becsülhetni meg oly biztosan, mint az észlelhető mozgás fokozatos elenyészésének megfigyelése által. Ha a levegő még olyan csendes is, az első kalászsorok sohasem mutatkoznak teljesen mozdulatlanoknak; a mint beljebb tekintünk, a gabnaszálak mozgása mind észrevétlenebbé válik s a végső rendek mozdulatlansága megbizonyosít távolságukról. A festő mozdulatlan hagyja az első sorokat csakúgy, mint az utolsókat s ezzel elárulja, hogy egy kis csalás van utánzatában.

Mint Helmholtz az optikáról és a képirásról tartott gyönyörű előadásában megjegyzi, a festőnek le kell

mondania a természetes színek, a természetes fények és árnyék tökéletesen hű ábrázolásáról is. «Képzeljünk két képet egyazon falra akasztva» szól a tudós physikus; «egyazon világításban; melyeknek egyike beduin-karavánt ábrázol, fehér köpenyesen, mellettük néger rab-szolgák, a mint az afrikai nap vakító verőfényén haladnak tova; a másik vízben tükröződő kékes holdfényt, éjbe borult facsoportok mellett. E két képen csekély változattal egyazon fehér festékkel festette a festő a fehér részeket, egyazon feketével a feketéket. Wollaston számítása szerint azonban a napfény 800,000-szer erősebb a legszebb holdvilágnál. A sivatag festője kénytelen volt beduinjai élesen megvilágított öltönyét oly fehér festékkel festeni, mely legjobb esetben alig huszadrésznyire világos, mint a valódi napfény. Ha e fehér színt változatlanul át lehetne vinni a sivatagba, ott az illető fehér köpeny mellett igen sötét szürkés-feketének tűnnék fel. Egy kísérlet alkalmával valóban úgy találtam, hogy a napsütötte koromfekete szín még felényivel világosabb volt, mint a fehér, egy jól világított szoba árnyékos részében.» A második képen pedig a festőnek, mikor a hold korongját festette, majdnem ugyanazt a fehér színt kellett használnia, melylyel a beduinok köpenyét festette, noha az igazi hold még ötödrésznyire se fehér, s hogy vízben tükröződő képe még sokkalta sápadtabb. Másrészt a legsötétebb fekete festék se lenne elég sötét a teli hold megvilágította fehér tárgy igazi színét visszaadni, hogy ha arra a fekete festékre a nap reá süt.

S úgy vagyunk a színekkel is, mint a fényekkel; a festő nem ábrázolhatja őket hiven; csak fokozatukat és viszonyukat tünteti fel, és e viszonyok tanulmányozása az ő művészetének legnehezebb része. Tudja, hogy szí-

vesen belenyugszunk ebbe az elintézési módba, hogy beérjük a benyomás igazságával, hogy egyéb igazságot nem várunk tőle, egyéb igazsággal nem tartozik nekünk. Számit előzékenységünkre, mely tudtunkon kívül szerzett megszokásnak és hozzáneveltetésnek a gyümölcse. Az egyszeri híres festő azzal nyugtatta meg a dragonyos-kapitányt, a ki festendő képére igen alkudozott vele: «Sohse bánja, hiszen csak akkor lesz köteles megfizetni, ha kutyája a farkát fogja csóválni rá». Az a festő henczegett; soha még kutya gazdája képére rá nem ismert s némelyik ausztráliai vadember ép úgy ellene szegül a művészet tekintélyének, mint akármelyik négy lábú állat. Egy angol utas ezt jegyzi fel róluk: «Ujhollandi benszülöttet ábrázoló nagy, színes képet mutattam nekik. Egyik azt mondta rá: hajó, a másik azt, hogy kenguru. Tizenkettejük közt nem akadt egy is, a ki megértette volna, hogy az a kép hozzájuk hasonlított». Egy másik angol utazó meg azt beszéli, hogy jelenlétében egyszer egy afrikai törzsfőnök nagyban vizsgálgatott egy képet, a mely fejjel lefelé volt fordítva. «Kétszer kivettem a kezéből, kétszer felállítottam előtte. Mire való az? szolt; mikor úgy is egészen mindegy». Hogy a művészeti fictióban a valóságot feltaláljuk, kell ahhoz az ész munkája is s bizonyos önkénytes hozzájárulás bizonyos megállapodásokhoz, miket a művelt népek elfogadnak. Családi titkok ezek, a mikről nem tud sem a kutya, sem a vadember.

De a látható tárgyak s a külvilág közvetlen másolására valamennyi művészet között nyilván a költészet a legalkalmatlanabb. Ha apróra le akarja őket írni, ha egész bonyolódott szerkezetük leírásával próbálkozik, nyomorúságosan csúfot vall, kárbavész az erőlködése.

Csak azért beszélünk, mert gondolkozunk; a gondolat pedig merő abstrahálás lévén, minden szó egy-egy nemet vagy fajt fejez ki, s a mint kiejtem vagy leírom, mindegyik szó egész hekatombája a benyomásoknak, az aprólékos részleteknek. Csak próbálj vagy egy chrysanthemum-kiállításra elmenni s ha van vesztegetni való időd, próbáld meg a rózsaszínek, sárgának vagy barnának csaknem észrevétlen árnyalatait meghatározni, melyekben egyik faj a másiktól különbözik; kimerítheted bele szótárad nyomorúságos kincseit, mégis el kell állnod szándékodtól. A természetnek vannak dalai, mik az emberszivet elbűvölik, de miket még se képes följegyezni; a mi skálánk tizenkét félhangból áll: az övében van ezer meg ezer. «Ha szóval akarnám kifejezni, mi az a papír, a melyre írok,» így szól Hegel Phaenomenológiájában, «belésárgulhatna, el is porladhatna, még se készülnék el vele és mihamar be kellene ismernem, hogy az emberi beszéd lényege az általánosítás lévén — minden egyénben, akármilyen fajtához is tartozzék, van valami teljesen kifejezhetetlen».

Az igazi költő is, lám, miként jár el? Vagy egyik, vagy a másik tárgy megillette lelkét; s íme, annak ezer részlete közül sokszor épen csak egyet választ ki, azt, a melyet legalkalmasabbnak vél, hogy saját benyomását velem is éreztesse. Mikor Dante elmond annyit, hogy a szélvész felségesen száguld előre, kavarva a port, elsöpörve pásztorokat, nyájakat, *dinanzi polveroso va superbo*; hogy a bolognai ferde torony, ha felleg száll el felette, mintha utána hajolna, hogy elérhesse; hogy Vénus, a szép hajnali csillag, a mely szerelemre int, ha megjelen, felvidítja az egész napkeletet; ha azt mondja, hogy az esteli harangszó siratja a haldokló napot; ha

elmondja, hogyan hunyorít a szabó, mikor a tűt befűzi: világért se tenne hozzá egy szót is; megmutatta, a mit mutatni akart, megéreztettem velem, a mit éreztetni akart.

Az utánzás valamennyi művészetnek közös elve; de kényszerűségből is, jószántukból is, a részletesben csak azt utánozzák, a mi benne általános. Théodore Rousseau-nak első modorában volt valami bevégeztség, az ecsetkezelésben való pontosság, a mit soha tájképfestő utól nem ért. És fáí mégsem olyanok, mint a milyenek ott hajtottak előtte; csak alakjuk egészére, csak növéskére, csak a természetükkel járó tartásukra, csak színükre, leveleik számlálhatatlanságára hasonlók, azt is csak megközelítőleg. Minden ember más-más minden nap, mégis csak ő maga az; fényképe azt mutatja, milyen volt tegnap vagy tegnapelőtt, arczképe azt mutatja, a mi benne állandó, változatlan. A festő, a mikor isteni képmást akar festeni, ha még oly gondosan választotta is meg modelljét, hol beljebb mélyed mintájába, hol kiszabadítja magát hatása alól és méltán. Ismeretes Diderot adomája a katonáról. Egy katona a Viseux-kávéházban egy meglehetősen hétköznapi arczú embert pillantott meg, és oly figyelmesen nézte, hogy az illető megkérdezte tőle: «Talán látott már az úr valahol?» — «Eltalálta. Ön hajszára olyan, mint Brenet Krisztusa az idei Salonban.» Mire a másik egész dühbe jön: «Bolondnak tart engem az úr?» Erre összevesznek, kardot rántanak, a zajra előjő a rendőr, a rendőrbiztos majd a lelkét kiadja, hogy meggyőzze a haragos uriembert, hogy az ember azért lehet becsületes ember, ha Krisztusképhez hasonlít is; az pedig feleli: «Biztos úr, könnyű önnek beszélni; de látta volna csak a Brenetfélét!» Mire a katona közbevág: «Biz Isten, csak hasonlít ön rá, akarja, nem akarja».

Brenet nyilván ostoba volt; ha modellje hajszájra hasonlított is egy hétköznapi arcú emberhez, lehetett abban a gézengúzban egy elrejtett Krisztus; csak ő nem birt ráakadni.

Mennél kevésbbé szeretjük a művészetet, annál inkább megköveteljük tőle, hogy különös, meglepő hasonlatosságokkal, csalódásig hű aprólékos részletekkel ejtsen bámulatba. A paraszt ember, a kiben Mozart megértéséhez nincsen elegendő zenei műveltség, páratlan művész gyanánt csodálja azt, a ki csalódásig híven utánozza a madárfütyöt vagy akár a disznóröfögést, pedig ahhoz csak ügyesség kell. S lehet az ember lángész, lángész létére mégis lehet, hogy nincs érzéke mindenik művészet iránt. Georges Sand imádta a zenét s a virágokat; a festőművészet már kevésbbé érdekelte. Egyszer, hogy Viardot-val a Salonba kísértük el, egészen megszomorított bennünket közönbőségével; nem is igen nézegetett, vagy ha nézett, sem látott. De, a mint Fromentin egyik velencei képéhez közel ért, egyszerre remegni kezdett, meg volt hatva s miután egy darabig a legbuzgóbb figyelemmel vizsgálta, így tört ki: «Furesa! becsmérelték előttem ezt a képet, pedig ez bámulatos egy kép. Nézzék csak, hisz még az a ház is itt van, a melyikben laktam». Megismerte a maga házát és beérte vele, többet nem kívánt a művésztől; bezzeg annál többet követelt azoktól a művészetektől, a melyeket szeretett.

A mit a művészetektől elvárok, azt időszakos illúciónak lehetne nevezni. Kell, hogy csalatkozzam, majd tisztán lássak, hogy lépre menjek, majd kiszabaduljak, hogy hagyjam magamat bolondítani, de azért legyen bennem elég hideg vér, hogy megítélhessem elbolondítómat. A Parthenon látása feltámasztja bennem Pallas Athene

dicsőséges alakját; feltűnik előttem cultusának teljes pompájában, részt veszek ünnepein, a panathénaeák körmenetein, elvegyülök buzgó imádói közé; a másik perczben pedig már csak Ictinussal s Phidiassal van dolgom, tőlük kérek magyarázatot. A Théodore Rousseau-féle fákban mintha ráismertem volna azokra a tölgyekre, melyeknek hús árnyékában Barbizonban pihentem; rájok ismerek, ime fölkerestek, érzem jelenlétüket s egyszerre csak azt kérdezem magamban: «Hogy tudta őket így megfesteni?» És próbálgatom a festő eljárását kitalálni. Hangversenyen vagyok; a lengyel zongoraművész Chopin egyik Nocturne-jét játszsza és az álmok, az emlékek országába viszi a lelkemet; s ime, visszatérek onnan és más művészekhez hasonlítgatom, a kiket régebben halottam és azon gondolkozom, melyikök különb. Színházban vagyok, s a mi a színpadon történik, meghat, mint valami igaz történet, majd pedig érdekel, mint valami szemfényvesztő utánzata olyasminek, a mit rég ismerek. Imént még magát Orestest láttam s féltem tőle s lám, most meg tapsolok neki, hogy olyan jól meg tudta ölni anyját. Az athéniek megrótták Aeschylust, hogy oly igazi, oly iszonytató fúriákat mutatott, hogy láttukra az asszonyok ijedtükben a színházban szültek meg. Az a művésznép tudta jól, hogy a teljes csalódás fogyatékos művészetnek a jele.

Két fajta embernek van kevés érzéke a művészetek iránt. Először a positiv elméknek, kiket egyes-egyedül a tények s azoknak aprólékos részletei érdekelnek. Valamelyik francia városban tűz ütött ki s oltáskor a seminaristák adták kézről-kézre a vedret. Egy öreg asszony, a mint kezdik neki buzgalmukat dicsérni, azt kérdezi, hogy feltűzőgették-e a reverendájokat, mikor oltáshoz

fogtak? Minthogy erre nem tudtak neki biztosat mondani, haragosan fakadt ki: «Akkor önök semmit se tudnak!» Ha ennek az asszonynak eszébe jutott volna Homérost olvasni, s ha valakitől véletlenül megtudta volna, hogy Heléna alkalmasint sohasem létezett, alighanem letett volna szándékáról. És az aesthetikai élvezetet nem kevésbé vetik meg a tiszta eszmék országában élő elvont elmék. Egyszer egy híres matematikustól, a ki az égi testek mechanikájáról irt volt híres munkát, megkérdezte valaki, megfigyelte-e a legutóbbi teljes holdfogyatkozást? Mire ő így felelt: «Engemet nem az a hold érdekel, a melyiket látni lehet.» Halálos ellensége lévén minden abstractionnak, a művészet csak az olyan eszme iránt érdeklődik, a melynek színe, alakja van, a mely érzékeinkkel felfogható s az oly hold iránt, a melyet megláthat.

V.

Az utánzás minden művészetben csak fordítás, melyben a dolognak s a művésznek jelleme nyilatkozik meg.

Az előbbiekből következik, hogy minden művészet jelek rendszere s hogy a művész kevésbé törekedvén maguknak a dolgoknak előállítására, mint inkább arra, hogy a maga nyelvén fejezze ki róluk nyert benyomásait: utánzásai voltakép fordítások. A műépítő vonal-effectusokra s a természetből vett mintára szerkesztett diszitmények összetételeire fordítja le felfogását az emberi hivatásról, foglalkozásról, melynek számára hajlékot épít. A szobrász márványra és bronzra fordítja enyészetre ter-

mett tetemünket és a lelket, a mely benne él. A festő idomokra, színekre fordítja azon képeket, melyeket az élet s a világ hagynak az általuk megilletett lélekben. A zene s a költészet hangra és szóra fordítja mind azt, a mi az ember belsejében végbe megy, vagy legalább mind azt, a mi abból hangban, szóban kimondható.

Vannak kelleténél szabadabb fordítások, melyekben a szabatosság a hamis elegantiának van feláldozva; azok a csalfa szépek. Vannak olyanok is, a melyek erőnek erejével szószerintiek akarnának lenni, holott inkább meghamisítói a mű szellemének; találóan hasonlították őket valami hímzés fonákjához; ezek a csalfa csúnyák. A fordítótól mindenekelőtt azt kívánom, hogy az eredeti szellemétől úgy át legyen hatva, hogy azt velem könnyű szerrel, erőlködés nélkül ki tudja érzéttetni; a műalkotásban pedig elsőbben is az igazságot keresem, vagy legalább az igazságnak egy bizonyos nemét. Ha a vegyész a testek alkotó részei, a physikust az erők és törvényeik, a physiologust az élet törvényei, a philosophust az általános törvény, mint valamennyi különös törvény kútfeje, a moralistát az emberi tettek és az erkölestan közötti összefüggés érdekli: az, a ki e világot művészszemmel vizsgálja, kevésbbé bánja, miként lettek, mint inkább azt, hogy miképen hatnak érzékeire. A dolgok az embert jellemző vonásaik által illetik meg; ennél fogva a műalkotás első kelléke a jellembeli igazság. Lehet a mű akármilyen gyarló, de azért ha van benne jellem, érdekes, ha kevés van benne, hidegen hagy, ha nincs benne, meg se látjuk.

Semmi kifogásunk az ellen, ha a művész némely fortélyhoz folyamodik, hogy a jellemet erősebben, élesebben domborítsa ki. Első és leggyakoribb fogás az egyszerűsítés.

A természet mindenben bőkezű; duskál, pazarol, akár a külső világról, akár az emberi lélekről van szó. A művész a lényegesre szorítkozik; a felesleges, mellékes dolgokat elhagyogatja, szűkít, kurtít, nyeseget. Tud válogatni, tud feláldozni is, ha kell. Méltán mondták, hogy a felesleges részlet az a szű, mely a nagy műveket megrágja. Ezért látszik a nagy mesterek némely vázlata a teljesen kidolgozott képnél nagyszerűbbnek: a jellem bennük hatalmasabban nyilatkozik, úgyszólván meztelenül jelenik meg. Az egyiptomi művészetnek, mely a jellemnek mindent feláldozott, ez okból vannak buzgó hívei, a kik azt minden egyéb művészetnél többre tartják. Toldjuk meg csak egy kisdéd részlettel Phtah isten vércsefejét, Sekhet istenasszony macskaorrát vagy az írástudó szobrát, s bizony esökkenni fog hatásuk.

De feltétlen szabály nincs, a lélek szárnya szabadjára van eresztve, szabadon szárnyal mindenfelé és a kellem mindennel kibékít. Voltak a művészet történetében áldott időszakok, mikor egy boldogságos sugallat következteben az ég kegyelméből még a hiba is csak szerencsés vétek volt. A renaissance kezdetének némelyik festője nem tagadott meg kíváncsi ecsetjétől semmit; az újon fölfedezett természet megrészegetette szívüket, lelküket és bőségesen halmozták a részleteket egyesegyedül azért, hogy szeretettel festhessenek meg mindent, a mit csak megláttak. Ime egy márványkoczkával padozott terem, benne Szűzanya, piros köpenyben, haja kibontva, térdén a kisdéd Jézust tartja, jobb kezével a térdeplő adományozót áldva meg. Feje fölött kis angyal repked, kezében tartva az égből hozott csillogó-villogó, drágakövekkel ékes aranykoronát. Három boltív alatt kertre látni: rózsabokrok, fehér liliomok, kék liliomok, madarak,

sétáló pávák, rovátkos kőterrassz, a min két ember beszélget, egyik botjára támaszkodva, a másik a mellvédre könyökölve s nézve a folyó vizét. Mind e mellékes részlet, a milyen bájos, gyöngéd, izléses s csodálatosan bevégzett, a tárgyra nem is tartozik és az mégis nyer vele. Úgy látszik, mintha a festő csak maga-magának akart volna gyönyörűséget szerezni, mikor ide pazarolta őket, és egy keretben egyesített két oly képet, melyek között nincs semmi vonatkozás. Itt minden csupa áhítat, merengés, ott csupa tiszta életöröm. De ez a virágos kert, melynek lakói nem is sejtik a szent ünnepet, a mely benne végbemegy, csak növelik annak titokszerűségét. Egy szűz isteni fiat szült, egy angyal meg készül őt koronázni, és senki sem tud róla, sem a nap, sem a pávák, sem a virágok, sem az emberek, a kik a vizet nézik.

Jan van Eyck, a ki talán csak a változatosságot kereste, feltalálta az ellentétet; s az ellentét akár keresett, akár keresetlen, mindig hatalmas eszköze a jellemzésnek. «Milyen gyönyörű egy kastély, milyen búbajos vidék!» így szól Duncan elragadtatva Macbethhez beléptekor. «Mintha a levegő is enyhébb volna és illatosabb, mint egyebütt.» Banquo pedig a számtalan fecskéfészekre figyelmezteti, a mi minden falmélyedéshez van tapadva, «Igazá van felségednek,» így szól királyához; úgy tapasztaltam, hogy valahol ez a kis tavasz hirnöke megszáll és fészket rak, balzsamosabb még a levegő is.» Ilyen az élet: egy-két óra még, s Duncan nem lesz többé; ez a boldog fekvésű kastély árulás- és bűnszagot fog lehelni: a fecskék pedig tovább hirdetik majd a tavaszt és hordják a legyet fiaiknak. Sötéten borul az ég a feketélő domb fölé; a tetőn a fölfeszített Krisztust

látni a két lator közt. A kivégzést bámulni összeverődött kíváncsi tömeg oszladozni kezd. A mint mennek lefelé a sötétlő dombon, látni köztük olyanokat, a kik meghányják-vetik az esetet; van olyan is, a ki már rá se gondol: két pozsgás képű, vidám ábrázatú polgárember immár jóízűn beszélget apró-cseprő dolgairól, és hátat fordítva a keresztnek, a melyen a nagy szenvedőből szakad ki a lélek, mintha csak barátságosan egyezkednének valami alku felől. Így elevenítette meg egy lángelméjű festő* azt a szörnyű elhagyatottságot, melybe a nagy szellemeket és a nagy tragédiákat a tömeg részvétlensége juttatja. Az ellentétből magyarázható ki a saint-rémi-i templom csodálatos hatása is, mely az odavalók büszkesége. Lépünk be valamely oldalsó ajtaján, és nézegessük egy darabig a templomhajó komoly, szigorú, egyszerű szerkezetét, zömök, természetes román oszlopaít, vonalainak bús egyformaságát; akkor forduljunk meg: s előttünk áll a csodaszép, kecses apsis, ragyogó ablakaival, ragyogóbb színezetű rózsafüzéreivel; olyan az, mint mikor komoly arcz váratlan öröme hirtelen kiderül. A mint az alacsony boltozatú mellékhajókban bolyongtunk, mintha kolostor-folyosón jártunk volna: eszünkbe jutott, hogy por és hamu vagyunk; egy kiesit szerzeteseknek éreztük magunkat; s im, egyszerre itt vagyunk éden bűbajos kertjében.

A művész az ellentéttel hol egyszerűsíti, hol kiélesíti, hol kidomborítja a tárgyak jellemét; bizvást túlozhatja is őket. Caylus gróf, elmondván, hogy az ember majomnak és majmolónak született, hozzáteszi, «hogy egyik is, másik is, a majom is, a majmoló is, többet tesz kel-

* Munkácsy.

Ford.

letinél, s hogy a túlhalmozás oly túlzás, a mely kezdetben a haladásnak lehetett eszközlője». Kelletinél többet mond a művész is, csakhogy más okból, mint a majom. A nyert benyomás hevületében szeretné azt teljesen közleni másokkal is; s tudva, hogy hajlandók vagyunk lealkudni belőle valamit, vagy szabadkozni is tőle, kelletinél többet mond, hogy eleget éreztessen: hazudik az igazság érdekében.

A túlzás az emberi szívnek természete. Naponként elmondjuk, hogy valaki meghal unalmában, vagy hogy a nagyravágyás lángja emészti, vagy hogy a reménykedésbe majd beleőszül, vagy hogy a bú leszedi a haja szálát. Holott az az ember sem nem ég, sem meg nincs őszülve, sem elsorvadva, sem haldoklófélen, s mégis szabatos képet támasztottunk állapotáról, mert hiszen ő maga úgy érzi, hogy ég vagy haldoklik. Minden szenvedély túloz. Egy III. századbéli sophista így ír egy szép csaplárosnéről: «Szemed átlátszóbb, mint serlegeid s én rajtuk keresztül látom lelkedet. Ki győzné bájaidat elszámlálni? Ha ajtódban állasz, a járókelők akaratlan megállnak nézésedre. Hányan elfelejtik sürgős dolgukat, hogy hozzád betérhessenek! Kényszerítéd őket betérni; hivod őket, bár nincs szükséged szavakra. Legkivált engem; ha messziről is megpillantalak, egyszerre elfog a szomjúság és kérlek, hogy innom adj; de csak tartom kezemben a poharat, nem ürítem ki: úgy tetszik, mintha téged innálak.» Ez már nyilván hyperbola; de ugyan melyik ifjú nem mondott ilyeneket a legelső asszonynak, a kit szeretett? Arról az időről szólok, mikor még a fiatal emberek fiatalok voltak.

Világéletünkben sohasem értük meg sem Achilles haragját, a mint Hektor holttestét Patroklus sirja körül

meghurezolta, sem Hamlet különködéseit, kiről máig sem tudni, örült volt-e, vagy csak tétette magát háborodottnak. De a történelem említ olyanokat, kiknek hevessége Achillesre emlékeztet, s nem egy kikölkent elméjű álmodozóra mondtuk: «A Hamletek fajtájából való.» Ha Homeros és Shakespere nem nagyították volna meg alakjaikat, vajjon meg tudtak volna-e örökre maradni szemünk előtt? A való dolgok egyszerűsített és túlzott képei typosok vagy példák. A nyelvtan a szabályokat jól megválogatott, világos és találó idézeteken tanítja; úgy hogy nem is tudunk többé a példára gondolni, a nélkül, hogy a szabály eszünkbe ne jutna róla, sem a szabályra, hogy a példa meg ne villanna agyunkban. Így vagyunk a nagy művészek teremtette jellemző képekkel is; nem látjuk meg újra magukat a tárgyakat, hogy a kép eszünkbe ne jutna róla. Mikor Goethe a drezdai múzeumból hazamenet gazdája csizmadia-műhelyébe lépett, szinte megdöbbsent: azt hitte, egy Van Ostade-ot lát.

De nemcsak a dolgok jelleme és titkai nyilatkoznak meg a művészi alkotásban, hanem magának a művésznek lelke is. Nem képes másolni, hogy ne fordítana, sem fordítani, hogy ne tolmácsolna, a tolmácsolás pedig oly lelki munka, melyben az *én* megnyilatkozik. Gyerekes követelés, hogy költő vagy festő a dolgokat úgy állítsa elő, a mint vannak, nem adva hozzá semmit a magáéból; ép úgy lehetne tőle azt követelni, hogy a más szemével lásson.

Nem szükséges Kantot olvasni, úgy is tudjuk, hogy kiki a saját szemével lát, hogy érzékleteire kiki rányomja a saját lelke bélyegét, hogy van valami önmagunkból még legfutólagosabb érzeteinkben is, annál inkább van itéletünkben. Egy szekér beléakaszt egy

üveges hintóba: kérdezzük meg három szemtanútól; mindegyik másképp fogja elmondani, mert mindegyik a maga módja szerint látta. Hiszen ez nehezíti a történetíró dolgát; ezért oly nehéz a sok ellenmondó tanúskodásból az igazságot kihüvelyezni. Sőt mennyire nem bizhatik még önmagában sem! Hiába ellenőrzi magát, hiába iparkodik magát fékezni, csak benne lesz azért előadásában. A vájt tükrök megnagyobbítják a tárgyak természetes kiterjedését, a domborúak megkisebbitik őket. Ha még oly világos is, az emberi elme sohasem egészen sík tükör. Olyik történetíró hajlandó az események nagyítására, nagy okát keresvén az apró hatásoknak; mások meg kisebbítik őket, mindent apró okokból fejtve ki. S igaza lehet mindegyiknek, mert az emberi dolgokban a kicsi mindig belévegyül a nagyba s egyazon történeti jelenet a költőnek véralkata szerint, vigjátékra, drámára, tragédiára és époszra egyaránt szolgáltatathat anyagot.

Mondd meg, mit szeretsz, hogyan szeretsz, és megmondom, milyennek látod a világot. A való dolgok végtelen összetettsége mellett azt keressük, azt találjuk bennük, a mi vonz és érdekel. Nincs zeneköltő, a ki a szerelmet dalba ne foglalta volna; de mindegyik beletette dalába a maga lelkét is. Készítsed arczképedet három egyenlőn tehetséges festővel; mindegyik kép hasonlítni fog reád, a nélkül, hogy egymásra valami nagyon hasonlítának, mivelhogy minden emberben több lakik egy embernél s ellenállhatatlan ösztönénél fogva ezek közül mindegyik festő kiválasztotta a magáét. Minden tehetség a léleknek egy-egy hajlamában gyökerezik, a mely lehet titkolt vagy bevallott; és a művész hajlama megérzik úgy látományán, mint eljárásán, melynek útján azt felfoghatóvá akarja tenni. Miért túlozza Rembrandt a fény fokozását,

ezáltal mintegy éjjeli jelenség titokzatosságával ruházva fel mindent? Miért kedveli Fra Angelico az észrevétlen átmeneteket, miért teszi önmagának kötelességévé, miért leli örömét abban, hogy a szent tárgyak ábrázolásában a földi árnyékot enyhítse? Rembrandt azon erőszakos természetek közé tartozik, kik a harcban lelik gyönyörükét; őt nem érdekelte úgy semmi, mint a fény és a sötétség küzdelme, és a lélek fáradságos győzedelme, a mely esetben hüvelyén keresztül törve, azt a maga képeére váltja és megdicsőíti rútságát. Fra Giovanni da Fiesole lelkiismerete mélyén olyan isteni békét élvezett, hogy annak szelidsége mindent elborított. Az a mystikus nem tudta biztosan, hol végződik az ég, hol kezdődik a föld. Magában is, a többi teremtetett lényekben is, csak kútforrását látta valamely égi szellemnek, a mely itt alatt boldogságos rendeltetésére készül; az angyaloknak pedig még az árnyékuk is könnyű, mint a lehellet és nem hagy foltot. Rembrandt művészetében barlang a világ, melyben a napfény a sötétséggel tusakodik és rajta erőszakot követ el; Fra Angeliconál e föld a paradicsom kezdete, a paradicsom pedig oly hely, hol a fény otthonos: háza az neki, hol ő fogadja a vendégeket. A művészet alkotta képek feltárják úgy a tárgyak, mint a művész jellemét. Minden műalkotásban benne van a természeti igazság, a mely mindenkinek közös java; de benne van egy-egy embernek a lelke is, ki azt az igazságot keresse és ki csak önmagához hasonló.

VI.

Valamennyi művészetnek harmadik közös vonása: minthogy az aesthetikai élvezet az egész emberhez szól, szólania kell egyben érzéseinkhez, lelkünkhöz és értelmünkhöz is. — A díszítő elem a művészetben. — A reflex-érzések és a szenvedély árnyéka. — Az értelem megnyilatkozása az összhangban.

Hogy a műalkotásról mondott meghatározásunk teljes legyen, még valamit hozzá kell tennem ahhoz, a mit az aesthetikai élvezetről elmondtam. A mi valamennyi egyéb örömtől megkülönbözteti, az, hogy egyedül ez szól bennünk az egész emberhez, ez szól szemünkhöz, szívünkhöz, fülünkhöz, értelmünkhöz, érzéseinkhez, lelkünkhöz egyaránt.

Hiába van az ember tudatában lénye egységes voltának, mégis csak lelkének egy részével éli életét, és ritkaság, hogy egészen bele tegye lelkét abba, a mit tesz. Mindegyikünknek megvan a maga uralkodó szenvedélye, melyhez csak koronként vagyunk hűtelenek, mindegyikünknek megvannak dédelgetett foglalkozásai s ha felhagyunk velük és mást keresünk, mintha csak idegen országba tévedtünk volna. Az érzéki életbe merült ember nem tudja lelkének hasznát venni; hogy hiúságát kielégítse, mikor élvezeteiről nyilatkozik, iparkodik ugyan egy kis elmésséget is vegyíteni beléjük; de a legnagyobb boldogság önkívületében az ember már nem is gondolkodik és az éles kéj mindig állatias, buta. A mystikus rajongásaiban elszakad a földtől s a teremtményektől; neki az ő érzékei csak veszedelmes kísértők, teste tömlőz, melyből boldog, ha szabadulhat. A kiknek az abstractióban telik legnagyobb örömük: a philosophus,

a matematikus, megveti húsát, véré, hacsak az egyszerű tudóssal nem tart, a ki egy gyanus ház ajtajában lepetvén meg, ígyen védekezett: «Mit akartok? Csak kell gondolnom a *másikkal* is.» Az aesthetikai élvezet mintha az Isten békéje volna belső meghasonlottságaink közepett: szünetet parancsol e harcoknak, s lényünk bármely részét nézzük le, ő igazságot szolgáltat igazságtalan megvetésünkért. Azok a gyönyörök, melyeket a művészet nyújt az érzékeknek s az általa előidézett lelki felindulások oly nemesek, hogy az elme is megköveteli részét belőlük. Az érző, az érzékeny, a gondolkozó ember olyankor egyesül, egymásba vegyül legalább külsőleg, s az egység helyre van állítva. Az aesthetikai élvezetben ő és az a *másik* csak egy ember.

És minden műremekben van valami, a mi az érzékeknek hizeleg, a mi a szemet megigézi, a fület elbájolja. Ha a munkának az anyagot felül kell mulnia, viszont az anyagnak is szépnek, jól megválasztottnak, jól kikészítettnek kell lennie. Mivé lesz az ének búbája, ha a hang tompa, lelketlen, színtelen, vagy ha nyomorúságos fadoromb kíséri? Minden művészetnek megvannak díszítési mesterfogásai, megvan díszítő eleme. A görögök, kiket máig a tiszta és nemes stíl mestereinek tartunk, mesterei voltak egyszersmind a díszítésnek is, mely annyi gyönyörűséget tud szerezni az érzékeknek. Polychrom templomaik és aranyozott elefántesont szoborműveik hatásáról csak hozzávetőleg ítélnünk. De tudjuk, hogy az olympiai Zeus szobrának köpenye aranyos volt, szeme drágakőből, teste befestett elefántesontból; tudjuk, hogy Panaenus, a festő, sokat dolgozott Phidias művein. De arról biztosak lehetünk, hogy az a művésznép a jó ízlés mérsékletét belevitte még a pompaszeretembe is s hogy

istenei sohasem fajultak tarka-barka bálványokká. De azt gondolta, hogy a művészetnek hivatása ünnepeket rendezni s hogy ünnepi dísz nélkül nincs ünnep.

A költészet a legszellemibb művészet, mivelhogy maga anyaga is az elme alkotása, véréből való vér s minthogy a nyelv törvényei egyszersmind a gondolatnak is törvényei. Még művészet se lenne, ha nem volna mintegy elmondott zene, melyben a hiányzó éneket a rhythmus, a hangsúly, az ütem, a metszetek és hajlások változatossága, a gyorsuló, majd lassúdó mozgás, a szünetek, az ismétlések és esések helyettesítik, vagy a mérték, a numerus, a szerint, a mint versben vagy prózában szólal meg, mert a szók hangokból állanak. Költemény, mese, szónoklat, mind arra való, hogy elmondják; még olvasva is magunknak mondjuk el őket, mert az olvasás nem egyéb, mint haik beszéd. Minden nyelvnek megvan a maga zenéje, összevágó a nyelv génuszával, s minthogy érzékeinknek szoros és folytonos egymásra való hatásánál fogva festeni is lehet a hangokkal, nyelvünknek megvan a maga természetes színezete, palettája, melynek némely színe kizárólag az övé. Maguk a nagy költők vállalkoznak elmondani e zenével mind azt, a minek elmondására képes; ők gazdagítják ezt a palettát, ők szaporítják, fokozzák, hajlítják egymásba színeit. Bármennyire különbözik is a művészet az ipartól, nála nélkül még sem tud meglenni; a mesterségekre szüksége van, hogy anyagját előkészítsék, vagy szerszámját gyártásák. Legszebb ipar az, a mely egy-egy nyelvnek adja meg a legtökéletesebb alakját, és teszi azt alkalmassá a költészet minden céljára. De ha a legrégibb korok nagy költői nem tették volna rá kezüket maguk, ha ők maguk nem javították volna szerszámjok fogyatékosá-

gát, bizony nyelvük meghamisítója lett volna gondolataiknak.

Homeros vagy a homeridák teremtették meg a görög epopaea összetett nyelvét. Dante egy darabig azon tűnődött, ne írja-e az Isteni Színjátékot latinul, oly nyersekek látszottak az olasz tájszólások, oly alkalmatlanoknak a nemes munkára, a melyre őket alkalmazni akarta. Szerencséjére, de a mienkre is, alig írta meg első hexameterjeit, meggondolta a dolgot és lemondva arról, hogy olyan lanton játszszerék, melynek titkai örökre el voltak veszve, azt a nyomorult fadorombot hét húrú hegedűvé változtatta, melyből oly hangokat csalt ki, minőket a világ még nem hallott. A mi középkori költőink közt, ama számtalan *trouvère* közt, kik egész Európát ellátták romantikus tárgyakkal és szerencsés inventiókkal, egyik sem volt eléggé lángész, hogy nyelvét meg tudta volna szépíteni. Kopott, színtelen, dallam nélküli beszédjük szürke muzsika volt, melynek egyhangúságát és nyersségét csak barbár fül tudta megszívlelni. A költő csak úgy művész, ha egyúttal bűbajos is.

De költő, építő, festő, zenész, a ki nagy művész, tudja mind, hogy a művészetnek feladata lévén helyreállítani bennünk az összhangot, melyet az élet oly gyakran megzavar, a műalkotásban mindennek mérsékelnie kell magát, hozzásimulnia, hozzájárulnia az egészhez. Az a rendeltetése, hogy valamit élénk állítson; s e kép igazságának mindent alá kell rendelnie. Így a legnagyobb coloristák, mint Veronese, Delacroix, palettájuk pompáját nemcsak szemünk gyönyörködtetésére használták, de arra is, hogy általa képeik kifejező voltát emeljék. A diszítvány lehet hol gazdagabb, hol mérsékeltebb, de mindig egybe kell hangzania a tárgy ter-

mészetével, mely sokszor nem kíván egyebet a tökéletes egyszerűségnél, melyet némely természeti jelenségben bámulunk. Dísz a tükör is, melyben a tárgyak körvonalai meglepően tisztán látszanak.

A művészet érzékeinknek érzetekkel, lelkünknek felindulással tartozik, s főképen ezen a téren bizonyul varázslónak. Akármilyen híven festi is a tárgyakat, e másolatok mégis másként hatnak ránk, mint maga az eredeti. Egész jelentéktelen dolgokat mutat és értelmet vélünk benne fölfedezni. Oly alakokat állít elejünk, melyekkel már nem egyszer találkoztunk az életben; rájuk ismerünk, mégis úgy rémlik, mintha megváltoztak volna: egyik-másik tetszett valaha; tetszett most is, de másképen; egyik-másik visszataszított, most meg mulatunk rajta. Kisérteteket idéz szemünk elé, s mi azokat komolyan vesszük, a nélkül, hogy borzadnánk tőlük; vagy szörnyetegeket, s a borzalomban, melyet bennünk keltenek, van valami jóleső. Megborsództatja hátunkat és a félelem egész gyönyörűség; még könyvet is facsar szemünkéből és egész boldogok vagyunk belé, hogy sirunk. Szóval, fölébreszt bennünk minden szenvedélyt, a mit csak a való életben átérezhattunk, s még a leghevesebbek, még a legfájdalmasabbak sem okoznak semmi szenvedést. Nem sebeznek, nem marczangolnak; ártalmatlannokká váltak. Hasonlatosak a mérgüket vesztett kigyóhoz, melylyel bátran eljátszhatni, a fulánktalan méhhez, melynek mézét összegyűjthetni, a nélkül, hogy megcsipne.

Martin mondta Candide-nak: az ember arra született, hogy vagy a nyugtalanság vonaglása között, vagy az unalom félhalálában éljen. Martin túlzott; az emberi lélekben minden fokozatos, akár csak a természetben; és

a rángatózás és a bódultság közt sok közbeeső fok van. De annyit meg kell engednünk Martinnak, hogy az ember az unalomtól csak szenvedélyei árán szabadul; hogy a szenvedély által érzi, hogy él, s hogy nincs egy sem, a mely nyugtalansággal ne járna, a mely egy-egy kezdődő fájdalom ne volna. A vágy és az idegenkedés a két anyaszvedély, melyből valamennyi más fakad; de akár vágy lepje meg a lelket, akár idegenkedés, nyugalmit nem leli fel, csak megsemmisültével annak, a mit keres, a mit kerül. A gyűlölet csak akkor lakik jól, ha ölt, de még a szerelemnek magának is vannak pusztító ösztönei. Akármilyen boldog is, mindig hiányzik valamije, mert azzal, a kit szeret, soha sem egyesülhet oly teljesen s oly sokáig, a mint akarná, és szomorúan látja vágya végtelenségéhez képest bírása tökéletlenségét. Láza legmagasabb fokán minden igazi szerelmes vágyott rá, hogy megsemmisítse az imádott teremtést s hogy beteljesítse a tökéletes egyesülésről alkotott álmát, áthasonítva saját anyagává, mint a hogy a kutya egyesül a velővel, mikor kieszi a csontból.

Szenvedélyeink rendetlen, viharos, heves és zsarnoki hatalmak; souverain jogot követelve maguknak a világ fölött; meg se lepné őket, ha felforgatná minden törvényt, hogy őket kielégítse. Minden nyugtalanságunk, minden zavarunk az énünkben benrejlő ellenmondásból fakad, mert énünk valamennyi lény közt a legértelmesebb és egyszersmind a legkülönösebb lény lévén, a világegyetem középpontjának képzele magát, melyben pedig oly csekély hely az övé, és cseppet se csodálkoznék, ha a többi ének feláldozná magukat boldogságáért; de minthogy valamennyiünknek ez a követelése, nehéz volna kielégíteni. Véghetetlen becsben tartjuk

drágalátos személyünket, mely örökös nyomorúságaink forrása; mégis mintegy felszabadulásnak látszik, ha sikerül róla elfelejtkeznünk. Megszabadulhatunk tőle a keresztényi, vagy buddhista lemondás vagy a bölcelet révén is, mely azt tanítja, hogy a szenvedélyt alája kell rendelni az értelemnek; csak hogy ezekhez hősies elhatározás kell. Van ezeknél a megnyugtatósnak és az önmagunkról való megfejtkezésnek kényelmesebb módja is: a rokonérzet, vagyis lelkünknek az a becses képessége, hogy saját hüvelyét mintegy odahagyva, úgy érzi, mintha másokban élne, szenvedne, cselekednék. A közömbösség maga a halál; a szenvedély maga a nyugtalanság; az együttérzés társává szegődött a mások szenvedélyeinek, a nélkül, hogy nyugtalanságaikban is osztoznom kellene; azt érzem én is, a mit ők, de az ebből fakadó gyönyör vagy fájdalom sohasem csap a végletekbe; föltéve persze, hogy nem szeretem őket úgy, mint a lelkemet, mert akkor már nem résztvevő lennék, de a magam rovására fognék szenvedni.

«Ha a vihar a tengert korbácsolja, jól esik a partról nézni a hullámokkal küzködő hajót», mondja a latin költő. Miért? Mivel az oly felindulás, a melyben nincs semmi túlzás, a mely idegeinket izgatja, de eszüket nem veszi, és lelkünket megrázza a nélkül, hogy elménket megzavarná s így mintegy megfigyelésünk tárgyává válik, úgy, hogy szemlélhetünk is, érezhetünk is egyszerre: az ily felindulás jól esik. De legyen az elmerüléssel küzdő hajó utasai közt csak egy is, a ki nekünk kedves: úgy érezzük, mintha magunk forognánk veszedelemben és a nagy, halálos aggodalom idején fátyol borul szemünkre és csak szivünk sebes dobogását halljuk. De ha e hajótörésben nincs semmi, a mi lelkemben

elevent érne, ha nem indít oly szájalomra, a mely gyötrellem maga is, akkor megengedem magamnak, hogy élvezzem borzalmát.

A rokonézés kiterjeszti lényünket, mert a mások életét is éljük általa és éreztet velünk gyűlöletet, szerelmet, örömet, bánatot, rémületet, rettegést, csak hogy annak nincs már meg gyilkos élessége. Visszaverődvén, a hang meglágyult, a fény tüze enyhült. E reflex-szenvedélyek hajszállra hasonlítanak saját szenvedélyeinkhez, csak hogy semmi gyötrelmet nem okoznak. Megszelidült fenevadak azok, miket veszedelem nélkül simogathat az ember; karmukat behúzták, s ha vicsoritják is fogukat, nem fél tőlük senki, mert tudja jól, hogy úgy sem harapnak.

De e reflex-szenvedélyeket átérezhetjük a nélkül, hogy másokkal érintkeznénk. Van az úgy némely pillanatban, hogy mintegy kiszakadva önmagunkból, mintha kettéválnánk és egyik énünk idegenül szemléli a másikat. Olyankor saját életünknek válunk résztvevő nézőivé. Bármily heves felindulások gyötrötték is szívünket, mi azoknak csak a reflexét érezzük; úgy rémlik, másnak a felindulásai azok: részt veszünk bennük; de nem szenvedünk belé; kétségbeesésünk mélabúvá enyhül, gyűlölködésünk elveszti ádázságát, vágyaink fájdalom-élessége eltompul, dühöngésünk vihar, de morgását gyönyörködve hallgatjuk. Az aggastyán soha sem boldogabb, mint azokban a csöndes órákban, mikor visszaemlékezve mindenre, a mit tett, visszaidézi szenvedéseit, benyomásait; mikor élete úgy tűnik fel neki, mint egy álom, a melyet csak végigálmodott. A szerelmes nem bírja imádottját teljesen, csak azon rövidke percekben, mikor a vágy láza lohadván, lecsillapult érzékei meg-

engedik, hogy inkább elmúlt gyönyöreire gondoljon, semmint a jövőökre, a mint ilyenkor azt az egy napra termett lényt maga előtt látja, a ki neki zsákmánya és gyötrelme, úgy rémlik neki, mintha mulandó szépsége egy halhatatlan emlék enyészhetetlen bűbájává dicsőülne; úgy véli, egy kedves kép lebeg felé: a szerelemnek gyönyörűséges, imádott phantomja.

Ilyen a művész rendes hangulata, egy-egy műremek láttára ilyenben vagyunk magunk is, ha élvezni tudjuk, ha annak veszszük, a mi. A művész a legrésztvevőbb ember a föld kerekén; együtt érez ő az egész világgal, nemcsak a mi lelkünkkel, de a lelketlen dolgok lelkével is. A vonaloknak egy-egy szerencsés összehajlása, egy hirtelen fényváltozás, felhő futó árnya a gabonaföldön, egy esőpp bogárka zümmögése, egy láthatatlan csermely, a mely sirva folydogál a horhó fenekén: lelkéhez minden szól, idegei mindentől megremegnek. Az emberi életnek egy-egy hétköznapi jelenete bevésődik lelkébe, ott hagyja nyomát s valamikor talán csinálni fog belőle valamit. Még kevesebb kell ahhoz, hogy elevenét ériék. Delacroix sohasem volt úgy meghatva, mint akkor nap, mikor egy sárga kocsiba szálltában észrevette, hogy annak a merőn nézett sárga kocsiajtónak ibolyaszín képe lebeg előtte benn, az árnyékban; ő rá nézve akkor, abban a kocsiajtóban egész esemény ment végbe. De a művész, a kinek idegei ily könnyen izgathatók, egyszersmind a legmegfontoltabb ember a világon; lángoló érzékisége mindig a szemlélődésre hajlik s a míg művészete foglalja el, alszanak benne a gyilkos, romboló szenvedélyek. A virágot, a mely neki kedves, leszakítani, gomblyukába tűzni nem vágyik; saját életét vegyítette annak életébe: vele nő, vele virít, s a szerzett élvezetért hálából hal-

hatatlanná szeretné tenni. Ha a művészen a fogékony-ság csekélyebb volna, alakjait nem tudná megeleveníteni; de ha kevésbbé volna szemlélődő, gondolata zavart lenne s nem tudna belőle kibontakozni. A Chardin pástétoma mintha csak eleven volna, mintha csak meg lehetne fogni. A míg festette, szerelmes volt belé; de szenvedélye nem az az érzéki szerelem volt, a mely meg szeretné enni, a mit szeret. Az a pástétom őt megbűvölte alakjával, színével, és mi is pirulás nélkül rajonghatunk a róla festett világos, beszédes képért. Minden kép megérdemli, hogy szeressék, a melyre a Chardin neve van írva; hiszen nem azt a pástétomot szeretem, de Chardint magát.

A művész azt érezteti velünk, a mit ő maga érzett. Minthogy ő benne a részvét nagyobb mértékben megvan, mint a többi közönséges emberben, kibővíti számukra a világot, érdeklődésüket oly másolatok iránt keltve föl, melyeknek az eredetije talán nem is érdekelte volna őket; de másfelől, eléggé ura lévén önmagának, hogy lelke minden indulatát mérsékelni tudja, a legmeghatóbb látványokat tárhatja eléjük, a nélkül, hogy megindulásuk egész a fájdalomig fokozódnék. Tolmácsa ő a természetnek és szíve tükör, mely híven mutat mindent, a mit magába fogadott; csakhogy bűvös tükör, a melyben a tárgyak nem olyanok, a minőknek a hétköznapi ember látja, hanem olyanok, a milyeneknek látni kell, hogy érdemes legyen őket nézni. E hatalmas, szabályozott képzeletek parancsolnak a mienknek, uralkodnak rajta, kormányozzák: hol fölhevítik, hol mérsékelik, s törvényeiknek szívesen alávetjük magunkat, mert nemesak lelkünk megindításához értenek, de bűbájos mesterségeikkel érzékeinket is meg tudják babonázni.

Szenvedélyeinket elnyomni annyi, mint lelkünkben esőndes, halotti temetőt csinálni. Hogy zsarnokságuk, hogy kegyetlenségük alól, a nélkül, hogy élni megszűn-ném, felszabaduljak, szelídebb érzésekkel kell őket pótolnom, szívemnek meg kell változtatnia szerelmét, vagyis inkább másképp kell szeretnie. Így értelmezendő a léleknek a művészetek által való megtisztulásáról szóló titokzatos elmélet, melyről annyit okoskodtak és oktalankodtak mai napig. Ha rájött a rossz óra, sötét pillanataiban Saul Dávidot hívatta; Dávid hárfája szavára Saul megkönnyebbült: a gonosz lélek elszállt belőle. Plátó így ír: «Mikor az anya beteg vagy síró gyermekét karján rengeti, vagy dalolva elaltatja, nem nyugalmat, nem csöndet támaszt körülötte, de zajt és mozgást s kisdede mégis lecsillapodik tőle». Megemlíti azt is, hogy az ördögűzők az ördögösökkel hasonlóképp bánnak: dühöngésüktől, rángatózásaitól az által szabadítják meg, hogy sípszóra tánczoltatják őket. A külső, szabályozott mozgás lassanként úrrá lesz a belső, vad, rakoncátlan felinduláson; a dühöngés önkéntelen illeszkedve a dallam rhythmusához, rhythmikus szenvedélylyé alakul lassanként maga is, s a lélek meglepetve veszi észre, hogy immár szereti szenvedését, a melybe titkos gyönyörűség, szelid enyhület vegyült.

A művészet hevít és csillapít egyszersmind; páratlan csillapító: érzékenységünket meghagyja, de a szenvedést leveszi rólunk, eltompítva felindulásainak fájdtító élet. A gót székesegyház fensége és titokzatossága a vallásos rajongást fölkeltheti, de fanatismusra sohasem ragadja azt, a ki gyönyörködni tud benne. Azokban a barbár időkben, mikor még a vadságukból alig kivetkőzött görögöknek az *ξόανα*-nak nevezett, fából faragott, apró,

vigyorgó, szörnyeteg bálványokon kívül nem volt egyéb szentképük, embervértől piroslott az oltár. De a mint isteneiket a művészet kezdte eléjük állítani, érezni kezdték iszonytató vétküket és egész legendákat gondoltak ki az ember-áldozat igazolására. A nagy művészek alkotta isteni képek hiveiket a véres áldozattól s egyéb kegyetlen, embertelen szokástól elundorítják. Egy Phidias vagy egy Praxiteles márványa olympusi derűt terjeszt maga körül, mintha azt mondaná: «Csodáljatok; az lesz a legszebb imádat».

A nagy művészek szemlélődő érzékenysége átragad reánk. Kényszerítsenek valakit, a ki fél a kísértettől, hogy oly házban aludjék egyedül, melynek az a hirtelensége, hogy hazajáró lélek jár benne: könnyen megeshetnék valami véletlen, a mi azt az embert holtra ijeszthetné, halálosan megbetegítené. S most mondja el nekem az az ember kalandját, de legyen hozzá jó elbeszélő: én is hinni fogok kísértetében, csak hogy az a félelem nekem jól fog esni. Élvezetem valóságos gyönyörűséggé fokozódik, ha a nagy költő elém állítja az elzinóri kastély terrasszát éjszakának idején, s ott megidézi, megjelenteti előttem a meggyilkolt király lelkét. Nem kímélt a költő semmit, nem hagyott el semmit, hogy rémületemet nevelje: minden apró körülményre kiterjedt a figyelme, elmondott mindent, a mit csak elmondania kellett. De a kakas megszólal, a kísértet eltűnik és Horatio felkiált: «Nézz napkelet felé: bíbor köpenyét felöltve jó a hajnal a dombtetőn, az éjjeli harmaton lépkedve». Többé nem érzek semmit, csak nézek elmerengve. Ha a művész ért mesterségéhez, rémület és ellágyulás, minden gyönyör nekem. Ki ne szánná Iphigeniát? Hangja mégis úgy hat fülemre, lelkemre, mintha zene volna; nagy szerencsétlen-

sege meghat, meghatottságom mégis igézetnek tűnik fel. S a vigjáték-író hatása talán még ennél is csodálatosabb. A butaságtól irtózom, mint a dögvésztől; a buta ember bosszant, terhemre van és kerülöm, hogy rám ne ragadjon nyavalyája; hányszor kivántam, bárha szárnyam volna, hogy szabadulhatnék tőle. A vigjátékbeli buták sokban hasonlítanak ehhez, s íme, úgy gyönyörködöm bennük, hogy nem hogy szökném előlük, még utánok járok. Imént még Euripides és Racine szomorúságunkat bővölte meg: Molière im most unalmunkat babonázza meg és öröm forrásává változtatja.

Ilyen jótékonyan hat a művészet s így bűvészkedik velünk; kihasználja azt a képességünket, hogy a mások életét is tudjuk élni s hogy a pusztá látszat is érdekel; egyidőre elvon énünk és önző szenvedélyeink zsarnoksága alól s azokat oly felindulásokkal pótolja, melyek gyönyörúséget szereznek, sőt olykor kéjesek is. Mint-hogy az indulat mindig megfelel a tárgynak, a mely kelti, s minthogy a művészet alkotta dolog csak képe vagy jelképe a valóságnak: az általa támasztott szenvedély is csak árnyéka lehet az igazi szenvedélynek. Csakhogy ez árnyak korántsem halotti sápadtak vagy sötétek, mint a melyek a Styx partján vagy azokon a komor mezőkön bolyongnak, melyeket gyéren ékesít a bús asphodelus; elevenek ők, színesek, napsugarasak, igazi szenvedélyeink képére alkotvák; azoktól csak az árnyak boldog előjoga, az isteni könnyűség által különböznek: sohasem súlyosodnak lelkünkre. Ünnepet rendeznek számunkra: suttogásuk, sóhajtozásuk nekünk ének, hajladozásuk táncz; házunkat megtöltik zajukkal, örömmükkel; de mire a kakas megszólal, e szellemek elenyésznek, mint a pára, mi pedig, visszaadva önmagunk-

nak, érdekeinknek, dolgainknak, követeléseinknek, gondjainknak, visszaesünk a nyomasztó szenvedélyek, az emésztő nyugtalanságok, a gyöttrő bűbánatok, a szívet facsaró szánalom, a vért felgyújtó szerelem uralma alá, uralma alá ama tökéletlen élvezeteknek, miket gyötrelmek árán kell megvásárolnunk.

Szenvedélyeinkkel értelmünk harcban áll, természetes felindulásainkat sokszor képtelen gyengeségnek bélyegzi; de azok ellen, melyeket a művészet olt belénk, nem talál kifogást. A mi elvont, a mi rendezett, mind azt szereti. Ha rendezettséget, tervszerűséget lát bennök, szívesen vesz részt élvezeteinkben; lelkünk leghevesebb indulatait jóváhagyja, csak a zene uralkodjék rajtuk, csak ütemre járjuk a tánczot. A művész neki is juttatott részt munkájából, nála nélkül nem tett egy lépést sem; mert, ha a művészi munka az érzés műve, műve az alkotó elmének is. Dionysos, a drámai költészet s a bor istene, sohasem részegedett le borától, még legnagyobb kicsapongásai közben is megőrizte isteni feje tisztaságát. Köztudomású, hogy Delphiben három hónapig helyettesítette Apollót és hogy be lévén avatva a sors szándékába, olvasván a halandók múltjában, jövődjében, csalhatatlan jóslatokat mondott. Mulatott ő vén Silenusának botorkálásán, ittasságán is; de igazi kedveltjei csak a költők voltak, kiktől megkövetelte, hogy a bort ép úgy bírják, mint ő maga, hogy elméjük tisztaságát mindig megőrizzék és az ittasságnak csak megfigyelői legyenek.

Kevés öröm van a világon oly nagy, mint a művészé, ha észreveszi, hogy valamely benyomása termékeny, hogy lelke művészi alkotással terhes. Ha reménységét a következés igazolja, ha a gyermek idejében jó, Ábrahámmal így fohászkodik fel: «Legyen örökre áldott az Úr

szent neve, mert imé, fiam született! » Ha nem uralkodnék magán, titkát minden szomszédjára rábízná, mindenkire, valaki útjába vetődik; de fél a balesettől, meg a tolvajtól; magának tartja meg a titok szülöttét. S mily gonddal neveli, ápolja! Csoda történt: apa, anya ő egy személyben; vére tejjé vált, s vérenek legjava csak arra való, hogy azt a másik életet táplálja, a mely neki ép oly kedves, mint a magáé. Nem mondtam eleget: soha anya gyermekéért úgy nem aggódik, soha róla úgy nem gondoskodik, mint a művész az ő tárgyáról.

A mit hall, a mit lát, a mit tanul, a mi éri, élte legcsekélyebb körülményei: találkozásai, töprenkedése, me-rengései, olvasmánya, nincs semmi, a mit javára ne fordítana. Középpontja az gondolatának, rögeszméje, a mely felszívja a többit mind; örökös, egyetlen gondja. Az ő szemében a világ legnagyobb érdekei potomság, semmiség az ő gondjához képest, és képes lenne elhí-tetni magával, hogy a világegyetemben minden, a virá-goktól a csillagokig, csak arra van teremtve, hogy mintája legyen a festőnek, motivuma az építőnek, a zenésznek.

De egy idő múlva e fölhevült ábrándozó mintha csak ki volna cserélve. Hozzáfogott a végrehajtáshoz, művét megkezdi s azontúl nem bízik többé elragadtatásában, hevületében, idegeiben. Elméjét leszűrni, lüktető vérét csillapítani igyekszik. Gondolkozik, okoskodik, számít, tervez. Tárgya bármi légyen, hozzá kell alkalmaznia művésze-té törvényeihez; és ha mindegyik művészetnek megvan a maga külön logikája, ha megvannak külön szabályai, van egy közös törvényük is, mely azt paran-csolja, hogy minden mű meg legyen szerkesztve, vagyis, hogy egységes egésznek alkosson, hogy szerkezete termé-

szetes és mégis művészi legyen, hogy a részek jól ellen-súlyozva, hogy a részletek és a diszitmények illjenek egymáshoz és az egészhez. Ez nagy szorgalmat, nagy szellemi munkát kíván. «Eh, mit! rögtönözni?» írja Delacroix; «vagyis egyszerre kezdeni és végezni, egy csapással elégiteni ki a képzeletet s az ítélő tehestéget: ez halandó embernek annyi volna, mint az istenek nyelvén úgy tudni, mint a saját hétköznapi nyelvén. Hát tudja azt valaki, mi mindenhez folyamodik a tehetség, hogy erőlködését elleplezze? — A mit rögtönzésnek lehetne nevezni, legföljebb annyi, hogy pl. a festő rohamosan dolgoznék, igazítás, törlés nélkül; de a végleges befejezés szemmeltartása mellett értelemmel készült, kiszámított terv nélkül az ilyen legénykedés még a legtüzesebb festőnek is lehetetlenség volna. A művész leghatalmasabb lelki tehetsége ép az egésznek megfogalmazásában nyilvánult, kezdve a kép legelső alapvonalaitól. Ez volt neki igazi munkája.»

Hogy a művészi alkotás sikerüljön, ketten kellene hozzá: egy bolond s egy böles. Az egyik, ki a benyomásokból él, művébe mindent belé szeretne vegyíteni, a mit csak látott, vagy látni vélt valaha, a mit érzett, a mi szívét megillette, a mi ábrándozásba meritette. A másik vizsgál, vitat, válogat, elfogad, vagy visszautasít. A bolond tervez, a böles végez. De milyen nehezére esik ez a bölcsesség! Mikor a bolondok tervei néha oly csábítóak! A művész beszélgetései a természettel olyanok, mint assisi szt. Ferenczéi istenével. «Írántad való szerelmem megsebezte szívemet!» — így szól a művész. «Sóvárgok és nem lelek enyhülést, elemészttem magamat, mint tűz a viaszt. Tehetek én róla, ha olyan vagyok, mint a ki nehéz álmot lát, vagy a ki ittas?» — «Te, a

ki szeretsz», felel a természet, «tanuld meg szívedet szigorú fegyelemmel fékezni. Rend nélkül nincs erény, s mivel úgy vágyol látásomra, az erénynek veled kell lennie. Azt akarom, hogy szeretvén, rendezett legyen szerelmed. A fát gyümölcséről ismerni meg s csak a rendben van szépség.» — «De hiszen», szól vissza a művész, «sokszor mintha magad is esztelen volnál. Kedved telik az érdekes összevisszaságban, tékozlásoddal meglepsz, oktan pazarlásoddal, szertelenségeiddel, pompáddal megzavarsz.» — «Rendtelenségemben mégis van rend; a mit csak láatsz, mindent én teremtettem kiszámítva, mérték szerint, mindent a maga célja szerint rendeztem. Látszólagos szeszélyeimben megled a titkos szabályt s a mindenben uralkodó észszerűséget, de a mely szeret elrejtőzni. Ha szeretsz, legyen rend szerelmedben.»

A műalkotás az ész által kormányzott képzelet szüleménye. A művész megzabolázta szívét, áldozatoknak, rövidítéseknek vetette alá eszményképét és nem bízott semmit a véletlenre; még ihletének véletlenei is biztos czélt szolgálnak, s mintegy előre elvégeztetett eseményre készítnek elő. Ettől fogva az aesthetikai élvezet teljes; az elme is részt vehet belőle, mint az érzékek, a szív. A tetsző, a megható műben fölfedezvén az összhangzást, mely maga az érzékelhető rend, eszünknek öröme telik benne; örül hogy lel benne valamit, a mi hozzá hasonló. Azon bűvös tükrökben, mikben e világon minden örömet tükröződik, az ő arca is meglátszik és ő örül rajta. Azt mondja a művésznek: «Eredj békével; az istenek meg vannak elégedve».

VII.

A műalkotás meghatározása s az így fölmerülő kérdés: vajjon képzeletünk nem lelhetné föl a természettel való közvetlen érintkezésben azt az örömet, melyet a művészettől vár?

Keressük a művészetnek oly meghatározását, mely egyenlőn illjék építésre, szobrászatra, zenére, tánczra, képirásra, költészetre; mely ép úgy illjék az oratoriumra, mint a vígjátékra, az eposra ép úgy, mint a csend-életre, a gót székesegyházra ép úgy, mint a tréfás dalocskára. Szóval, minden műalkotás egy-egy összhangzó és jól megszerkesztett kép, melynek eredetijét a természet vagy az emberi élet szolgáltatta ugyan, de melyben majd többet ölel fel, majd kevesebbet, mint a való élet, és a mely ép úgy gyönyörködtet annál a realitásnál fogva, a mely benne megvan, mint annál fogva, a mely benne nincs.

De itt egy kérdés merül fel. A művész mintáját a természetből veszi; de a természet ép úgy a mienk, mint az övé, nekünk és mindenkinek csak úgy szolgálatunkra áll, mint ő neki. Miért nem teszünk hát mi is úgy, mint a művész és mi szükségünk ő reá? Mindegyikünknek van képzelőtehetsége; ha kevésbbé gazdag is, ha nincs is oly erős, ha nincs oly szabályozott, mint az övé, de megvan az a nagy előnye, hogy bennünket közelebből érdekel, közvetlenebbül meghat, hogy mindig együtt élt velünk, még pedig meghitten: ismeri izlésünket, titkainkat, s az idegennél jobban tudja, mi van kedvünkre; mi gátol tehát, hogy ne alkossunk vele magunknak oly

képeket, mikben kedvünket leljük, s melyeknek megadjuk az összhangzást is, az által, hogy eszünknek engedjük át a kormányt? Nem ezt cselekeszszük-e minden nap, nem lehetne-e ezt természetes művészetnek nevezni? Tudok sok embert, a ki nem tudna se építeni, se festeni, se faragni, se operát szerezni, se négy sor verset írni, mégis festő-szeme, muzsikus-füle, költői lelke van. Nem tudják kifejezni, a mit éreznek, de a néma örömek talán a legédesebbek, a legmélyebben érzettek. A ki a természet, a történet, az élet s a világ némely jelenetére nem érzett művészi felindulást, jéghideg fog az maradni a műreemek előtt is; a ki a való dolgok szemlélete által önmagának aesthetikai élvezetet szerezni képtelen, örökre érzéketlen fog az maradni a lángész leggyönyörűbb alkotásaival szemben is, s azt fogja reájuk mondani: «Mi bajod velem, te sonáta?»

Akárhogy elváltoztassa a dolgokat a művész képzelete, mi is megtehetjük ugyanazt és ízlésünkhöz idomíthatjuk őket. Igazat szólva, ilyenén gyönyörünk magányos és rejtett maradna; senki se fogna róluk tudni, nem közölnők senkivel; de hát, más kedvéért élvez az ember? Ha a megenyhült szenvedélyek édességét akarjuk élvezni, csak életünket kell újra élnünk, első szerelmünket, füstbe ment terveinket, hajdani haragunkat. Az emlékezés is szűrő, mint a művészet: megtisztítja a folyam vizét, egészségessé, ihatóvá válik tőle. Ime egy hajlott derekú, töpörödött, talán beteges vén paraszt, a ki lefekvés előtt, estelije után, mintha újra olvasná életét a hamvadó tűzben. Mint Mózes a hegytetőről, úgy látja kibontakozni szeme előtt egész multját, egész életét. Emlékebe idézi a szülői házat, gyermekkora nélkülözéseit és vendégségeit, ifjúkora ábrándjait és ingereit, egy-egy

lakodalmat, a melyen becsípett, a harang rekedt hangját, a melyet esküvőjére meghúztak, férfikora munkáit, küzdelmeit, feleségével való összezőrdüléseit, tehenét, a mely elveszett, lovát, a melyet elloptak, egyik húsz esztendőskorában elhalt fiát, s a róla visszaszállott zsiros jószág-részt, a sok bajt, a min átvergődött, vásárjait, a mikkel megjárta, nyereségeit, s mindent, a mi erszényét megtöltötte. S még gondjai is nem csekély örömet szereznek neki, mert elmondhatja magáról: «Legalább éltem»; az olyan bánat, a mire már csak emlékezik az ember, a mi többé szenvedést nem okoz, könnyű, mint a pára. Kép az, a mit az az ember most festett; minek hát még látni is? Regény az, a mit ép elbeszélt; mi szükség, hogy olvasson is? Nini, még a pipája is elaludt mellette s észre se vette.

Az olyan öreg földműves meg is éri a maga istenadta képzeletével; szolgáltat az neki annyi képet, a mennyit az ő kevésse művelt elméje meg tud emészteni; de gyakoroljuk, míveljük a magunkét, s azt hiszik önök, hogy mindenfajta képet s gyönyört, a mit csak a művészet nyújthat, megszerezhetünk az ő segítsége nélkül is? Elég egy fényjáték s egy futórózsával körülvett ablak, hogy a kunyhóban is legyen művészet. Nem kell ahhoz csak egy napsugár, hogy a legsivárabb vidékből tájkép legyen, hogy komorsága felviduljon, hogy a pusztaság viruló legyen. Magamnak is van szemem; minek állítsam hát a művészt a természet és magam közé? A legközvetlenebb benyomás a legüdebb, s minden a forrásánál a legjobb. Nem jobban esnék egyenesen belőle inni?

«Nem járok többé színházba, így szólott egy diplomata; untat engem s bosszant a színpal, a komikusok mókája

s a színésznők kifestett arca. Hiszen csak szét kell néz-nem, mulathatok eleget. Oly udvariasak az emberek! Annyian komédiáznak körültem; arról nem is szólván, hogy olykor magam is részt veszek a játékban.» A Salonból sőt a Louvre-i múzeumból kimenvén, nem nagy öröm-e ismét az igazi világban lenni, ismét oly fákat látni, a miknek ágai háromfelé nyúlnak, oly lombot, a melyet meglengtet a szél, oly állatot, a mely jár, és oly vizet, a mely folyik? Nézzek meg egy szép asszonyt művész-szemmel, élő kép vagy élő szobor gyanánt. Az eleven szobrokban van valami erős ígézet, a mi a többi szoborban nincs meg; az ember nem szerelmes beléjük, csak bámulja őket, de eszébe juttatják, hogy valaha szeretett, s mikor a szöllő virágjában van, a bor is dolgozik a pinczében. Szép tavaszi estén kísétálok a mezőre. Két fülemile dala, a mint az erdő sűrűjében egymásnak felelgetnek, lelkem mélyéig felindít, s azt hiszem, ez a zene, a mely üde, mint a harmat, képes lenne a világot s az emberek szívét megifjítani. Vagy ha álmodozni akarok, leülök a patak partjára, elringattatom magam csörgésével s lassanként abba a gyönyör-mámoros állapotba jutok, mikor az ember csak félig-meddig érzi, hogy él, s mikor az egész mindenség egy képbe olvad össze, melyet egy fátyolon keresztül látunk, énünk fátyolán.

Ha magunkra hagyatva, oly aesthetikai élvezeteket élvezhetünk, melyek, úgy érezzük, nem hagynak semmi vágyat, mire való a művészet? Mily szükségletet elégít ki? Az emberi léleknek miféle szükséglete hozta létre? Ezt a kérdést meg nem oldhatjuk, ha csak előbb közelebről meg nem vizsgáljuk képzeletünket, törvényeit, szokásait, eljárását, hogy mikép viselkedik az élő világgal való mindennapi érintkezésben, hogyan alakítja át a

természetet, hogy alkotja meg azokat a lelki képeket, melyek sokszor jobban megbűvölik, mint akármely műredek, de miknek tökéletlensége sokszor megszorítja, elcsüggeszti. Mondassuk el vele, mit talál a valóságokban és mi rontja meg fölfedezéseit, mondassuk el vele örömeit, undorodásait, üdvét, csalódását, kinjait.

MÁSODIK RÉSZ.

A képzelet, törvényei, módszere s a természettel való érintkezésből fakadó örömei.

VIII.

A képzelet kettős munkája, midőn az érzéki tárgyakat tiszta alakokra redukálja, az elvont fogalmaknak pedig érzéki alakot ad. A képzetek viszonyos igazsága; változataik, állandó vagy muló társulásuk.

Útszéli igazság, hogy lelkünk különféle működései nem külön-külön tehetségek, hogy nem létezik bennünk külön érzékiség, emlékezés, ítélet, ész; hanem, hogy ugyanaz az *én* egyszer észrevesz, máskor felindul, majd emlékezik, gondolkodik, okoskodik s legtöbbször mind ezt egyszerre cselekszi. De, ha a nyelvnek minden visszaélését eltiltanák, akkor megszünnék a beszéd. Régtől fogva tudjuk, hogy a nap nem forog a föld körül, s máig is azt mondjuk, hogy fölkel és lenyugszik. Feltéve, hogy megértjük egymást, bizvást beszélhetünk tehetségeinkről úgy, mintha különböző és egymástól különvált szervek volnának. Képzeletünket megszemélyesíteni még könnyebb. Megszemélyesít az úgysis mindent: lelketlen dolgot, elvont eszmét; ez már neki szokása és

kedvtelése, és ki tilthatná el attól, hogy meg ne személyesítse maga-magát?

Súlyosabb tévedés volna azt állítani róla, hogy csak egyes emberek sajátja, hogy csak felesleges fényűzés, melynek a mindennapi életben nem tudjuk hasznát venni; vagy pedig valami veszedelmes, csalóka hatalom, mely minden aggodalmunknak, tévedésünknek okozója. Hogy sok bolondot elkövettet velünk, az kétségtelen; de hasonlatos az élesztőhöz: ha igen el talál kelni, rossz tőle a kenyér; de ne tegyenek a tészta, még csak kenyér se lesz belőle. A szabályozatlan képzeletcsapongás mindent megront; de ha nem volna bennünk az a titkos és mindig működő kovász, melynek képzelet a neve, tésztánk nem kelne meg és észrevételeink zavartak, elménk abstractiói alaktalanok és élettelenek maradnának, s nem tudnák többé életünket táplálni. Énünk ezen működése feltétlenül szükséges lévén éltünk mindennapi normális egyensúlyához, a képzeletre képtelen ember alábbvaló volna a kutyánál, a nyúlnál, a fülemülénél, melyről Buffon azt mondja, hogy «álmodik, csakhogy fülemüle-álmot, s hogy hallani félálmában félhangon dalolni». Mi mindnyájan végzetesen képzelődő lények vagyunk, és az ember egymástól csakis képzeletére különbözik s arra, hogy mikép veszi hasznát. Még a kik önmagukat nagy gőgösen positiv elméknek nevezik is, a kik a képzeletet megvetik és leszólják, még azokban is megvan az, csakhogy nem boldogításokra, de gyötrelmükre.

Mi hát a képzelet? Littré szerint az a tehetség volna, «melynél fogva látjuk a dolgokat még akkor is, ha már eltűntek szemünk elől». Ez a meghatározás tökéletlen. Nemcsak látni tudjuk újra képzeletben a távollevő dol-

gokat, de érezzük is, beszívjuk illatukat, halljuk hangjukat és tapintjuk is őket. Hőfödte sikra gondolok és érzem frissességét; a Sahara hősege jut eszembe, s a míg rá gondolok, melegem van. Az ingyencz ember úgy elképzei a szarvasgomba ízét, illatát, hogy a nyála is folyik rá. Ismertem egy öreg német zenészt, a kinek családi élete igen szerencsétlen volt és azzal vigasztal-gatta magát, hogy esténként ágyában opera-partitúrákat olvasgatott. Az irott hangjegy neki énekelt: tisztán hal-lotta a primadonnát, a tenort, a hegedű, az oboé, a flóta sírását, a rézkürtök harsonáját, s hol remegett örömében, hol sirt elragadtatásában. Ha a hangot képre váltani nem tudnók, mivel táplálná képzeletét a született vak? Neki az asszonyi szépség: hangja, s ha szerelemre gyul-lad, e hang búbája mindig velejár. Ime egy vakon-született verse:

Remegő hangja édes csengése,
 Rezgése szívem mélyéig hat,
 Elbájolt engem e hang, megígézett.
 Felőle álmodom alva és ébren.

Hangját imádom távolból is.
 Visszhangja ott is nyomon kísér.
 Vajh' hallhatnám mindig e hangot:
 Puszta visszhangja nem elég nekem.*

Megvan bennünk a tehetség, hogy képek útján minden ér-zékletünket megújíthatjuk, akár szemünkkel, akár fülünk-
 kel, akár szaglásunkkal, ízlésünkkel vagy tapintásunkkal

* «*Chants et légende de l'avengle*» Guilbeau Edgártól, a törté-nelem tanárától az «*Institution nationale des jeunes avengles*»-ben, Páris, 1891.

szereztük. De honnan e képek? Képzületünk teremtette őket, a tárgyakat a maga módja szerint jó előre átdolgozva, átalakítva; s ez neki legelső tiszte.

Mi különböztet meg bennünket az állatoktól? Nem egyéb, mint kívánságaink kiterjedt volta, az az érdeklődés, melylyel a körülöttünk folyó eseményeket kísérvük, mind azokat az apró változásokat, melyek e «világ»-nak nevezett nagy gépezeten történnek. Gondolkozó lények lévén, érdekel a nem, a faj, tiszta fogalmat törekszünk alkotni róla; de érzéki lények is lévén, érdekel az egyén is, és iparkodunk tisztán látni, a mi benne eredeti és jellemző. Egy-egy tárgy tetszik vagy nem tetszik, vonz vagy taszít, megigéz vagy elborzaszt; de érdekessé válik előttünk és figyelmesekké lévén, elkezdjük vizsgálni; nem úgy, mint a tudós, a ki a dolgoknak miértjét fűrkészi, de mint az olyan szemlélő, a ki benyomásairól szeret magának számot adni. Ha még oly egyszerű is az a tárgy, a részleteknek egész tömegéből áll, chaos az, a melyet rendezni kell. E részletek közül némelyik jelentéktelen, lényegtelen: azt egyszerűen mellőzzük; mások jellemzők: azokat megjegyezzük, csoportosítjuk s belőlük alkotjuk meg az egészet, a mely nem egyéb, mint kép. Ha az analysis és synthesis e munkája hirtelen, sietve megy végbe egy pillantás alatt, a mint legtöbbször lenni szokott: akkor a kép csak körrajz lesz; de legyen akár körrajz, akár kidolgozott kép, mindig kivonhatja, foglalhatja lesz az alakjára, vagyis azon tulajdonságok összeségére redukált dolognak, melyeknél fogva az ránk sajátos benyomást tesz.

A mineralogusnak az arany a legnyujthatóbb, a legkalapálhatóbb fém, a platina után a legsúlyosabb, mely kénesóhoz legjobban vonzódik s a királyvízben old-

ható; a képzeletnek súlyos, ragyogó sárga színű anyag, melynek fénye elvakít és mely az emberi életben nagy szerepet játszik. A botanikusnak a rózsza virágnem, typusa a kétszikű, sokszirmú növényeknek, miket rózsaféléknek neveznek, s e virág jellemző tulajdonsága, hogy vált termőjű, s termői a csésze öblének egész belső falán vannak elhelyezve; más közönséges embernek a rózsza az a virág, a mely a szemnek, orrnak oly kedves, a milyen kedves nem lehet egyetlen más virág sem. A botanikus rózsája fogalom; a többi ember rózsája kép, s a botanikus a többi ember fölött oly magasan áll, mint a fogalom a képzet felett; csak hogy a képzetnek megvan az az érdeme, hogy az embernek *könnyű szerrel annyi örömet szerez*, a mennyit fogalom nem képes szerezni soha.

De nemcsak a kézzelfogható tárgyokról szeretünk magunknak egyszerűsített fogalmat alkotni; természetes, végzetes hajlamunknál fogva, viszont még legelvontabb eszméinket is megelevenítjük és elménkben szünetlen átváltozás megy végbe: a fogalmak képzetekké válnak. Ha képzeletünk a külső világgal foglalkozik, egyszerűsíti a tárgyakat; csak a lényegest hagyja meg belőlük, a többit mellőzi, elhagyja; mikor pedig fogalmainkat dolgozza fel, akkor, megfordított eljárással, egyéníti őket. Az eszményi háromszög oly idom, melynek három oldala és három szöge van, egyéb semmi; de nehéz a háromszögről okoskodnom, a nélkül, hogy képet ne alkotnék róla magamnak, s akkor már meg van határozva; a melyet én látok magam előtt, az egyenesoldalú vagy sphaerikus, derékszögű, egyenlőszárú, egyenlő- vagy különoldalú háromszög; ez már nem a háromszög, hanem valamelyik háromszög. Eszméink legelvontabbika bizony-

nyal a végtelenség vagy a tiszta lény eszméje; az ember mégis mindenkor szükségét érezte elképzelésének. S mi mindenféle különbnél-különb alakba nem öltöztette! Roland feudális nagyúrnak képzelte s haldokolván, neki ajánlotta keztyűjét. A nagy király udvaroncza a világegyetem uralkodójának képzelte, a ki nem lehet más, mint egy megnövekedett, gyarlóságtól, vétektől ment XIV. Lajos, s paróka nélkül talán elképzelnie is nehezebb esett volna. A kikeresztelkedett négereknek legnagyobb bűbánatot az okozza, hogy immár Istent fehérnek kell képzelniök. De hát hogy is lehetne más színű, mint a missionárius, a ki hitét tanítja? Ha még oly buzgók is, nekik Isten örökre idegen marad.

Passiv képzeletnek nevezték el azt, a mely megőrzi a dolgok képét; ellentétben a művész tevékeny képzeletével, mely rendez és tervez. Csakhogy a képzelet sohasem tétlen. Hogy képet alkossunk valamiről, meg kell rajta különböztetnünk az egészet és részeit, s e részeknek egymáshoz és az egészhez való viszonyát; szóval meg kell terveznünk a tárgyat, s ez a munka egy kis erőlködéssel jár, habár a megszokás könnyűvé is tette már. Nem elég az, ha az embernek füle van, hogy a sárgarigó füttyében gyönyörködjék, sem az, ha szeme van, hogy a rózsát csodálni tudja; minden érdekes vagy tetsző alakot mi magunk fejtünk ki egy csomó részletből, s így az a természettől segített lélek alkotása. Bezzeg, váljak passivvá, tagadja meg fáradt vagy szórakozott lelkem érzékeimtől segítségét: én azontúl is sziklát, felhőt, eget-földet látok; de a kép elenyészett: e sík, e halmok ígézettől megfosztottan várják, hogy a bűbajos álmából fölébredjen és a varázslatot újra kezdje; ez a bűbajos magam vagyok. Képzeljünk egy embert, a

kiből a képzelet teljesen hiányzik; bejárhatja az a kerek világot, még se fog akadni se egy szép tájra, se egy szép asszonyra.

Maguk a tárgyak mindig összetettebbek lévén a róluk alkotott képnél, egyazon tárgy több képet is szolgálthat, még pedig a legkülönbözőbbet; minden a távlattól s a szemponttól függ. Egy ültetvényes, egy emberbarát, meg egy festő együtt megy el a rabszolga-vásárra. Meglátnak ott egy taghaszakadt, izmos, szép szál néger legényt, a ki olykor el-elmereng: a lelke szülötte kunyhójában jár, a melyet többé meg nem lát soha. Az ültetvényes jó szerszámnak nézi, az emberbarát szerencsétlent lát benne, a festő meg így gondolkozik: micsoda pompás modell! Ugyanaz a festő meglát egy malmot, zöld fák üde keretében és azt találja, hogy érdekes képtárgy volna. Egy-két napi időközben két vázlatot vet róla. Az elsőben mindent alárendelt a keréknek, mely úgy tűnik fel neki, mintha lelke volna a háznak. A másikon a kerék már mellékes. Miért? Mivel tegnap, arra menőben, meglátta az ablakban a szép szőke molnárnét. Ettől fogva az ablak lett a fődolog, középpontja mindennek; az érdeklődés áthelyeződött: ez a malom rá nézve most már csak a szép molnárné lakhelye s immár így is fogja feltüntetni, mert ilyennek látja. E festőhöz mindnyájan hasonlítunk: akármi legyen szóban, másnak-másnak látjuk a malmokat, a szerint, a mint szép-e vagy rút a molnárné.

Tehetségeink közt képzeletünk a legsubjectivebb; megvan neki a maga jelleme, mely a miénk is, s valamint a művész a maga lelkét teszi művébe, azonkép beleteszszük mi is magunkat képeinkbe. Eszünk járásával együtt változnak meg azok is: van olyan szem, a mely

mindent megnagyít, van olyan is, a mely mindent kicsinek lát, a melyet semmi sem lep meg; fesse le a világot egymásután egy optimista meg egy pessimista, úgy, a mint az agyukban tükröződik, bajos lesz elhinni, hogy mind a ketten egyazon világegyetemben élnek. Képeink más-mások még ízlés, foglalkozás szerint is; papnak, birónak, katonának, tanítónak, kereskedőnek, mindegyiknek megvannak a maga mesterségével járó képei. Ha úgy egyszerre mindenki feje átlátszóvá válnék, s ha meg lehetne látni ugyanannak az asszonynak a képét, úgy árnykép gyanánt, varrónője, ügyvédje, fodrásza, orvosa, gyóntatója és szeretője agyában, bizony csodálatos volna az, és nyilván azt hinné az ember, hogy hat egészen különböző asszonyt lát.

Még a véralkat is módosít a képeken; vannak örökifjú szívek, melyekben a benyomás sohasem halványul el, melyeknek mindig új minden; van viszont természet, a mely hamar hűl, hamar váslik; vannak fásultak, a kik lemondanak a kielégítésről. Előttük már minden egyenlő, mint a hogy a szent atyák közül a szenvedélyek legnagyobb ismerője mondotta: «A gyászszertartásról egyenesen vigalomra mennek s az ő szemükben az irtóztató holttetem s az asszony, a ki őket elbűvöli, egyforma». Változnak még a korral is. A kert, a melyben gyerekkorunkat végig játszottuk, egy világ volt nekünk; meglett korunkban újra látjuk s mily parányinak tűnik fel a hajdani világ!

Az aggastyánnak nincs többé ereje, hogy új képeket alkosson magának, de régi képei megőrizték elevenségüket, üde színüket és csalódásba ringatják; elhiteti magával, hogy a jelen nem ér fel a multtal, hogy a világ vénül, roskadoz. Az öreg spanyol költő azon panasz-

kodik, hogy minden elkorcsosodott, hogy az ő idejében még a tánczosnők lába is könnyebben lebegett, a bikák is erősebbek voltak. Pedig csak önmagára vethetett, a saját kiapadt, szinehagyott képzeletére. De a mint napunk lehajlik, még az emlékezet is meggyöngül: a hajdani képek megfakulnak, elmosódnak. Akkor már keserű összehasonlítgatásokat sem tesz az ember: jelen, mult, minden szürkeségbe vész s nincs egyéb hátra, mint azt hajtogatni a prédikátorral, hogy a vizek mind a tengerbe folynak, hogy, a mi volt, az lesz, hogy nincs új a nap alatt, hogy az élet örökös ismétlődés, és, hogy ha megvan az ideje a születésnek, eljő ideje a meghalásnak is. Az az idő nekik már el is jött, mert a közömbösség maga a halál. Boldogok, a kik épen halnak meg! A kik végfogytig megőrzik képzeletük erejét s első benyomásaik emlékét. Emlékeiket belé vegyítve mindenbe, a mi őket még érheti, őszüket szépítik meg velök. Emlékezetük gazdag tárháza a díszleteknek, s bármilyen darab játszódjék is lelkükben, a színpad sohasem üres.

Képeink akár régiek, akár újak, hol állandón, hol futólag társulnak egymással, mely társulások hatása sokszor igazán csodálatos. Színüket vetik egymásra, megfakítják egymást, színeik majd egybeolvadnak, majd különválnak. A minap idegen embert mutattak be önnek; három szót váltott vele és arcát igen hétköznapi-nak találta. Ekkor meghallja valakitől életét, a mely kész regény; ha újra látja, úgy tetszik, mintha az a hétköznapi arc igen kifejezővé vált volna; egész történetet olvas ki szeméből; regényén keresztül látja. A mult században egy angol, a valteline-i szorost megnézvén, így nyilatkozott róla: «Nem értem, miért vesztegetett Richelieu annyi pénzt, annyi vért, hogy e helyet a spa-

nyoltól megvédje; hiszen egész kis hely, nem adnék érte ezer fontot!» Chesterfield lord e mondást bámulatos ostobaságul idézte. «A tökfilkónak tudnia kellett volna, hogy a valteline-i szoros egyetlen közlekedési út Spanyolország és Ausztria tiroli birtokai közt; neki tehát nem volt szabad kimélnie semmit, hogy örökre kiszorítsa onnan. Ha ezt tudta volna, ez a tenyérnyi föld igen fontosnak tűnt volna föl előtte.» Chesterfield helyesen gondolta, hogy ítéleteink képekké válván, befolyást gyakorolnak érzéki benyomásainkra, s hogy a tanult ember képzelete érezhet oly örömeket, miről a tanulatlannak fogalma sincs. Egy léha fráter Montlhérybe rándulván, a mint a torony tövében reggelizett, így szólt: «Elég csinos fekvésű rom; de végtére is ilyet már eleget láttam». Ha tudta volna e torony történetét, nyilván feudális rablófészeknek nézte volna, s File-Étoupe hőstettein keresztül látta volna.

Némely képeink, noha egymástól igen is különbözők, oly szorosan egybeforrnak, hogy többé lehetetlen őket elválasztani. Alig jelenik meg lelkünk előtt egyik, nyomban feltűnik a másik is, mint marha nyomában a bögöly. Valakinek kiesikkant a lába, mikor egy viritó ákáczfával szegélyezett réten végig ment. Valahányszor csikkanására gondol, mindig érzi az ákáczillatot; és nem érezhet úgy később ákáczillatot, hogy balesete eszébe ne jutna róla. Egy úri asszony Nápolyban telelvén, megkapta a typhust s majd belehalt. Rá következő tavasszal, mihelyt annyira volt, átvitték Sorrentóba, s e búbajos vidéken napról-napra jobban lett. Még ma is azt mondja, hogy szívesen eltűrné lázát, hogy újra átélhesse lábbadozását. A ki kedvében akar járni, csak a typhust emlegesse előtte; arczára kiül a lélek: Sorrentót látja újra.

Vannak végre képek, a melyek oly hatalmat vesznek az emberen, hogy valamennyi mást mellékessé zsugorítanak. A milyen hevesek, parancsolók, zsarnokiak, úgy hatalmukba kerítik lelkünket, hogy szabad akaratumk belevész és nem vagyunk képesek kívülök egyéb-bel foglalkozni, s hogy mindenben őket látjuk. Mint a hogy olaj a sót, szivacs a vizet, úgy szívják ök fel egész életünket. Belevegyülnek minden észrevételünkbe: akarva, nem akarva feltaláljuk őket még a legeltérőbb dolgokban is, s ránk nézve az egész világ sem egyéb, mint képe annak a képnek. Szenvedélye hevületeiben az ember az egész világban csak azt látja, a mit szeret, vagy a mit gyűlöl. «Magammal hordalak mindenütt a szememben, — így szólt a görög szerelmes. — Alig ülök le a tengerparton, te merülsz föl a habokból. Ha pázsiton megyek végig, egyszerre csak te bukkansz fel a virágok közül. Ha a csillagos eget nézem, nem a csillagok, te ragyogsz rám belőle. Ha viz partján megyek, egyszerre csak eltűnik a viz, és te folyasz medrében, azt színültig töltve.» Itt már az álmodozás a hallucinációba csap át. A kép, a mely bennünket fogva tart, maguknak a tárgyaknak helyébe lép, és phantomunk bolonddát tart. Minden heves szenvedély a bolondság kezdete.

IX.

A szenvedély vagy értelem parancsára működő képzelet és a szabad vagy aesthetikai képzelet. — Az aesthetikai képzelet hajlandósága arra, hogy bennünket áthasonlítsa a tárgyakhoz, vagy hogy őket változtassa át a mi képünkre. — Eljárása s munkálkodása módja: a játszóság.

Valamint a tisztult, az értelem által kidolgozott kép középuitt áll a tiszta, szabatos fogalom közt, melyet a

gondolkozó ember alkothat magának valamiről, s a zavaros fogalmak közt, melyekkel a gyermek beéri, azonkép mondhatni a régi lélektan nyelvén, hogy a képzelet közlető tehetség az érzékiség és értelem közt, hogy összefűzi őket és megengedi, hogy majd érzeteink felől okoskodjunk, majd gondolatainkat lássuk és érezzük. Ha képzelő tehetségünk nem volna, észrevételeink nem válhatnának fogalmakká, fogalmainknak pedig, föltéve, hogy volnának, nem lenne semmi hatásuk életünkre.

Képeink döntik el legtöbbször viseletünket, érzelmeinket, pályaválasztásunkat, idegenkedéseinket és barátságainkat, érdekeink felfogását. Hány tervet s vállalkozást, hány házasságot s elválást, hány gyáva és hősi tettet, hány önfeláldozást és gázságot magyaráz meg titkos sugallatuk! Az okoskodás és a számítás biztosabb módszer; de bonyolultabb, fáradságosabb; mondhatnók, hogy a kép a meggyőződésnek rövidített útja, s a kisegítő eljárások inyünkre vannak: az élet oly rövid s a szenvedélyek úgy elrohannak! Képek sugallták Napoleonnak legnagyobb gondolatait, lángeszének és politikájának fogásait; képek vitték Oroszország hómezőire s miután Elba szigetéről visszahozták, azok küldték halni Szent-Ilonára. Törüljék ki az elmékből a képeket s nem lesz a világon többé se pazar, se fősvény, se nagyravágyó, se cselszövő, se kéjencz, se dolga után járó; de talán bölcsek se lennének. Lépünk be egy miniszterhez, egy váltóügynökhöz, egy ügyvédhez, jegyzőhöz, rendőrbiztoshoz: mindenütt forrongó képzeleteket fogunk találni, a melyek munkában vannak, kiformalódnak, vagy megtévednek. A világ legpositivabb elméje is a nap nagy részét azzal tölti, hogy képeket teremt magának, hogy őket összehasonlíttatja, kombinálja; éjjeleinek egy része ab-

ban telik, hogy álmában újra látja őket, s az a tehetsége, melynél fogva a dolgokról látszatuk szerint alkot képet magának, esetleg végzetes lehet sorsára. Bármik legyünk is, életünk szünetlen képalkotás.

A képzeletnek rendszerint jobbágysorsa van. Érzékiségünk vagy értelmünk parancsára dolgozik. Szenvedélyeink, érdekeink, vágyaink, reményeink, félelmünk, szeretetünk, gondolataink szolgálatukba fogadják és kötelességévé teszik, hogy az őket foglalkoztató tárgyakról eleven, színes képeket állítson elő. Megteszi, a mit tennie parancsolnak, s a kapott parancshoz képest, mint az arab mesék szellemei, hol hasznos, hol veszedelmes szolgál, hol jótékony, hol vészes hatalom.

Sok nagy boldogságot köszönünk neki, de nagy gyötrelmeket is. Boldogságunk perceit az előlegezett örömmel s az emlékezet élvezetével megtoldja. Ő találta fel az apró örömeket; ő érti azt a művészetet, semmiből csinálni valamit; ő ragadta Rousseau-t gyöngéd felkiáltására, egy szál télizöldet látván, mely egy ezüstcsengésű, édes hangot, s a szőke hajat juttatta eszébe, a melyet szeretett. Ha a fillér inkább barátja az örömmek, mint az arany, ha a gyermek jobban eljátszik a krajezáros babával, mint a drága, porcelán beszélő csodababával: őt illeti érte a dicsőség. Minden negatív boldogság az ő műve: megenyhíti gondjainkat, élénk állítva jó sötéten az olyan bajokat, a mik nem nyomnak bennünket. De sokszor meg is rontja örömünket, mikor szebbnek rajzolva őket, előre többet ígér. «Különös,» szól Ampère, a nagy physikus fiához, mikor hosszas távollét után találkozott vele; «különös, azt hittem, jobban meg fogok neked örülni.» Ha reményeinket megszépíti, ha örömünket felfokozza, ha egy kis fényt derít legszegényesebb

foglalkozásunkra, viszont rettegésünket megnöveszti, nagy-ravágyásunkat megsarkantyúzza, haragtartásunkat végletekig fokozza. Massillon említ ős bűnösöket, a kik örömet gondolnak fiatalkori mulatságaikra, «és a képzelet tévedése révén megelevenítnek újra mindent, a mit a kor és az idő tőlük elrabolt.» Vannak mások, kiknek örökké tartóvá teszik útálatukat vagy lelki furdalásukat. Paradicsomot, poklot, látott ő mindent és láttatja velünk is; de azt meg kell hagyni, hogy a démonokat üvöltetni könnyebb, mint a seraphok karát énekelteni, és ha a választottak teljes boldogságát festi, az a tökéletes boldogság veszedelmesen hasonlít a tökéletes unalomhoz.

Hol boldogságunkon, hol boldogtalanságunkon dolgozik és hathatós és kész segítségét hol erényeinknek, hol bűneinknek adja szolgálatába. Azt mondotta valaki: «A szerelem a természetnek képzelet-hímezte szövete»; el lehet azt mondani legtöbb érzésünkről is. Szenvedélyeink természetét jellemzik a képek, a melyek vele járnak, és ha tudnók, mit képzel valaki mikor szeret, vagy gyűlöl, pontosan megmondhatnók, mit ér az az ember. Caligulában, Neróban, Domitiánusban hatalmasan működött a képzelet; assisi szent Ferencben, paulai szent Vinczében nem kevésbé volt meg; képeiknek tudható be, hogy amazokban a rombolás szelleme működött, emezekében az önkényes szegénység és a szánalomé.

De ha a képzelet az embert, érzékiségét felcsigázva, a természetesség határán jóban, rosszban túlrágadja, viszont, ha az értelem szolgálatába szegődik, segít a keresett igazságot megtalálnia, persze sokszor elvétenie is. Rossz kutyával rossz vadászni; de kutya nélkül nem megy vadászatra az ember. Az ismeretszerzést mindig a

képzelet munkája előzi meg. Miként Voltaire mondotta, mielőtt valaki gépet találna ki, előbb tisztára le kell azt festenie lelkében önmagának: alakját, tulajdonságait, hatásait; és sok képnek kellett lennie Archimedes agyában. Képzelet nélkül az orvos nem tudna olvasni a beteg testben, a politikusban nem lehetne meg a helyzetek iránt való eleven és biztos érzék, a természet-tudósban nem élne a természeti dolgok mély benyomása és nem tudná az egészet áttekinteni; a történetíró képtelen volna valamely ember egyéniségét megalkotni, belehatolni egy-egy végzet titkába. Még a mennyiségtanban is kellene a képek. A nagy fölfedezések többnyire vagy igazolásai, vagy javításai egy-egy föltevésnek, pedig az ember képzelet nélkül nem tud föltevéseket kigondolni. A tévedéshez az igazság útján, az igazsághoz a tévedések útján jut el az ember. Lett volna Darwin kevésbé képzelődő, nem tévedett volna soha, de nem is fedezett volna fel semmit. Ha Kepler nem alkotott volna magának mystikus és képzelt fogalmat a sphaerák harmoniájáról és zenéjéről, ha nem hitt volna az astrologiában, mint a hogy Pythagorasban is hitt, sohasem kereste volna híres törvényeit, sem a halhatatlanságot el nem nyerte volna; de ha az égitestek vonzása elvének fölfedezése dicsőségét Newtonnak hagyta, talán ez is visióin múlt, melyek útját megmutatván, lecsalták a valóság ösvényéről.

S mi több, a kik a képzeletet azzal vádolják, hogy többet árt, mint használ, teljesen kárba vesz a panaszkodásuk; sohase fogják tudni becsukni azt a nagy műhelyt, a mely bennünk dolgozik. Természeti törvény, természeti szükség, hogy alakot öltessünk úgy fogalmaink alaktalan anyagával, mint eszméink finom tartalmával. Jehova megtiltotta népének, hogy az égi, földi, vízi dolgokról hason-

mást faragjon; de megtilthatta-e, hogy lelkében is ne alkosson róla képet magának. Úgy látszik, hogy a XVI. század reformátorai, számúzvén a művészeteket a templomból, meg akarták gátolni, hogy a hívek Istenüket el tudják képzelni, s mégis meghagyták nekik, hogy naponként mondják el a Miatyánkot, hogy mindennap ismételjék: «Mi atyánk, ki a mennyekben vagy, jőjjön el országod!» E nyolcz szóban három kép van, és sok képzelet kell hozzá, hogy a végtelen, örök Igét atyának képzelje az ember, a ki király és a mennyekben lakozik. Némely istentagadó époly következetlen, mint a hitűjítók: kelletlennek festi azt az Istent, a ki nincs és sértegetésekkel illeti. Hasonló következetlenséget követnek el azok a zsémbes okoskodók, kik annyi kigyótbékát kiáltanak a képzeletre, annyit beszélnek ellene, mégis úgy emlegetik, mint gonosz bűbájost, a ki bennünket bajba visz. A képzelet csak lényünk megnyilatkozási, munkálkodási módja s ők akaratlan is megszemélyesítik: így áll bosszút rajtuk.

Mostanig láttuk, mikép dolgozik a képzelet a szenvedély vagy a gondolat szolgálatában, mikép segít majd érzéseink rendezésében, majd fogalmaink tisztázásában. De megesik az is, hogy felszabadulva, lerázva minden nyugót, minden kényelmetlen igát, csak a maga rovására dolgozik. Olyankor nincsen előtte egyéb törvény, mint a maga gyönyörűsége, s a mi csak érzékeinkre, lelkünkre, eménkre hat, mind arra való, hogy neki örömet szerezzen. Ez az aesthetikai képzelet, az egyetlen, a melylyel itt foglalkoznunk kell.

Egész létünk: váltóláz; ha a rohamot koronként nem váltaná fel szünetelés, az élet fáradalma megölne bennün-

ket. De az ember csak önmagáról megfélejtkezve pihen. A hétköznapi életben az emberek :

« . . . csak azzal bajlódnak,
örökös gondjok az, hogy
vesszőparipáikat mások ne bántsák. »

És vesszőparipájok : ügyeik, érdekeik, nagyravágyásuk, féltékenykedésük, kívánságaik, félelmük. Vannak nehezebb gondok is ; vannak megoldandó feladatok, lelkiismereti kötelességek, teljesítendő kötelezettségek, csak-hogy e becsületünkre való dolgok sok gyötrellemmel járnak. Izlésünk, hajlamaink akármilyenek, körül vagyunk véve oly tárgyakkal, melyek kívánatosaknak látszanak, de melyeket nem bírhatunk ; mások útunkban vannak, szeretnők őket félretolni ; vagy veszedelem rejlik bennük, mely ellen védekeznünk kell ; vagy titok rejtőzik, melyet kihüvelyezni erőlködünk. Minden korlátoz, gátol, nyomaszt, és ha gőgünk őszinte volna, bizony elismerné, hogy énünk igen csekély dolog s igen parányi pont a világegyetemben.

De van ideje a pihenésnek is, mikor, kiragadva magunkat kívánságainkból, kötelességeinkből, okoskodásainkból, nem vagyunk többé szenvedélyes, okoskodó, gondolkozó, dolgunk után járó lények. Felszabadulva egy időre személyes elfoglaltatásunk alól, a dolgokban nem látunk többé célt, eszközt vagy akadályt. Léteznek-e, nem-e, nem igen bánjuk ; ha pusztá látszat volnának, még úgy is méltóknak tűnének fel figyelmünkre ; többé nem valóságuk érdekel, hanem csak alakjuk, kinézésük, természetük, jellemük. Megszűntünk színészek lenni a világ színpadán, leszállunk a nézőtérre, s az élet számunkra csak látványosság ; olyanok vagyunk, mint a szabadságon levő

szinész, a kinek gyönyörűség a más játékát nézni. Minden kijött a régi rendből: a ki parancsolt, szót fogad, a ki engedelmeskedett, parancsol. Érzékeink, érzékiségünk, maga értelmünk is csak segítője a képzeletnek, a ki gazda lett a hajlékban, s mind azzal vannak elfoglalva, hogy anyagot hordjanak neki játékához, vagy segítsenek neki ünnepélyeit rendezni, változatosakká tenni. E boldog pillanatokban végtelen kíváncsiak és végtelen közömbösek vagyunk a dolgok lényege iránt. Mutassanak akár pojáczát, akár egy Marat-t, bűbajos vidéket vagy halotti pusztaságot, derült avagy borús eget, tiszta vagy sáros vizet, kéjt vagy borzalmat, eget vagy poklot, minden kedvünkre lesz, csak jellem legyen benne, és önzetlen érdeklődést tudjon bennünk kelteni, a mi az aesthetikai élvezet titka. Az eylaii ütközetet követő napokon Napoleon minden nap bejárta a csatatért; ráismert minden helyre és föl-szedette a hóval betemetett sebesülteket. A Nagy Hadsereg 51. bulletinjében ezeket írja: «Képzeljünk egy négyszögmérföldnyi területen kilencz-tízezer holttetemet, négy-ötezer megölt lovat, az oroszok zsákjait sorjával, eltört puska-, karddarabokat, a földet lepve golyóval, gránáttal, söréttel, huszonnégyszáz ágút, mellettük a tüzerek hulláját, kiket abban a pillanatban lőttek le, mikor el akarták őket vontatni; s mind ez élesebbé válva a fehér hó-alapon». Ezt a bulletint nem a nagy hadvezér írta, hanem a művész: a mint a csatatéren járt, mély benyomások keltek lelkében és képet alkotott belőlük.

A mint már láttuk, ha azt akarjuk, hogy táj vagy az emberi élet egy-egy jelenete teljesen hasson ránk, képzeletünknek át kell azt dolgoznia, el kell készítenie anyagát, számítnia kell, ki kell terveznie. Csakhogy nem előre megfontolva jár el; ösztönét, sugallatát követi és leg-

parancsolóbb ösztöne arra készíti, hogy elhiggye és elhitesse minmagunkkal is, hogy a külső dolgok hozzánk hasonlóak, vagy hogy mi hasonlítunk hozzájuk. Hitvallásának ez az első ágazata.

A szellemi életbe a hitnek két tényével lépünk. Elvitázhatatlan ténynek tekintem a körültem levő tárgyak valóságos létezését; ámbár nem tudok róluk, csak érzeim útján, melyek viszont csak módosulatai a saját állapotomnak s melyeknek biztos okuk önmagamban rejlik; de, mint a philosophus mondta, nem érjük be azzal, hogy magunknak vannak érzeteink; korán hozzászoktunk, hogy őket magunkról mintegy levetve, a tárgyakra ruházzuk. Másrészt époly erősen hiszszük, a nélkül, hogy be lenne bizonyítva, hogy e külvilág, melyet önmagunktól megkülönböztetünk, nagy rokonságban van velünk. A gyermek szilárdan hiszi valódságát az asztalnak, a melyikbe a fejét belevágta; de azt is hiszi róla, hogy az is képes akarni és szenvedni, mint ő maga és megbünteti álnokságáért, a midőn megüti: «Nesze, rossz asztal!» Mivel képzelete kormányozza, és nem tudunk semmiféle képet alkotni, hogy ne tenénk belé magunkból valamit, hogy ne vegyülne bele a magunk lényé, s hogy át ne változtatnók a dolgokat ilykép a saját képünkre.

Értelmünk a dolgokat elménk alakjával ruházza fel; a képzelet saját Énemet látja bennük, subjectiv érzéseivel, szenvedélyeivel együtt. Ménilmontant-útczai balcsete után Rousseau sokáig maradt eszméletlen; a mint magához kezdett térni, csodálatos kellemes benyomást érzett: «E pillanatban keltem életre, úgy éreztem, mintha könnyű lényemmel minden körülöttem levő tárgyat megtöltöttem volna». Hisz ezt cselekedte egész életében,

ezt tették ő előtte, ezt fogják tenni ő utána a képzelettel megáldott emberek, még ha tizedrésznyi ereje sincs képzeletüknek, mint az övének volt. Aesthetikai képzeletünk — s ez neki törvénye — saját énünk árnyékát szünetlen reá veti a tárgyak képére és azt úgy elvegyíti, hogy többé nem vagyunk képesek megismerni, mi abból az övék, mi a magunké.

Hiába protestál az ész és a tudomány; a képzelet rájuk se hederít. Sőt még ő kényszeríti rájuk saját módszerét, visióit régtől fogva. A középkor vagy a renaissance alchymistájának a chemiai vonzódás sympathia volt, az elemeknek kívánságaik voltak és idegenkedésük, vágyaik és ellenszenvük, szerelmük, gyűlöletük, s az ember nem szünt meg, a hol a természet kezdődött. Az érzéki világ olyan volt, mint Tasso elbűvölt erdeje, tele jelenésekkel, nymphákkal, mesterkedő démonokkal, a hol a megnyílt fakéregben Tancred Clorindát látta, Renaud pedig Armida szemét, száját. De, a mint Renaud kardot rántott s a kisértetre rontott, a varázslat egyszerre feloldódott, a jelenések eltűntek; a fák csak fák voltak, melyeken tudatlan, az emberi sorsra nem kíváncsi madarak üldögéltek s az erdő, a mely immár csak erdő volt, fáját a favágó vágta ki. A mai kor Renaudja, a ki a természet varázslatát feloldotta, nem vitéz lovagi férfiú volt, de egy lángeszű gondolkozó, a ki azt tanította, hogy az érzéki világ a kiterjedésre és a mozgásra szorítkozik, hogy nincs semmi közösség a test és lélek között s hogy maguk az állatok is csak gépek.

A philosophia azóta maga is apellált feje ellen; ismét közelebb hozta, egybefűzte, a mit Descartes elválasztott s majd a szellemet ruházta fel anyaggal, majd az anyagot eszményítette. De mit bánja a képzelet a bölesek

elméletét? Ő a maga törvényének, a maga hajlamának hódol, tudtán kívül monista, és örökké rá fogja vetni a világra emberi arcunkat, árnyékunkat.

Van bennünk egy életerő, a mit léleknek nevezünk; a képzelet megelevenít, életet lehel mindenbe. Személyek vagyunk; ő szünetlen megszemélyesíti a lelketlen dolgokat. A természeti erőkben a miénkhez hasonló akaratot lát; szándékkal, vágygyal, gondolattal, érzéssel ruházza fel őket, s csak rá kell bízni mindent, hogy mindenütt, mindenben önmagunkra ismerjünk. Neki úgy tetszik, hogy a tájkép körvonalai keresik vagy úzik egymást, s hogy találkozásuk esemény; hogy a síkság örül, ha a köd fölszáll s a napsugár végig csókolja; hogy a folyóvíz s a parti fák megértik egymást; hogy a vén tölgyfa érzi az évek terhét; hogy a magas csúcs, onnan a magasból nézve le a világ folyására, jól érzi magát gögös magányában; hogy miként a gyík, a gránitszikla is kéjesen fürdik a napsugárban; hogy a rózsabimbóknak is vannak vágyaik és örömeik és már alig várják, hogy kinyíljanak. Assisi szt Ferenczcel így szól a feeskéhez: «Testvéreim vagytok!» a szélhez, s a tűzhöz: «Rokonok vagyunk». Ő általa meggyőzötve elhiszszük, hogy az egész világ a mi vérünkből való vér, a mi lelkünkből való lélek.

A képzeletünk szülte megszokásoknak nagy részük van boldogságunkban, és nem hagyjuk el őket soha. Nem lehetne rajtuk változtatni, ha csak maga a nyelv is meg nem változnék, hisz részben az is az ő műve. Némely szókép oly megszokottá vált, hogy már nem is tekintjük annak; a sok használatban elkopott képek ezek. A legkevésbé költői ember is elmondja, hogy a táj komoly vagy vidám, nevető vagy bús, hogy az ég derült vagy

komor, hogy a fa könyezik, hogy a fattyúhajtást le kell nyesni, hogy az óra megbolondult, hogy a tűz nyaldos, megemészt, hogy a szél nekidühödik és sóhajt, hogy a tenger haragos. Önmagunknak ezen átvitele az érzéki világba aesthetikai élvezeteinkhez szükséges. Mi varázsa lenne ránk nézve még a legszebb tájnak is, ha nem vél-nénk benne belső életünk egy-egy képére egy-egy lelki-állapotunkra ráismerni? Ki nem érezte ittasságát a kora tavasznak? Hogy élvezhessük, hinnünk kell, hogy a fakadó fák velünk együtt ünnepelnek, hogy az orgonavirág illatával együtt tavaszi reménység száll fel a levegőbe, hogy a madárkák boldogságról dalolnak, a milyenre mi vágyunk. A latin komikus azt mondja: «Nem teszek úgy, mint a szerelmes, a ki keserveit a napnak s a holdnak, a nappalnak s az éjszakának panaszolja; azt hiszem, a mi emberi keserveink nem igen hatják meg őket, s hogy nem igen fő a fejük abban, mit akarunk, mit nem». Valamíg képzelődő lények leszünk, olykor csak úgy fogunk okoskodni, mint az a szerelmes, és hinni fogjuk, hogy panaszaink meghallgatvák, hogy örömeinkben osztoznak, hogy a dolgok között és közöttünk van kölesönös hallgatag rokonézés, a mi a világegyetem titka; azután persze fel fogunk ocsúdni álmodozásunkból.

Ha az aesthetikai képzelet másnak látja a világot, mint a természettudós, a physikai világot máskép, mint a physikus, az életet is máskép látja, mint a moralista, noha azért az erkölstelenség vádja nem illetheti; csak igen elnéző, és könnyen megbocsátja a vétket, föltéve, hogy mulattatja, még a bűnt is, ha meglepő, megindító látványul szolgál. Mikor Jourdain bölcsészettanárától megtudta, hogy az erkölstan a boldogságról szól, s az embert a szenvedély fékezésére tanítja, még hallani se akart

többé felőle: «Elég lesz, hagyjuk ezt. Olyan mérges vagyok én, mint a paprika, s nincsen az az erkölcsstan, a mitől az én haragom lelohadna; én bizony ki akarom magamat mérgeledni kedvemre, ha a méreg előtt». Képzületünk igazat ad Jourdainnek; ha ő maga érdekli, mulattatja, az azért van, mert naivul szenvedélyes, vagy szenvedélyesen naiv. Jóval, rosszal, kötelességgel, az erkölcsstan s a cselekvés szabályaival édes-keveset törődik. Az embertől nem is kíván egyebet, mint csak, hogy jelleme legyen és többre becsüli azokat, a kik, ha jók, igazán jók, ha rosszak, igazán rosszak, s a kikről könnyű szerrel rajzolhat magának tiszta, eleven, találó képet.

Egész más a természete, egész más az ízlése, mint a moralistáknak. Közömbös az iránt, a mi őket felháborítja, szenvedélyre gyúl az iránt, a mit ők lenéznek. A moralisták felróják neki, hogy elvakíttatja magát a biborral, sőt az aranyfüsttel, a csillámmal is; ő meg kikéri magának, hogy élvezetében zavarják. Ők az egyszerű, rendes életmódot dícsérik, ama boldog korszakokat, mikor a rend, a jog, s a béke uralkodott; ő a viharos életet kedveli, a vállalkozásokat, forrásban levő bort, s az oly kort, a melyben történik valami. Ők átkozzák a háborút, mint valami rettenetes felfordulást, ő meg zokon veszi tőlük, hogy leggyönyörűbb látványosságaitól akarnák megfosztani. Ők a jómódú embert, a kiről senki se beszél, többre becsülik a hódítóknál, kik a világot elpusztítják; ő imádja a nagy embereket, hálás érte, hogy oktalanok, hogy erőszakot, gaszágokat követnek el; véghetetlen hálás irántuk, hogy azok voltak, a mik voltak; úgy véli, nem lehetne hibáikat megjavítani, hogy egyéniségük meg ne csorbulna; a csorbaságtól irtózik, de némelyik foltot szívesen elnézi.

Ezerszer próbálták neki bizonyítgatni, hogy a nagy forradalom szükségtelen felforgatás volt, hogy lehetett volna reformálni rombolás nélkül is, hogy bár értették volna meg inkább a helyett, hogy gyilkolták egymást; hogy Napoleon ostor volt, hogy a földmivelést millió munkás kéztől fosztotta meg. Törüljék ki a történelemből a forradalmat, a Mars-mezői eskütételt, a conventet, az önkénteseket, a rémuralmat, a directorium örülségeit, törüljék ki Napoleont, époszát és legendáját, Arcolét, Austerlitzet, Montmirailt, Szt Ilonát: milyen elszegényedése a képzeletnek, milyen csapás rá nézve! Mindennap áldja az eget a moralisták tehetetlenségéért. Ha ő rájok biznák a történelem vezetését, az unalomtól összeszugarodnék, nyomorultan elsorvadna.

A mi elbájolja a nagy emberek történetében, az, hogy az ő világra szóló tetteik nyilvánvalóbbá teszik a hajlamok és a szenvedélyek hatalmát, mikor pedig az apróbbakkal foglalkozik, ott is az érdekli, ha titkaikat meg tudja fejteni. Az erkölcsan lealacsonyításnak vélné, ha az embert nem tartaná szabad akaratú lénynek, a ki ura tetteinek és felelős értük, mindig szabad választása lévén jó és rossz közt. Ha multunkat a lelkiismeret világánál vizsgáljuk, elhitjük magunkkal, hogy életünket másképp is intézhettük volna, kikerülve hibáinkat s szerencsétlenségünket, hogy mindig magunk sodortuk sorsunk fonalát, hogy csak rajtunk állott összebogozása vagy elszakítása. Ha ellenben életünkön képzeletben tekintünk végig pusztán a végből, hogy képet alkossunk róla magunknak, akkor jó és rossz cselekedetek összességének látjuk, vagy jóra való törekvések és botlásokénak, szerencsének és viszontagságnak; minden összefügg, egymásba kapcsolódik; úgy tetszik, mintha valami lát-

hatatlan kéz hajigálta volna a vetélőt; hogy ez a szövődék nem a mi művünk, szóval, hogy életünket nem mi alakítottuk, de hogy az élet alakított minket! A képzelet ösztönszerűen fatalista; csak az oly történetekben leli kedvét, melyekben az utolsó részletig minden szükség-szerű, melyek olyanok, mint a jól megszerkesztett kép, a melyből se elvenni, se hozzátenni nem lehet, hogy ne rontana az ember rajta. Ellensége lévén mindennek, a mi szövvényeit összekúszálja, a mi képei összhangját megzavarja, a szabad akaratban is csak a zűrzavar, az anarchia elemét látja, a mely megrontja, tönkre teszi a jellemek egységét. Erényeink és szenvedélyeink az ő szemében természeti erők, a melyek, hol segítve egymást, hol harczolva, eldöntik sorsunkat.

Ilykép hol a dolgokat alakítja a mi képünkre, hol bennünket assimilál velük. Lelket önt az elemekbe, lelket ad égnek, földnek, tűznek, víznek, levegőnek; szenvedélyeinket pedig elemeknek nézi, melyeknek hatalmával szemben tehetetlenek vagyunk, s melyek felettünk mindenhatók. A rózsának, liliomnak örömet, bút tulajdonít, analógot a mienkkel; bennünket pedig növénynek néz, a mely zöldel, virúl, gyümölcsözik, és el is szárad. Könnyű azt hinnie, hogy a nap körül öröktől bolygó planétákat pályájukon búbájos varázslat tartja, valami reménység, a mi őket megszállta; s a szerelmet ép oly végzetszerű erőnek tekinti, mint a csillagok vonzását. Ha a tengerre azt mondja háborog, dühöng, a mi dühöngésünket meg a vihar, a szélvész tombolásához hasonlítja; villámot lát cikázni a haragos ember szemében, s ha megszólal, úgy véli, mennydörgés morajlik. Nem ismeri el, hogy két világ van, egyik a természeti törvény, másik a lélek törvénye alatt. A természet s az

emberi élet neki csak egyazon világegyetemnek, egyazon természetnek kétféle alakja. A nélkül, hogy philosophiát tanult volna, hisz az alany és a tárgy azonosságában, azonosságában az énnel s a nem-énnel, a gondolatnak s a létnek; és ez a hit örömeihez szükséges, mert nem érdeklődik sem a tárgy, a melyet megeleveníteni nem tud, sem az eszme, a melyet képbe foglalni nem bír: csak azt szereti, a mi él, vagy élni látszik.

Ezen összekeverésében minmagunknak s a rajtuk kívülnek, azon állandó összefüggésben, a melyet létrehoz a physikai tünemények s lelkünk indulatai vagy erői közt, látszólag csak szeszélyét követi. Semmi kedve, semmi érzéke a szigorú módszerekhez, a szabatos okoskodáshoz; beéri a körülbelüllettel; fictiókból él, csakhogy fictiói révén könnyebben érti meg a dolgok belső lényegét. Ha elképzeljük, hogy a tűz pislog, vagy hogy csak el van fojtva a hamu alatt; vagy, hogy az ember a szenvedély tüzeiben ég; ha a holdat úgy képzeljük el, mint ezüsthomlokú csillagot; vagy midőn egy nő hullámzó báját, ezüstös hangját vagy liliomarczát csodáljuk: mind e tökéletlen hasonlat mérő hazugság; de a benyomás és az érzés igazságát fejezik ki, az egyetlent, a melylyel a képzelet törődik. Művészete abból áll, hogy valamely tárgyat jobban lát, ha a másokra gondol; azt az asszonyt jobban látom, ha a liliomra gondolok, és jobban látom a liliomot, ha az az asszony van eszemben. III. Achmet anyja, az anya-szultánné, titkon megszerette XII. Károlyt, a kit sohasem látott, de kinek hőstetteit egy zsidó elmesélte volt neki. Csak oroszánjának hívta. «Mikor segíted már oroszánomat, hogy a czárt széttepje?» — szólt fiának. S noha XII. Károlynak nem volt sem sörénye, sem karma, az anya-szultánné, elzárt szerájában

olyannak tudta látni, a milyen volt. Tallemant des Reaux szerint: «Hogy Paulet kisasszonyt a hévért, a melylyel szeretett, bátorságáért, büszkeségeért, ragyogó szeméért és aranyos hajáért oroszlánnak nevezték el». A képzelet adta neki ezt a nevet, és szokásához híven, hazugságnak öltöztetett egy igazságot.

A képzeletnek nincs más logikája, mint a sugallat, de azért e logikának megvannak a maga szabályai. Éltünk eseményei, a hely, az idő, lelki állapotunk, egészségünk, idegeink, minden befoly e gondolatok alakulatára, s hangulatunk szerint:

Nincs semmi

A mit becsülni ne tudna,

Még a fájó szív méla bűját is.

De még szeszélyeiben is mindig az illőség vagy nem-illőség elvei szerint igazodik. Módszere kalandszerű, fölfedezése szerencse szüleménye, ötletei sokszor véletlenek, de sohasem önkényesek. A képek, a melyeket társít, melyeket egymásba sző, s melyek, úgy látszik, mintha maguktól támadnának, szinte észrevétlen szükségességgel kelti a vele összhangzó hangokat. Balzac szerint a lángésznek az a küldetése, hogy a véletlen igazságok közül kiválogassa azt, a mit mindenki valószínűnek talál. Természetes képzeletünknek nincs szüksége a genialitásra; de a valószínűség neki kötelező törvénye. Az aesthetikai élvezet, mint mondók, az egész emberhez szól; kell, hogy értelmünknek is része legyen benne, értelmünk pedig visszautasítja és elítéli az erőltetett hasonlatokat, a lehetetlen vagy nem találó egybevetést, a keresett ellentétet, a hamis szint, az oly képet, a mely a tárgyat kiveszi a maga természetességéből, a mely elhomályosítja vagy kiveszi képéből, deformálja jellemét; e csalóka

képeket, melyek hasonlatosak a lázbeteg vigyorgó képű látomásaihoz, mik csak durva átfordításai, vagy travesztálásai a valóságnak. Ha a tárgyaknak emberi alakot, beszédet tulajdonítunk, az nagy szabadság a mi részünkről; de e kölcsönvett arcznak igazi ábrázatukat kell feltüntetniök, e nyelvnek azt kell kifejeznie a mi nyelvünkön, a mit ők csendesken mondogatnak magukban, oly nyelven, a melyen mi nem értünk. A tárogató sohasem fejezheti ki azt, a mit a hegedű vagy a furulya kifejez; s a ki mindent összekever, az mindent elront. A képzelet, ha ért a mesterségéhez, a rendetlenséget rendezi, látszólagos balgaságait észszerűen intézi, és ha tündérmesével mulattatni jut eszébe bennünket, még a leg-
hihetetlenebb csodát is iparkodik valószínűnek, észszerűnek tüntetni fel.

A mit a képzelet csak alkot, mindenben része van a szerencsének s az iparkodásnak és ha tehetséggel is dolgozik, akkor hasznára tudja ő fordítani még az előre nem látott akadályt is, mint a hogy a költőnek ihlet forrásává lesz a rím kötöttsége. Az oly munkának, melyben a főszerep a véletlené, melynek mindamellert megvan a maga törvénye: játék a neve; s épen ez a képzelet ismertető jele: ez az egyetlen tehetségünk, a mely játszva dolgozik vagy dolgozva játszik. Ha az élet csupa vágy, érzelem, szenvedély, kötelesség, gondolat volna, akkor örökre komolyak maradnánk, holott neki kedve telik abban, hogy meg-megnevettessen bennünket. Hallottam egyszer, hogy egy anya, legkisebb leánykáját súlyos betegségében ápolván, csüggedten így tört ki: «Istenem; hagyd meg ezt az egyet; inkább vedd el a többit mind!». Erre egyik veje nagy komolyan: «A vejeit is?» Mindenki elmosolyodott, még a kétségbeesett

anya is: egy előre nem látott képzet hirtelen odaállt közé és leánya halalos ágya közé és elméje játszott vele.

Képzeletünk önmagával is játszik, képeivel, valóságaival. A tárgyakról való képeink attól függenek, mik vagyunk: az alany teremti a tárgyat. A világ a nagyra-vágyónak egy nagyon bonyolult ügy, a kívánós embernek vásár, a hol alig leli meg, a mit keres, a moralistának iskola, az asketának javító intézet, a bölcsésznek egész, melynek részletei csak eszközei egy végcélnak, a mely nem a mienk. A képzelet a dolgokat eltéríti természetes czéljoktól, s a maga öröme szolgálatába hajtja. Játszik és a világot pajtásnak nézi. A szerencse, a háború, a természet, az arcvonások, a színek, az árnyék és a fény játéka mind oly szó, a mit a képzelet talált ki. Találjon az erdőben egy megölt állatot, melynek rothadó, undok tetemét a lomb között átvillanó napsugár megaranyozza, bizony azt fogja hinni, hogy a nap játszik. Ha éji zivatarkor a vakító villámfény eget-földet egy bűvös képpé változtat, a melyben minden lángol, azt fogja rá mondani, hogy a villámlás nagy művész. Ha a bölcs elzüllik s a bolondnak minden sikerül, ha a szív kinszenvedést lel ott, a hol üdvét kereste: annyit mond rá, hogy a sorsnak megvan a maga iróniája. Az egész teremtett világban csak egymással játszó erőket lát, melyeknek igazi czéljok az, hogy szemünket elbájolják, fülünket csodálatba ejtsék, s lelkünknek látványokat nyújtsanak.

X.

Az aesthetikai képzelet háromféle játéka és három változata. — A szemlélődő képzelet. — A szép; a kellemes; a fenséges; a formátlan; a torz.

Hangulatunkhoz képest a játéktól majd azt kívánjuk, hogy unalom nélkül való nyugalmat nyújtson; majd oly izgalmat, melybe fájdalom ne vegyüljön, vagy a valóság felejtését s azt a boldog ittasságot, melylyel nem jár a józanság elvesztése. Így vagyunk az aesthetikai képzelet játékaival is; s a szerint, a mint az játékát intézi, háromféle módját különböztetjük meg: a szemlélődő, a sympathikus és az ábrándozó képzelet játékát. Tartsunk futó szemlét a háromféle élvezeten, melyet a képzelet a természettel s az élettel való közvetetlen érintkezéséből e háromféle állapotában merithet.

A képzelet a tiszta szemlélődésben a legpassivabb; akkor legteljesebben élvezi nyugalmaát. Legjobban szereti az oly tárgyakat, melyeket legkönnyebben alakíthat képpé és a szerint becsüli őket, a mily könnyen jut általok gyönyörűségéhez. Ha véletlenül oly tárgy kerül eléje, melyben megvan az összhangzat is, a jellem is, s melyről megeröltetés nélkül alkothat kielégítő képet, azt hálából szépnak kereszteli. Mi a szépség? A harmonikus jellem, oly egész, a mely mintegy játszik részeivel, oly összeség, mely játszik elemeivel. A szépség azt az örömmel teli meglepetést kelti, melynek csodálat a neve; ezt az érzést pedig jóleső, édes megnyugvás követi. Plátó szerint: «Az olyan ember, a ki a szentséges mysteriumokat a kéjnél többre becsüli, ha szép alakot pillant meg, előbb megremeg belé és mintegy ijedelem lepi meg; de azután,

minél tovább nézi, annál jobban-jobban imádja, mint valami isteni lényt, s ha nem félne attól, hogy bolondnak tartanák, áldozna előtte, akár valamely isten szobra előtt».

Nem mintha a világ legszebb tárgya nem követelné a képzelet munkáját, hogy szépnek lássék. Megszoktuk a szépet oly valóságnak tekinteni, a melyet csak ép hogy meg kell látnunk. Ez nagy tévedés. Igazában mondva, a szépségben nincs semmi valóságos. A fény természeti erő, a mely hat a növényekre, habár a növények nem látják; az elektromosság hat idegeinkre, de idegeink nem tudják előteremtteni, az elektrometer pedig arra való, hogy megmérje a testben levő elektromosság mennyiségét. De a szépséggel nem így vagyunk; az csak annyira létezik, a mennyire megjelenik; merő látszat, valóban csak lelkünkben létezik és lelkünk nem élvezné soha, ha érzékeink szerencsére nem volnának korlátoltak és tompák, hanem elég finomak és élesek, hogy a dolgok végtelen apró részleteit felfoghassák. Voltaire mondotta: «Nem látjuk az üregeket, a köteleket, az egyenetlenségeket, kigőzölgéseit e fehér bőrnek, a melyet bálványozunk. Ha Páris a Helena bőrét olyannak látta volna, a milyen volt, ha látott volna egy szürkéssárga hálót, egyenetlent, durvát, rendetlen szemekből összeszöve, bizony sohasem szeretett volna belé.» Ehhez még hozzáteszi az ő csodálatos józanságával, a mely mindig mélyebb, mint a minőnek látszik: «A természet folyton csalódásba ringat; de ezt azért teszi, mert nem úgy akarja mutatni a dolgokat, a milyenek, hanem a milyeneknek éreznünk kell őket». Ha szemünk nagyító üveg volna, semmiféle képben nem tudna gyönyörködni; tiszszerezék meg halló képességünket, s a fülemüle-csattogásra el fogunk ájulni. A túlságos

éles vagy túlságos átható érzetek a képzelet játékát megakasztanák, s hogy bármí tárgy szépnek lássék, a képzeletnek játszania kell, nem tudván máskép dolgozni.

Elménk némely művelete oly gyors, oly villámszerű, hogy nincs is róla öntudatunk. Azt hinné az ember, azt eldönteni, hogy szép-e egy asszony, avagy csunya, elég egy szempillantás, holott itéletünket mindig vizsgálat előzi meg, s ha az ügy csak félig-meddig kétséges, ellenpróba is. Az az asszony reczehártyánkra először is két felfordított képet vet, melyet mi egyesítünk és visszafordítunk. Azután, nem kevésbé csudálatos mütét által e síkba szorított képből tárgyat alkotunk, a melynek kiterjedése, mélysége, domborodása van, s azt kihelyezzük a térbe. Ha pedig látományunkat aesthetikai itélet követi, mint-hogy a szépség merő alak, a tárgyat ismét pusztá látszatra kell redukálni; e második kép összeség gyanánt jelenik meg előttünk; annak is meg kell vizsgálnunk részeit s viszonyukat egymáshoz s az egészhez. Ha e munka könnyű, ha van e képben játszóság, ha következőkép megfelel annak a fogalomnak, a melyet magamnak az asszonyi szépségről alkottam, akkor tetszés érzetét kelti bennem, ellenkező esetben kedvetlenséget. Benyomásom rávetődik az azt okozó tárgyra, s úgy találom, hogy az a nő szép vagy rút, a szerint, a mint képe az én szemlélődő képzeletemnek örömet vagy bút szerzett. Ha a megszokás is segít, mi minden meg nem esik egy pillanat alatt!

A szépség a csalódások és titkok országa. Entitásnak, lényegnek veszszük, pedig actus, cselekedet; úgy képzeljük, hogy létezik a dolgokban, hogy készen találjuk bennük, pedig az igazság az, hogy előttünk és bennünk jó létre s hogy mi is segítjük létrejöttét. Typusnak

is veszszük sokszor, pedig mindig csak kivétel. Akár oroslán, akár bika, akár ló, akár hang, mely tetszik, akár ének, a mely meghat, a mely tárgyat szépnek minősítünk, valamig varázslata alatt tart, egy-egy faj egyetlen, megfelelő, bevégzett kifejezésének látszik. Az a rózsa, az az asszony, a melyet csodálok, csak az nekem az igazi rózsa, csak az nekem az igazi asszony. De pár lépésnyire megint rózsára bukkanok, a mely egészen más, de mégis ép oly gyönyörű; másik asszonyra, a ki ép oly szép, ép annyira asszony, mint az a másik volt, a kiben az igazi asszonyt láttam, és fölfedezem, hogy milliom rózsa, milliom asszony kell ahhoz, hogy egy fogalmat kifejezzenek, hogy a faj az egyén kimeríthetetlen sokféleségében nyilatkozik meg, s hogy szépnek lássam, az egyénnek nemi jellegéhez még valami egészen különöst kell adnia, a mi csak az ő külön tulajdona legyen. «Ha minden lényt azon egy formába öntöttek volna, a szépség többé nem is léteznék», mondja Bichat. Mit egy angol philosophus azzal told meg, hogy, ha minden nő egy-egy medici Vénus volna, nem sokáig tetszenének. Változatosságra vágynánk, egyazon Vénusnak e sokszorosított példányaitól azt kívánnók, hogy tegyenek szert valami megkülönböztető vonásra, mely a többiek rovására fejlődjék ki erőbben. Ha az utazó először kerül egy-egy afrikai törzs körébe, melynek typusa neki új, valamennyi arcot meglepő typuson keresztül látja, az egyéni különbségek kikerülik figyelmét, és ha csak átutazóban van, azt fogja írni naplójába, hogy e szomorú országban minden asszony egyforma és valamennyi rút. Valamint a boldogság, úgy a szépség is összehasonlítás és hogy összehasonlíthassunk, tudni kell megkülönböztetni.

De, ha a szépség mindig viszonyos, honnan a csalódás, hogy az abszolút szépségben hiszünk? Hogy valami szépségnek lássék, kell benne jellemnek és összhangnak lennie. A jellemet egy-egy vonásnak a többi fölött való túlsúlya adja meg; az ember csak oly feltétel alatt lehet valami, ha csak az, a mi, s a Spinoza nyelvén szólva, minden meghatározás: korlát, határ, tagadás. De az összhangzó jellem, ha mégoly meghatározott, sem támaszt negatív gondolatot. Egészül áll elménk elé, a melyhez nem lehet tenni semmit, mert nincs hijával semminek. Teljes; nem látni benne semmi fogyatékos, elfelejtjük, hogy minden egyébtől épúgy különbözik azon tulajdonságok által, a melyek nincsenek meg benne, mint azoknál fogva, a melyek benne megvannak, s melyeket áldozatok és kizárólagosság árán kellett megvásárolnia. Az összhang: a végtelenség a végességben. Bármily nembéli legyen, a szépség látszó lény tökéletes egyénnek látszik, a mi ellenmondást foglal magában. Ezért ejt a szépség örömmel vegyes meglepetésbe, vagy ezért okoz meglepetéssel vegyes örömet; s a meglepetés elmúltával szemünk azért nyugszik meg rajta olyan elégedetten; olyankor az *Énekek Éneke* szerzőjével így kiáltunk fel: «Láttam az almafát az erdei fák között és vágytam árnyékába telepedni». Megleltük, a mit kerestünk, oly lényt, a mely önmaga, és csakis önmaga, s a mely mégis tökéletesnek látszik. Egyebet azontúl nem keresünk, mert a tökéletesség nekünk a megnyugvás. A szépség isteni hazugság. De mit bánjuk, hogy meg vagyunk-e csalva, ha csak elégedettek vagyunk?

Még gyakrabban lehetnénk azok, ha képzeletünk engedékenyebb lenne, ha könnyebben felocsúdnék meglepetéseiből, ha könnyebben megszokná az ujságot, a mi

kizökkenti sodrából. Lelki tehetségeink közt a képzelet olykor a legbegyakorlottabb; ha egyszer megszokott valamit, meg is marad mellette; aesthetikájába sok előre megállapított fogalmat, sok babonás előítéletet vegyít, és féltékenysége sokszor megcsorbitja örömét. Az emberi szépség nem rabja semmiféle megrögzött és egyetemes törvénynek; mégis, valahány faja van nemünknek, mind-egyik megalkotta a maga kánonját, formuláját.

A khinai, a japáni sokat tart a szem ferdeségére, s feltűnő, hogy festményeiken még túlozzák is; mi nem szeretjük a ferde szemet, de ha néhány hetet Japánban töltenénk, könnyebben esnék vele megbarátkoznunk. Voltaire azt mondja: «Kérdezd meg a varangyos békát, mi a szépség? Azt fogja rá felelni, hogy ez az én tágas torkú, düllelt szemű, lapos szájú, sárga hasú, barna hátú párom». — Ez föltételezi azt, hogy a béka képzelete szemlélődő, s föltehető róla, a nélkül, hogy megbántanók, hogy igen kezdetleges. A kaffer, a kiben már sokkal több a képzelet, csak a csokoládészínű arcban tud gyönyörködni; egyiküknek szerencsétlenségére, olyan fehér volt az arca, hogy nem kapott feleséget. Mi a szép az észak-amerikai indiánnak? Egy angol utas tanúsága szerint sok kell ahhoz: kerek holdvilág-arcz, kiálló arczesont, három-négy barázda keresztül mindkét orcáján, alacsony homlok, erős áll, vastag, horgas orr, bronzsínű bőr és övig fittyenő mell. Afrika keleti partján az apró négerek ujjongva kiabáltak, mikor Burtont meglátták: «Nézzétek csak, nem olyan, mint valami fehér majom?» Mi őket furáknak találjuk, de sokszor magunk se vagyunk küllönbek. Képzeletünknek szüksége van rá, hogy fejlődjék, simuljon, kiterjedjen, csiszolódjék az utazás által; még a tongúz, még a kaffer szépséget is megérti azután.

Megkérdeztem egy híres fölfedezőt, vannak-e szép asszonyok a páhuák közt. Azt mondta rá: «Az attól függ, hogy nézzük őket; a ki ért hozzá, annak akad köztük kellemes; a ki még jobban ért hozzá, az bájosat is talál». A világ minden részében vannak kiváló arcok, melyekben igen erős egyéni kifejezés van s e kifejezésben benne van az összhang; mindenütt van olyan férfi, a ki meglátván azt az asszonyt, a kiben gyönyörűségét leli, többé-kevésbé zavart nyelven mondja: «Ez az! Ez az igazi asszony!» és szíve a nagy mysteriumokat ünnepli.

Ha elővéleményeink olykor gátolják az emberi szépség méltánylását, egyéb dolgokban szabadabb az ítéletünk, s hogy élvezeteinket megsokszorozhassuk, elég, ha ösztönünket követjük, a mely a dolgok bámulására kész, azokéra, a mikről könnyen alkotunk képet, a mikben minden illik egymáshoz és minden összhangzó, akármilyen fajták. Állat, növény, a mi csak él, minden foglalkoztatja a képzeletet, és ha maguk a kövek is érdeklik, az azért van, mert még azokat is megtudja eleveníteni. Az élet pedig föltételezi a szervek és eszközök közreműködését s alkalmassá tételét egy közös célra, s a részeknek s az egésznek ez a megfelelése rendesen a lények alakjában jut kifejezésre. Természeti hajlamunk a jellemek s viszonyok elválasztása s minthogy minden törzsben, családban vannak privilegizált lények, kikben e vonások s e vonatkozások nyilvánvalóbban jelentkeznek, és melyek mintha áthasonulnának fajuk fogalmává, úgy csodáljuk őket, mint a teremtés aristokratiáját és szépeknek hívjuk őket. Mennél többet gyakorlódik, finomodik, művelődik képzeletünk, annál kijebb tolja a szép birodalmának határait. Minden jellemző kép tetszik neki és még az alsórendű állatokban, még az alsórendű növényekben is

talál oly összhangra, a mely megigézi. Fölfedezzük, hogy némely moha, némely gomba ép oly csodálatraméltó a maga nemében, mint egy-egy tölgyfa, egy-egy rózsa és hogy, ha van a világon szép tigris, szép ló, szép kutya, van szép kígyó is, szép légy, még szép pók is. Mi a szép pók? Valamint a szép asszony, ez is kivétel, a mely typusnak vagy szabálynak látszik.

A csodálatot, azt a meglepetéssel vegyes örömet és megnyugvást, a mit a szép megpillantása kelt bennünk, a felszabadulás érzete kíséri. Ha képzeletünk nem törekszik arra, hogy szemünket, fülünket gyönyörködtesse, a természet nekünk csak egy szigorú hatalom, a mely boldogságunkkal édes-keveset törődik, s melynek tervei folyton keresztezik, megrontják, gátolják a mieinket; nagy gép, a melyet ismeretlen törvények kormányoznak, s mely titokzatos makaességgal dolgozik oly végre, a mely nekünk idegen. Bernardin de Saint-Pierre-nek kell lenni, hogy azt tegyük fel róla, mintha állandó jóakarattal volna irántunk: hogy, a fáknak levelet növesztve nekünk akart legyezővel, esernyővel, napernyővel szolgálni, hogy a szánkat megmérte, mielőtt a szilvát, cseresznyét megteremtette volna; hogy a körtét, almát a mi kezünkhöz szabta; hogy a dinnyét azért osztotta cikkelyre, hogy családi körben fogyaszthassuk el; hogy a kakast azért teremtette, hogy álmunkból fölserkentsen; a pacsirtát, «hogy a pásztorleányokat tánczra csalogassa»; a nyalánk rigót, «hogy szüretre hívja az egyszerű szőlősgazdát»; s hogy «a vízi madaraknak azért nem adott hangot, mert a tengerzajgás úgy is túlzajongta volna és emberfül sohasem gyönyörködhetett volna bennük közlelől, mert e szárnyasok a földtől messze tartózkodnak».

Az élet megszokott csapásán mind ebből semmit sem

hiszünk; de, ha szemlélődésbe merülve, a szépség előtt állunk, mindannyian Bernardin de Saint-Pierrek vagyunk. A világ akkor megváltozik; ez az idegen ismerős arcot ölt; elhiszszük a természetről, hogy nekünk tetszeni vágyik, hogy gyönyörködtetni akar bennünket; azt képzeljük, hogy fű, fa, nap, hold, ember, állat, a mi csak ragyog, a mi virúl, mind a mi kedvünkért jött létre. Elfelejtjük, hogy élvezeteinkben minmagunkból van legtöbb, hogy látványosságát maga a néző teremti, hogy a legszebb tájkép elménk alkotása. A tehén, a mint jóllakottan leheveredik a fűben és mintegy elmélkedni látszik, ugyanazt látja, a mit én, az ő számára mégse létezik tájkép; én szemlélődöm, ő kérődzik; boldogok vagyunk, ő is, én is, csak hogy ki-ki a maga módja szerint. Bernardin megvallja, hogy egyedül az ember fülel a madarak szavára, «hogy a szarvas, a mely a maga baját megkönnyezi, soha fülemile panaszára könyet nem ejt». Darwin erősen állítja, hogy a pillangók nőstényei nagyon fogékonyak a színek iránt, hogy megkülönböztetik azt a hímeket, a melyeknek a színfoltjai élénkebbek. De eddig a nősténypillangók csak Darwinnak mondták el titkukat, különben ő maga is elismeri, hogy az az öröm, mely megkülönböztetésükkel jár, tisztán nemi inger; az aesthetikai élvezet pedig egész más valami. Nincs semmi közösség a kívánság közössége s a szemlélődő lélek ölelése közt, a melynek elég az érzés, hogy bírjon is.

Igazságot kell szolgáltatni a természetnek. Teljes joggal hiszszük, hogy esze ágában sincs tetszésünket keresni, hogy mit sem tesz a látszat kedvéért, hogy nem keresi a mutatóságot, a szemrevalóságot; de, ha még oly közömbös is pillantásunk, merengésünk iránt, akaratlanul is előzékeny irántunk. Még kezünkre jár, hogy szándékát másra magyarázzuk, s mintha csak tudná, hogy szép-

nek azt nevezzük, a mivel elménk játszani tud, hagy magával játszani. A szervetlen anyagtól kezdve a legfelsőbb szervezetekig mindenben oly erők által működik, melyek változatlan törvények uralma alatt állván, nem hagynak semmit a véletlenre; de e nagyon különböző erők egyidejűleg léteznek a térben és az időben: találkoznak, módosítanak egymáson s kölcsönös hatásukból és visszahatásukból váratlan combinatiók keletkeznek, sokszor szerencsés véletlenek, melyeknek hasznát veszszük. Mi haszna a természetnek a fény, a hang változásai? Elhittetjük magunkkal, hogy csak ép a mi szemünk, fülünk gyönyörűségére teremtette őket, hogy az erdei kimondhatatlan nesz, a madárdal, a hajnalhasadás, az esteli szürkület, a nap kelte és lementé mind csak a mi kedvünkért tartott látványosság. Egy tudós botanikus erősen állította, hogy a virág a növénynek betegsége. Kerek e világon mindenütt minden nép kegyelettel tekinti e boldogságos betegséget! valamennyi vallás közt ez a legegyetemesebb. Színpompájok bűvöl-e el, színharmoniajok gyönyörködtet-e, vagy árnyalataiknak utánozhatatlan finomsága: a virágokat mindig isteni fényűzésnek fogjuk tekinteni, csodálatos dísznek, a föld örömének. Az arab szerint: «A ki házát felvirágozza, fel lesz annak virágozva szíve is».

A csillagok az ég virágai, mert az ég a mi szemünkben nem a csillagászok rendezett ege. Szabadságunkban áll azt látni benne, a mit akarunk. Ázsia pásztorkodó népei az éjszaka csodáiban az ő bolyongó életük megnagyobbitott képét látták, makacsul keresték a láthatatlan pásztort, a mint csillagnyáját hajtja végig az égboltozat végtelen mezején. E nomádok, e sátorlakók, magukhoz hasonló kóbor-isteneket imádtak, és lelkükben felmagasz-

talták a csillagos ég bujdosását. Nekünk, a kik már nem vagyunk nomádok, az ég egy óriási kert, melynek sűrűn szórt virágai drágakövek gyanánt tündöklenek. E fényes gömbök, sűrűn szórva a tér mélységeibe, véletlen és képzelt csoportokba verődtek, melyeket csillagzatoknak nevezünk, s melyek kis szekeret, nagy szekeret, kaszát, lantot, félkoronát, tündérek kibontott aranyhaját, ijat kötöző ijászt, farkát rezegtető skorpiót, kardkötője helyén csillagöves vadászt, sziklára mászó kecskét, tüzet okádó kutyát, fiastyúkot képeznek. Mind ez úgy tűnik fel, mint egy rejtett összhang a legfelségesebb zűrzavarban, mint a miénknél ezerszerre gazdagabb képzelet játéka, a melynek kedve telik, hogy meglepje, elámítsa a mi szegénységünket, s mely egyszerre nyitva ki ékszeres tokjait, csak úgy ontja a gyémántot, rubintot, gyöngyöt belőlük.

Megállapítjuk a csillagok járását, de nem látjuk. Hogy felfogható, tetszetős mozgást találjunk, vissza kell szállnunk a földre. Az élő lény annál jobban vonz, mennél szabadabb a mozgása. Bájnak neveztük el azt a kedvetelést, a melyet minden oly könnyed, kellemes, fesztelen mozdulat okoz, hogy szinte játéknak látszik, és a báj a szépségnek oly pótléka, melyet olykor magánál a szépségnél is többre becsülünk. Itt a csodálat helyébe az igazet lép. A tökéletes alak imponál és meglep, mint egy csodálatosan megvalósult typus. Az olyan asszony, akár szép, akár csunya, a kinek szeme, mosolya mindent kifejez, a mit akar, vagy a ki hullámos lágysággal mozog körülünk, vonz, mint maga a boldogság. Úgy érezzük, búbajos könnyűséggel tud élni; elfelejteti velünk, hogy az élet munka: majdnem elhiszszük, hogy csupa játék. Van kellem a hullámzó gabonavetésben,

melynek kalászeit a szellő hajtogatja, lengeti; van báj a felhő futó árnyában, melyet a szél a domboldalon végig űz; van báj a patak váratlan fordulatában, a mely kanyargásában inkább csak a maga szeszélyét, mint medre hajlását követi. Ezek képzelt játékok; de a terem-
tés legfelsőbb fokain igazibb játszíságot találni.

Mennél jobban tökéletesedik az élet, annál nagyobbra nő az egyén fontossága; az erő felhalmozódik benne, több, mint a mennyit szükséglete, mindennapi kiadása vagy a faji működés teljesítése megkíván. Mérlegje felesleggel záródik; minden kiegyenlített adóssága után marad még egy kis tartaléktökéje, s ezzel ő kissé a maga rovására élhet, jut belőle arra is, hogy önmagát élvezze, hogy elfelejtse szolgaságát, vagy, ha úgy tetszik, hogy saját lánczaival játsszék. Mint Darwin megjegyezte, minden lépten-nyomon láthatni, hogy az állatok ösztönüket hiábavalóságokra használják. A könnyű szárnyú madárnak kedve telik a csapongásban, a keringésben, mint a hogy az ember kedvét leli egy-egy tehetsége gyakorlásában. Még a zordon kormorán is játszik a hallal, mielőtt megenné. A fogságban felnőtt fűgemadár időtöltésből beszövőgeti fűszálakkal a kalitka-rácsot. Mikor már többé nem nőstényének udvarol a himmadár, akkor is énekel a maga gyönyörűségére; hát olyan kis macskát ki látott, a ki ne játszott volna a maga farkával, vagy a többiével. A melyik embernek nincs érzéke a macskafaj bája, vagy a virágok szépsége iránt, lehet az jó apa, jó honpolgár, jó barát; de aesthetikai képzelete szegény, s elméje kevésbbé szabad, mint egy kandúré; az élet neki örökös elfoglaltatás lesz.

Mint a mezőnek, gyümölcsösnek, felhőnek, folyónak, héjának, fecskének, macskának, úgy az emberi léleknek

is megvan a maga bája; a melyikben sok van, azt, ha tiszteljük, a tiszteletbe igézet vegyül és majdnem imádatba megy át. Akárki mit beszél: a jóság és a szépség bizony két igen különböző dolog; s csak a báj békíti ki, egyesíti őket. A kategorikus imperativus nem szerez gyönyörűséget képzeletünknek, s a becsületes ember feddhetetlen élete, a ki lelkiismeretesen teljesíti minden kötelességét, inkább emelő, mint gyönyörködtető látvány. De vannak olyan lelkek, a melyeknek minden könnyű, a melyeknek minden játék; mintegy az öröm fölöslege van bennük, mely szinte még a gyötrelésre, még az önkénytes áldozatra is rávetődik; kéjelegnek a szenvedésben: Ne szóljatok velük kötelességről; nem értenék meg. Föläldozván önmagukat, azt érzik, csak saját vágyukat elégitik ki; oly természetesen teszik a jót, mint a hogy a nap világít, a növény lélezkzik, a víz folyik, a forrás buzog, az ég rózsaszínbe borúl. E ritka lelkeket szép lelkeknek nevezzük; a mi azt teszi, hogy erényük, mely nekik játék, bájos, mint egy mosolygás.

Mi a szépség? Jellem, a mely összhang. Mi a báj? Összhang, a mely jellem; s létezik valami természetes kapocs, valami isten-szötte barátság a szemlélődő képzelet s minden közt, a mi szépnek vagy bájosnak tűnik fölötte. Viszont, két ellensége van e világon: a formátlan, a miben jellem nincs, s a torz, a miben összhang nincs. De ha a körülmények kedvezők, még ellenségeit is szolgálatába hajtja, s kényszeríti őket, hogy élvezetére legyenek.

Megbocsát és érdeklődik a formátlan iránt, feltéve, hogy nagyságával meg tudja döbenteni. A szépség meghatározott jellem, a mely feledteti velünk, hogy minden alak korlát; a formátlan, ha nagyság van benne,

valami meghatározatlan, a minék jellemet maga a nagysága kölesönöz. Mit érezünk az egyhangú szürke ég, a homoksivatag, a kopár, elhagyatott síkság, a mozdulatlan, ölmos tenger láttára, melynek néma végtelensége belevész a ködbe? Hát mit érzünk a folyó egyhangú csobogása, a vizesés dörgő robaja, a zuhatag örök bömbölése hallatára, mely elnyel minden egyéb hangot, elnémít mindent, a mi körülötte megszólalna? Első benyomásunk nyomasztó megdöbbenés. Lelkünk mérhetetlen erővel viaskodik; számolgatunk, de nem tudunk tisztába jönni, megyünk, mégse haladunk, keresünk, mégse leljük végét semminek; kicsinyeknek, megsemmisülteknek érezzük magunkat. De a tárgy nagysága fokenként átmegy a gondolkozó egyénbe s miután lenyomott, fellelkesít. Ez ég, ez óceán, e sivatag, e nagy folyam láttára, a mely örökké beszél, hogy örökké ugyanazt mondja, képzeletünk nemsokára végtelennek érzi magát, miként ők. Önmagunkba térünk vissza; megemlékezünk, hogy eszünkben régóta él a végtelenség fogalma, s hogy saját énünk is egy lehetőség szerinti végtelenség. A ki csak vágyott, gondolt, szeretett, a ki csak számított és még se tudott tisztába jönni, a ki csak keresett, de nem akadt céljára, a ki csak enlelkébe pillantott: titokszerű szenvedélyeket találhatott benne, a melyeket nem lehet kiszámítania. A mint megdöbbenésünkkel megbarátkozunk; egyenlőknek találjuk magunkat a hatalmas tárgygyal, mely imént összezúzott. De a másik pillanatban újra megdöbbenünk, s majd megértve, majd újra nem értve, megsemmisülten, meg érezve ön-nagyságunkat, mintegy ringattatjuk magunkat ez ellenmondó képek hirtelen váltakozásával, és élvezzük azt a gyönyört, hogy önmagunkkal játszunk.

Azt a benyomást, melyet egy alaktalan, nagysága által megdöbbenő tárgy kelt bennünk, a természetnek s az életnek minden nagy jelenete előtt érezzük, minden előtt, a mi rendkívüli módon, nálunknál nagyobbak jelenik meg előttünk. A szépség meglep és megörvendeztet, a kellem elbájol, a rendkívüli elragad, lelkesít. Szemléld csak valamelyik határtalan és rendezetlen tájat, melyet némely hegység csúcsáról belátni, légy jelen vagy egy vulkán kitörésénél, vagy olvasd át a történelemnek némely jelenetét, és éld át újra képzeletben azt az időt, mikor a hatalmas szenvedély uralma alatt egy-egy nép emberfölötti erőt tudott kifejtteni és a lehetetlent is megmerte, s ugyanazt a meglepetést fogod érezni, ugyanazon reflexiókkal kísérve; így fogsz szólani önmagadban: «Ez erősebb nálamnál, mégis ez is én vagyok». A nagy emberek, a kik játszva végeznek meglepő dolgokat, egy fejjel nagyobbak nálunknál; de végre is megeléjük bennük önmagunkat; a mi vérünk folyik az ő erükben is, ugyanabból a sárból voltak gyúrva ők is, a melyből mi, és majd magunknál különb isteneknek tartjuk őket, majd úgy szeretjük őket, mint felebarátainkat. Heine egy szegény tanulóról emlékezik meg, a ki midőn Plutarchust olvasta, kénytelen volt szánakozva nézni a cipőjére: a lába kibújt belőle, őt pedig majd megölte a vágy, hogy postakocsira üljön és elinduljon nagy emberré lenni.

A fenséges valami rendkívüli, a mely megfontolva, nem csodálatos többé, csak egy másik természet, a melyet ép oly természetesnek találunk, mint az elsőt, vagy jobban mondva, a fenséges: nagyság az egyszerűségben, s minél egyszerűbb, annál nagyobbak látszik. A szépek megengedjük, hogy fölékesítse magát, de a fenséges-től megköveteljük, hogy nemes meztelenségében mutat-

kozzék; minden dísz kisebbitené, az ő jellemző vonása pedig az, hogy nagy legyen. Becses azért, mert ritka; mindamellett habár sohasem válik közönségessé, mégis kevésbé ritka, semmint gondolnók. Olykor reá akadunk, de nem ismerünk rá; nem csinál semmit, hogy a figyelmet magára vonja; nem tartja magát feltűnőnek; mint minden igazán nagyinak, neki sincs tudata nagyságáról. Egy orosz parasztot, kinek arcza emlékembe vésődött, a karján megharapott egy dühödt farkas; későn keresett Párisban orvoslást. Elvitték a kórházba. Rángatózásai oly iszonytatóak voltak, hogy semmiféle ápoló türelme nem állotta. Csak egy közönséges arczú, vén augustinus-apáca volt képes rá vigyázni. Egyhuzamban huszonegy óránál tovább őrizte a szerencsétlent, a ki válságában, tátott szájjal, rávetette magát, mintha el akarta volna nyelni, s rövid csillapultakor letérdepelt előtte, s esőkkal, tajtékkal, nyállal borította kezét. «Mily fáradt lehet, anyám», szóltam neki. Igen öreges és igen fiatalos mosolygással felelt: «Igazán, röstellem, hogy oly kevésbé vagyok az». Még csak nem is sejtette, mily fenséges volt; de én éreztem.

A fény játéka megszépítheti a kopár vidéket; elég egy mosolygás is vagy egy lelki indulat, hogy egy arcz megszépüljön s a báj mindent elfelejtet. A nagy király igen kíváncsi volt megtudni, milyen volt a dauphin felesége. Elküldött valakit, megnézni, s az ily jelentést tett róla: «Felség, ne vegye számba az első szempillantást és meg lesz elégedve». A dauphin nevében nem csak báj volt annyi, de karja is oly szép volt, termeté is oly szép, nyaka is, haja is, hogy könnyen el lehetett felejteni homloka és orra aránytalanságát. Olykor még kevesebbel is beérjük. A formátlan nem tetszik vagy nyugtala-

nit; a torzság elszomorít vagy visszataszít, s olykor mégis úgy szólunk hozzá, mint Rouci gróf a menyasszonyához: «Ha még csunyább leszel is, szeretni foglak».

Megesik sokszor, hogy szörnyetegnek tartjuk az oly lényt, melynek alkata oly egészen elüt a mienktől, hogy meg se bírjuk érteni, s hogy rendetlenségnek tűnik fel. Ha e látszólagos szörnyeket tréfa számba vesszük s a természet játékaik gyanánt, korántsem taszítanak vissza, sőt mulattatók. Így hat az orrszarvú a gyermek szemére, eszére, s a képzelet még vén korában is gyerekeskedik némelykor. Az állat-kitömő, a ki fölismerte, hogy e rettenetes vastagbőrűek szervezete tökéletesen megfelelő életmódjuknak, nem lel bennök semmi különöst, semmi szörnyűt, semmit, a mi a szakmájabeli aesthetikába ütköznék. Egy híres utazó, a ki sokat vadászott Afrikában, azt állítja, hogy látott ő már szép vizilovat is.

Igazi szörnyeteg csak az oly lény, melynek alkatában súlyos anomáliák vannak, és teljesen ellentétesnek látszik fajáról alkotott fogalmunkkal. Akár túlzásból, akár fogyatkozásból, akár részei fölcserélődése miatt nem felel meg a típusnak, a melyet képvisel s ezért ellentmondásnak tűnik fel önmagával szemben; nem kellene lennie, mégis van: ez többé nem játéka a természetnek, hanem tévedése. De a tudomány azt tanítja, hogy még a szabálytalanságnak is megvan a maga szabálya, hogy az egyik szerv elcsenevészedése mindig egy másik szerv túltengését vonja maga után, hogy van némi titkos összhangzat e rendezetlenségben. A szépségé a mellékesnek a lényeges alá való rendeléséből következik; a szörnyetegben a mellékes lényegessé válik, központtá, a mely körül minden forog; de még ez a felforgatott rend is rend. Ha a torzulás teljes, e felforgatott rend képe köny-

nyen bevésődik lelkünkbe, és kibékülünk a szörnyeteggel, megkegyelmezünk neki, mondván: «A maga nemében tökéletes». Az egyetlen, a mit a rútságnak nem tudunk megbocsátani, az, ha tökéletlen; bizony, sokszor az, és visszataszít, mert erőlködésre kényszerít annak a felismerése végett, hogy mi hiányzik belőle vagy mi benne sok, hogy felfedezzük a titkos rendet rendetlenségében. Nem tudom már, melyik király, így szól bolondjához, a ki szemölcs ellen való tapaszt szerzett magának: «Ha olyan szerencsétlenül találnál járni, hogy kevésbé csunya lennél, többé még rád nézni se tudnék».

Morális szempontból szörnyeteg az oly egyén, melynek középpontja áthelyeződött, smelyben az emberi lélek természetes rendje örökre megbomlott; a szenvedély, ha a dühig fokozódik, korlátlanul parancsol; az határoz, az szabályoz; az okoskodik s az ész deliriumban van. Lelkiismeretünk s képzeletünk ítélete ebben sem találkozik. Az első csak az apró bűnösök iránt elnéző; a másik a félénk szabálytalanságnál, a tökéletlen és közép-szerű véteknél többre tartja a nyílt gonoszságot, a mely merészségében arczátlan, ama fekete lelkeket, a melyekben minden fekete, melyekben minden tett egyazon mérgezett forrásból fakad. Az orvosok azt mondják: «Láttam ma a kórházban egy szép, egy csodálatraméltó kelést». Borzasztóan szépnek nevezzük a szomorú, kétségbeejtő, elhagyatott helyeket, a melyeken élni nem kívánunk, de melyekre jól esik emlékeznünk, és van ám szép bűn és szép bűnös is. Ha a nagy embereket szeretjük, nem állhatjuk meg, hogy ne bámuljuk a Caligulákat, III. Richardokat, Cartouche-okat. Szép szörnyeteg az, a ki művész a gázságban; rombolásra született és önmagában csodálatos könnyen teljesíti végzetét. A szép lelkek azért

tetszenek, mert megvan bennük a jóság szelleme és a jót játszva teszik; a szép szörnyetegek azért tetszenek, mert ők is művészek a maguk nemében s meglévén bennük a gonoszság szelleme, azt játszva üzik.

Mikor az emberek még az ördögben hittek, féltek is tőle, vonzódtak is hozzá ellenállhatatlanul. S bár füle-farka volt, nem volt-e azért nagy úr, ura a sötétségnek, a kinek csak szólni kell, hogy a gonosz tett el legyen követve? Nincs alak, a melylyel a képzelet makacsab-bul és nagyobb titkos gyönyörrel foglalkozott volna. «Nő vagy, vagy férfi? Milyen igazi alakod?» kérdi tőle a nagy doktor. Azt feleli rá: «Nincs nemem; nincs saját arcom; olyan alakba búvok, a milyenben látni akarsz; mindig olyan leszek, mint a te gondolatod». S a nagy doktor hol vén bak, hol disznó, hol majom, hol mérges kigyó, hol ordító oroszlán, hol végtelenül halovány isten képében látta, a kit megfosztottak trónjától s a ki ezért bosszút áll.

XI.

A sympathikus vagy affectiv képzelet. A tragikum, a komikum.

Noha szemlélődő képzeletünk nem kezdhet működni a nélkül, hogy lelkünket meg ne mozdítaná, a felindulásokat, a melyeket okoz, mindig a nyugalom érzete követi. Bizonyos fokig mindig elmerülünk a tárgyba, melyet csodálunk, vagy a mely megigéz; csak vele foglalkozunk, mintha saját létezésünk szünetelne; és a mi önmagunktól felszabadít, az mind megnyugtató. A szépséggel, a kellemmel, a fenséggel való érintkezésünkben,

legalább pillanatokra, azon égi lényekhez hasonlítunk, a kik mindent Istenben látnak s kiknek egész életük egy nézés. Csakhogy a nyugalom nekünk nem mindig a legfőbb jó. Sokszor játszunk, hogy ne unatkozzunk, s így lelkünk játékaiban hol nemes pihenést, hol orvosságot keresünk bágyadásunkra, ingert, a mely izgasson, de ne hevítsen. Ezt az izgató elemet sympathikus vagy együttérző képzeletünk szolgáltatja; föleleveníti életünket, a mely elalvó félen van az által, hogy részeltet a mások életében.

A sympathikus képzelet jellemző vonása, hogy kevésbé érdekli a lét, mint a levés; kevésbé kíváncsi a dolgok lényeges alakjára, mint módosulásaira, járulékaikra, indulataikra, szenvedésükre. Hogy a dolgok életét élesse velünk, ez életnek a miénkhez hasonlónak kell lennie, és csakugyan ilyennek láttatja. A természeti erők neki szenvedélyek, melyeknek megvan a maguk külön nyelvük, s ő azt megérti. A szép zivatarban kedvét leli; az az ég haragja. A háborgó, tajtékozó tengerben az önmagán uralkodni nem tudó lélek hánykódását látja. A virágokat szereti, mert színük, hajladozásuk kifejező; azt hiszi róluk, tudnak örülni, búsulni, szerények, büszkék. Az állatok szelidsége meghatja; szemükből ép oly gondolatokat olvas ki, a minők a mi agyunkban fogamzanak, de naivabbakat, ösztönszerűbbeket. Ők neki az ősembert ábrázolják, a ki még nem gondolta ki a színeskedést; azt hiszik, megtiszteltetés, ha az uralkodót felségnek szólítják; ő meg igazságot szolgáltat az oktalan állatnak, mondván: «A ti emberi voltotok mulattat engem».

Az affectiv képzeletnek, a mely lényegében személyesítő, nagy szerep jutott a vallások történetében; való-

sággal ez az elve a mythológiának. Az ember, mondhatják váltig, sohasem imádta magát a napot, holdat, földet, esőt, szép időt; ha ez istenségek nem lettek volna lelkek, minek lett volna őket imádni? Az imádság s áldozat arra való, hogy rettenetes, de változó akaratra hasson, hogy haragot kérleljen meg, melyet a hízelgés, az áldozat lecsillapít. Az ember isteneit mindig természetfölötti hatalmaknak tartotta, de magához hasonlóknak, melyeknek a természet szolgáltatott testet. Azon fogalomnál fogva, melyet önmagáról alkotott, majd úgy tűntek fel neki, mint az emésztő láng, vagy a tisztító tűz és Baálnak, Jehovának, Apollónak hívták; majd mint a termékenyítő víz, s a vizek méhéből látták kikelni Astartét, vagy Aphroditét, a kéj anyját. Ő maga szünetlen változott, vele együtt változtak istenei is; az ő változásai megfeleltek az övéinek. Mennél tovább művelődött, annál inkább érezte szükségét, hogy civilizálja őket is; megszelídítette vadságukat, kegyetlenségüket, s ha a föld rengett, vagy a szélvész a fákat tépdeste, sziklákat tördelte, Illéssel mondta a Hóreb barlangjában: «Az én Istenem nem volt ott; ő a szelíd, lágy hangokban van, melyek a fülnek hízelegnek».

Valamint az istenit folyton saját képükre faragták, a természetet is, bármilyen volt légyen hitük, erkölcsük, mindig emberivé tették. A középkor hitt az elemek szellemeiben, a törpékben, manókban, az éji s vízi rémekben, a kik csak vízi asszonyok, kiknek nevetése hallszik a nád közt; hittek a sylphekben, e légi fajban, a melyek csak szárnyas szellemek. A hindu önmagára ismert állatban, növényben. Az aleyon panasza, a fecskecsicsérgés, a héja-rikoltás a görögöknek tragikus végzetekről regélt. Még a természet csöndje is szólt képzeletükhöz:

Pán nyugalma volt az, a ki nem szereti, hogy fölébresz-
szék, és boszút áll a zavarókon, páni rémületbe ejtve
őket. «Pásztorok, délben nem szabad szólni a sípnak.
Félünk Pántól, ha a vadászat fáradalmait piheni ki.
Ingerlékeny isten ő, s az epe minduntalan előnti.» Noha
Pántól s haragjától többé nem félünk, az erdő mély-
séges csöndje délben mégis meglep, megfélemlít, mint a
lélek némely nagy nyugalmanak képe, a mely van oly
szent, mint az istenek álma; s jóllehet nem hiszünk többé
éji, se vízi rémekben, úgy rémlik olykor, hogy a tár-
gyakban is él az emlékezet, a reménység, a boldogság,
hogy szenvednek, miként mi, nyögnek, panaszkodnak
vagy felháborodnak.

Ha igaz, hogy minden tud beszélni a mindenségben,
mi sem beszédesebb az emberi arcznál, s a nagy könyv
fejezetei közt ez az, melyet a résztvevő képzelet legörö-
mestebb olvasgat át. Kevésbé fogékony az alak szép-
sége, mint az arc kifejezése iránt. «Elvesztettem étvágya-
mat, szolt egy erős képzeletű ember; csak azért ebédek
a házon kívül, hogy az arckifejezéseket tanulmányozzam,
s azokban telik leginkább kedvem, a melyek legjobban
hazudnak.» A fitorodások végtelen sokfélesége, az ál-
komolykodás, a tettetett szomorúság, az erőltetett vigság,
a mesterkéltn természetesség, az ál-szerénység, a tettetett
készség, az ál-kedveskedés, a képmutató hízélgés és a
pillantás mesterkéltn bársonyossága, a hazug, édeskés
mosoly, a féltékenység leplezgetése, a tettetett közöny:
szerette mind ezt kihüvelyezni, fölfedni a szívek mélyét, és
oly képgyűjteményt vitt magával, a mely megvígasztalta
rossz gyomráért.

«Nem untad meg a világot, a melyben mindenki izga-
lomban, mindenki tévedésben van?» kérdé egy ékesen-

szóló pap. Affectiv képzeletünk sohasem únja meg. Ez a képmutató, de igen mozgalmas világ olyan neki, mint valami színpad, a melyen ezer felvonásos darabot játszanak. Mi az emberi élet? Örökös összeütközése a váagnak meg a végzetnek, örökös játéka oly szenvedélyeknek, melyeket egy szeszélyes, korlátlan hatalom hol bátorít, hol gátol, hol segít, hol elítél; terv, a mely nem valósul meg, hiú nyugtalanság és reménykedés, bölcsen rendezett intézkedések, miket a véletlen összezavar. Mi az ember? Álokos, a ki többnyire azt se tudja, mit csinál, a ki májd romlásán dolgozik, mikor gazdagodni vél, bút arat, a hol gyönyört remélt, megaláztatást, a hol dicsőséget keresett; sokszor meg csodálatosképen megszabadul az által, a mi vesztére volt szánva. Ez a látvány valóban sohasem unalmas. Kedvező vagy kedvezőtlen tévedések: ebből áll a bonyodalom bogja, de bár a darab mindig ugyanaz, mégis mindig változatos. Félve, örülve vet az ember, és ritkán ismer rá természetben vetőmagjára.

Hogy gyönyörködhessek a darabban, az előadást önzetlen figyelemmel kell néznie annak, a ki egy időre abbahagyta szerepét és a többi játékát nézi. Ez történik valahányszor csak képzeletünk él. E boldog percekben a fősvény, csodamódon megszabadulva uralkodó szenvedélyétől, mulat szomszédja krajczárkodásán s azon, milyen neveltségessé válik általa; a gőgös teljesen kielégített nevetéssel konstatálja, hogy a gőgöt nyomon követi a megaláztatás, a kéjencz mulat a kéjvadász zavarain; a nagyralátó a nagyravágyás bajain; a bölcselő gyönyörködve hallgatja, hogy hazudtolja meg egy bölcs egy percz alatt egész élete elveit, és hogy hevül nyomorúságokért, hogy indul fel potomságon, feldúlt sőtartón, összeomlott

kártyaváron. Mind oly lelkiállapotban vannak, melyet Diderot így fest: «Be jó színdarab lenne ez a világ, ha benne az embernek magának szerepe nem volna, ha az ember valamely zugában lenne a végtelenségnek, az égi üregek közeiben, a hol Epikur istenei szundikálnak, messze, messze, honnan látni lehetne e földre, melyen oly büszkén járunk, mely nem nagyobb egy töknél, s melyről megfigyelhetni a teleskopon a végtelen sokféleségét ama kétlábú férgek mindenféle eljárásának, miknek ember a nevük». Nekünk Epikur szendergő istenei fölött megvan az az előnyünk, hogy ők az ő magas közönyükkel meg se értik szenvedélyeinket; időnként meg-meglátják mozdulatainkat, de rosszul értik beszédünket s a mi életünk előttük rejtély, vagy érthetetlen, mint az oly nyelven írott levél, a mit alig értenek. Nincs szenvedély, a mely lelkünkben meg ne fogamzhatnék, a mi bennünk fel ne ébredhetne; mindnek megvan bennünk a csirája. A legbecsületesebb ember is követett el gondolatban rablást, gyilkosságot; a leglustább, a leggyávább is kivívta a dicsőséget álmodozása közben. Minden emberben él egy hős meg egy gonosztevő; csak hogy többnyire hamarabb halnak el, mintsem a csira kikelt volna.

Diderot az élet jeleneit csak kicsinyítve akarta látni, «hogy a szörnyetegek egy hüvelyknyire s a szereplők fél-vonal hossznyira kisebbitve lévén, ne borzadjon meg tőlük, ne fájjon nagyon, a mit lát». S hozzá teszi: «Nem különös-e, hogy az igazságtalanság okozta felháborodás a térrel s a tömeggel egyenes arányban nő? Dühbe hoz, ha nagy állat nagy állatot igazságtalanul megtámad. És fel se veszem, ha két atom sérti meg egymást. Menynyire hatnak erkölcsi nézeteinkre érzekeink!» Van hatá-

suk, bár másforma, az aesthetikai gyönyör szolgálatába szegődött képzeletre is. Ha mulattatni akarod, mutasd meg neki kicsiben az élet jeleneteit; de nagyban kell őket látnia, hogy érezze azt a rettegést, és jóleső szánalmat, vagy hogy Racine szavával élve, megismerje «azt a felséges szomorúságot, melyet a tragédiában élvez». A mi mulattat, mindent jó néven veszünk; de válogatunk a szerencsétlenségben is, hogy gyönyörűséget szerezzon; csak úgy tetszik, ha méltó a megsiratásra. A dolgoknak megvan a maguk büszkeségük, s a képeknek magasztosságuk, mely az általuk megilletett lélekbe átszarmazik. Minél nagyobb, nemesebb a tárgy, a melyet eléje állítanak, annál jobban megnövesztik, megnemesítik a lelket az általuk keltett szenvedélyek. Az a részvét, melyet egy-egy hősi tett, vagy egy-egy nagy lélek szomorúsága kelt, hízeleg önmagunknak; a megható szerencsétlenség és a szép halál dicsősége visszasugárzik azokra, a kik szánakozva bámulják: a tükör büszke a ráeső fényre, melyet az ő sötétsége visszaver.

«A kakašviadal felháborít, írja az angol ujságíró, mert nem becsülöm elégre a tyúk-félék életét és bátorságát, hogy a vértől való irtózásomat azoknak a kedvéért leküzdjem.» Ugyanannak az angolnak egyszer alkalma volt végig nézni egy csatát, és kijelentette, hogy az a látvány elragadta; az esemény fensége mellett eltűnt borzalmassága, és irtózat nélkül látta az embervér folyását. Eszünk igazat ad azon tiszteletreméltó emberbarátoknak, a kik a háborút meg akarnák szüntetni, de a képzelet mindig rajongani fog a harczi szerencse rettenetes játékaiért; s a ki az örök békét igéri neki, az örök unalmat is jósol. Ki ne volna kíváncsi meglátni azt a dombot, azt a mezőt, melyen két hadsereg összeütközése

országok sorsa felett döntött? A vért a föld beitta; talán elég nyugodt vagy arra, hogy kedvedre nézegesd azt az óriási sakktáblát, s rajta azt a mezőt, hol egyik torony vagy egy ló, sőt talán egy egyszerű pion váratlan mozdulata mattot mondott. De a mi a háborúval kibékít, nem csak a koczkán levő érdekek nagysága, hanem, hogy alkalmat szolgáltat az embernek megmutatni, milyen legény a talpán, mennyit ér s hogy jóban-rosszban felülmúlja önmagát. A nagy véletlen forrása a nagy ihlettségnek, és meglepő dolgok történnek az oly ember lelkében, a ki feláldozta életét, mint olykor a kimúlófélen lévő állatban is. Egykor a madridi *Plaza de toros*-on oly jelenetet láttam, hogy nem felejttem el, a míg élek. Miután a halálos döfést megkapta, de még nem esett össze, a bika körülnézett az óriási arénán, mintegy keresve a helyet, a hová elessék, s tántorogva megindult egyik ló felé, melynek a belét kifordította, annak a szügyire bocsátotta nehezedő fejét, s ott nyugtatta: a haldokló kibékült a halottal. A nézők mind tapsoltak, éljen-riadallal üdvözölték. Egyik szomszédom a bolondulásig lelkesedve, rázta a kalapját és eget-verően ordított: «Bizony, érdemes élni! Micsoda halál!»

A szerint, a mint a világot s az életet a cső nagy vagy kis végén nézzük, a szindarabok, melyek eljátszódnak, hol komédiák, hol tragédiák. Választásunk nem csak elménk természetes hajlamától, véralkatunktól függ, hanem az esemény többé-kevésbé komoly következményeitől s még inkább a színészek jellemétől, melyre viszont az őket mozgató erők természete van hatással. Vannak polgári tragédiák, igen szűk színpadon előadva, melyekben vér nem is folyik; de azért nem kevésbé tragikusak. Vannak ismeretlen hősök, kiknek a nevét soha-

sem jegyzi fel a történelem; de azért csak olyan hősök azok is.

Született légyen akár szalmán, akár bíborban, lakjék szalmafedél alatt vagy palotában, igazi hős az, a kiben nagy lélek lakik. Énjének van tartalma, anyaga; képes lévén nagy szempontokra s arra, hogy magát elvekkal kormányozza, van benne önzetlenség, képvisel valamit és sorsa másokat is érdekel. Ha tökéletes volna, nem lenne története se, szerencsétlensége meg pusztá véletlen lenne, s az igazán megható csapások mindig önhibából erednek. Némely nagylelkű ember javát akarja embertársainak; csakhogy nagyságába veszedelmes gyöngeség, nemes szándokába tévedés vegyül, a mely tévútra vezet. Oly terhet vett magára, a melyet nem bír meg s a mely alatt összeroskad; talán gőgje rontja meg erényét, s másokért vélvén dolgozni, csak önmagáért fárad; talán a szentek türelme nincs meg benne, és vállalatait türelmetlen, várni nem tudó akaratossággal teszi semmivé; vagy pedig két ellentétes kötelezettség közt kellett választania, s az, a melyet megvetett, megbosszúlja magát; vagy pedig két szenvedély harcol benne, egy önző s egy nagy: becsületét feláldozza gyönyörének, kis énje legyőzi nagy énjét, s ez a győzelem, mely vereség, gyötrelmévé válik. Ez a gyarló, jóra termett ember majd tisztán lát, majd csak azt látja, a mit akar, és ép oly álnok, mint megfejtethetlen sorssal van dolga, mely vakon hagy tetteink következménye felől, mégis úgy számon kér mindent, mintha szánt-szándékkal idéztük volna elő. A mechanikában az eredmény mindig egyenes arányban van az okkal, az ütés a gyorsaság s a tömeg szorzatával. Az emberi életet az a megdöbbenő aránytalanság teszi tragikussá: az ok és az okozat s így a vétek

és a bűnhődés közt. Némely bűnre csekélyebb a büntetés, mint némely kis hibára, és csak egy kis gyöngeség, egy kis hevesség elég, hogy jóvátehetetlen szerencsétlenséget hozzon a legnemesebb főre. Ez egyenetlenségek jogérzetünket sértik; de tetszenek a képzeteknek, mert e világ kormányzását a véletlen színében tüntetik fel, a szenvedélyek és a sors összeütközését pedig mint játékot.

A komikus egyén tisztán subjectiv lény, anyag és tartalom nélkül való. Noha semmit sem képvisel, óriási jelentőséget tulajdonít saját személyének, a mely egészen jelentéktelen. Ez a tetszelgő atom eltűnhetnék a föld színéről, hogy a legcsekélyebb úrt se hagyná maga után, s ő mégis mindent magára vonatkoztat, magát tekintti a világegyetemnek. A hős oly akarat, mely ismeri önmagát s melyet megtör oly sors, melyet nem tudott meglátni; a komikus egyén öntudatlan: jelentéktelenség, a mely nem tud magáról; kérkedő nyomorúság, fontoskodó semmiség. Nincs egyéb dolga, mint hogy uralkodó szenvedélyét kielégítse; de oly rövid az esze, hogy eszközeit mindig rosszul válogatva meg, balfogásai végre kegyetlen elszámításokkal járnak, a mikért senki sem sajnálja. Oly ezélokra törve, melyek csak őt magát érdeklik, vak hajlamok által irányítva, miknek titkát fel nem fogja, vagy téves eszmék által, miket sohasem vitatott meg, báb, a melyet dróton rángatnak, a mit ő nem vesz észre, de mi látunk, és egyetlen hasznos foglalatossága az, hogy bennünket szórakoztasson.

Azt a görcsöt, azt a rángatózást, azt a szaggatott összerándulását a rekesz-izomnak s az arcz-izmoknak, a mit nevetésnek hívnak, az a meglepetés okozza, melyet egy feltűnő ellentét fölfedezése okoz, valami képtelenség, valami észrevehető ellenmondás valamely látszat s való-

ság közt, egy-egy külszin s belső tartalom közt, egy-egy szándék és eredmény, ok és okozat közt. Minél meglepőbb ez az ellentét, minél hirtelenebb az az okozta érzés, jókedvünk annál hangosabb. A tréfás szó, mely megnevettet, oly állítás, mely az okosságot képtelenségnek vagy bohóságnak tünteti fel; de a mi még mulattatóbb, az a jóhiszeműleg hírelt bolondság, a mit egy ostoba elmond, a ki ostobaságát okosságnak tartja. Ha éjjel a kertben sétálva szellemet vél látni valaki, a szíve megdobb. De ha bátor, és egyenesen nekimegy a vélt kísértetnek: kisül, hogy lepedő volt, melyet száradni akasztottak ki a kötélre s kineveti maga-magát, mert visszás arány van a száradó lepedő meg a félelmes kísértet közt. Ha a divathős elcsúszik az úton és nagyot esik, kaczagunk rajta, mint a csillagászon, a ki a gödörbe esik. Esése hirtelen észére téríti, belátja, milyen hiú a törekvése; nyilvánvalóvá teszi, hogy fennen szárnyaló gőgje gyarló testben lakozik, akár a koldusé, és alá van vetve a nehézség törvényének. Az ostoba nevetségessé válik, mihelyt észreveszszük, hogy embernek képzeletét magát, holott valójában pusztá báb vagy gép. A természet, a mely nem szeret nevetni, rajtunk kívül nem teremtett nevető lényt, de még nevetségest se igen. Az állatok közt a tevén és lámán kívül nincs más mulattató, mint némely bús képű, esetlen, nagy szárnyas. Mintha rúgón járnának; miként a buták, ügyetlen, szögletes, félszeg voltakba ők is ünnepélyes komolyságot, fontoskodást, énjök túlbecsülését vegyítik. Lehet-e a marabút nézni a nélkül, hogy észébe ne jutna az embernek: «Emberi voltod mulattat».

Ilyenek a sympathikus képzelet képtelenségei, ilyenek kedve szeszélyei. Majd abban leli kedvét, hogy a ter-

mészeti erőket eleven, érző hatalmaknak tekintse, majd az embert nézi automatának, a ki gondolkozni és akarni vél, s majd számúzi a világból a gépiességet, majd csupa gépet lát a lelkekben. A megszokás, az előítélet, a formulák rabszolgaságában, a szellemi félszepségek, az eljárás s az érzések egyhangúságában, a szünetlen ismétlődésében az oly szenvedélynek, mely megfontolatlan, mint az ösztön, szünetlen jövés-menésben, ide-oda ténfergésben, s olykor a kenetlen kerék nyikorgására, a rosszul járó rúgó nyisszanására emlékeztetően nyilatkozik meg előttünk a berozsdált agyú értelmes lény automata-volta, a ki minden ihletését gerinczagyában keresi. Valamint hogy a gép se únja meg újra csinálni, a mit csinál, ő is mindig egyre hajtja a magáét; százszor is elmondja, mint Géronte: «Átkozott hajója!» Minél nyilvánvalóbb a gépezete, affectiv képzeletünk annál pajkosabb, és örömünket nagyban neveli, ha valami gonosz véletlen az ilyen hiú órát olykor-olykor megrontja, a melyik mindig olyan büszke önmagára, és a melyik egészen rosszul jár, mégis szentül hiszi, hogy ő üti csak az igazi órát a többi embernek. A hősök a sorssal birkóznak; de gép nem érdemes a véletlennél különb ellenségre, s ha a fősvény úgy elrejtí kincsét, hogy többé rá nem akad, ha a nyegle hiúságát kegyetlenül megalázzák, ha a henczegő, ki csak az álveszedelemben vitézkedik, hirtelen igazi veszedelemmel áll szemben, úgy találjuk, hogy véletlen ő felsége sok szellemet fektet játékaiba.

A való élet tragikus vagy komikus eseteinek az érdeklődés s jólesés érzetén kívül még az a hatásuk, hogy önmagukkal elégedetté tesznek; ez is öröm, mely neveli a többit. Miután egy nagy lélek szerencsétlensége iránti részvétünk által megnemesítettük magunkat, a sors, a

mely sujtja, jól megfontoltnak, igazságtalanságában igazságosnak látszik, és lelkiismeretünk, igazat adva neki, élvezi azt a hizelgő örömet, hogy a világ kormányával azonosítja magát. Másrészt, a mi rekesz-izmunkat megrengeti, egyszersmind gőgünket is legyezi. Az a gépember, a kit kinevetünk, hitványabbnak látszik nem csak az önmagáról alkotott fogalmánál, de önmagunknál is; biztosak vagyunk, hogy más fajhoz tartozunk; midőn őt becsmételjük, önmagunk meg emelkedünk saját becsülésünkben; minél inkább mulattat ostobasága, bolondsága és öntudatlan szolgasága, annál szabadabbnak, annál okosabbnak érezzük magunkat. Holnap már, vagy egy óra múlva, visszatérve dolgainkhoz, személyes ügyeinkhez, midőn nézőkből ismét szereplőkké válunk, s mi is bábjai leszünk szenvedélyeinknek, mi fogunk mulatságot szolgáltatni másoknak, és elég öntudatlanok leszünk nem is sejteni, hogy olykor mi is igen mulattató gépek vagyunk, mert mi sem furább, mint az automata, a ki vágyik, fél, reménykedik, szeret, gyűlöl, gőgös, s ki csak játék a szerencse kezében.

XII.

Az ábrándozó képzelet. — Csalódásai és elragadtatásai. Vajjon aethetikai képzeletünk örömei, midőn e három alakjában a való dolgokkal vagy önmagával játszik, zavartalanok-e?

Ha a szépről való szemlélődés felüdít, mivel elménket játszatja; ha affectiv képzeletünknek kedve telik az életet rettenetes vagy mulatságos játék-számba venni: ábrándozás közben szeretünk a világgal játszani. A valóságok

ekközben csak olyanok nekünk, a minőknek akarjuk, kifestjük őket a magunk színével, hozzá alkalmazzuk a magunk ízléséhez, kényünkre rendelkezünk velük. Életünk mégis abban telik, hogy ellentállást érzünk, s úgy rémlik, hogy az ellentállás a dolgok lényeges tulajdonsága, hogy ellenkeznek akaratunkkal, hogy megszorítanak megtagadásukkal. De ha ábrándozunk, semmi sem áll ellent, semmi sem alkalmatlan, semmi sem nyom, feszélyez. Az adóságban úszó szegény, kinek nincs nyugta hitelezői elől, mélabúsan mondá: «Isten áldja meg, a ki a dominót kitalálta; a míg játszom, elfelejtem, hogy fogdmeg is van a világon.» A merengő képzelet nem csak a fogdmegekről felejtkezik meg; elfelejti azt is, hogy a világ egy nagy idegen, kinek az erkölcei nem a mieink, kinek a kedve ritkán talál a mi ízlésünkkel, és a ki irántunk szerfelett közönbös. Magába hasonítja, önmagára ismer benne; összezavarja képeit a dolgokkal s a dolgokat képeivel.

Ebrenlétkor vagyok, mivel gondolkozom, s tudva, hogy vagyok, megkülönböztetem önmagamat mind attól, a mi nem én. Ha alszom, létezem, a nélkül, hogy tudnám létezőmet, s öntudatom számára nincs többé se én, se nem-én. Ha elmerengek, az álom s az ébrenlét közti állapotban vagyok; csak bizonytalanul érzem léteimet, és összezavarom a dolgokat s önmagamat a róluk alkotott képekkel. A mi kellemes vagy kellemetlen e képekkel történik, mind azt valónak tartom, az ő viszontagságaik az enyéim. Ebből következik, hogy ábrándozásomban époló eleven, époló metsző fájdalmat, örömet érzek, mint éber koromban; de ezek csak pillanatig tartanak, mert maga hevességük felriaszt és elkezdem szétválasztani, a mi lelkemben történik, attól, a mi a világban megy végbe.

Az álmában álmodozó ember érzékei mintegy halva lévén, nincs többé érintkezésben a valósággal, csak megőrzött képek révén, melyek benne fölélednek s melyeket valóságnak néz. Nem úgy van az ébren álmodó. Ha még oly mélyen elandalodik is, szeme lát, füle hall, mégis érintkezik a tárgyakkal, de csak zavaros képzelete van róluk, mert csak félig lévén öntudatánál, csak félig különbözteti meg magát attól, a mi körülveszi, s a dolgok tisztán való felfogásának első föltétele, hogy teljesen megkülönböztessük magunkat tőlük.

A hétköznapi életben vagy szenvedélyeiktől gyötrött állatok, vagy okos és okoskodó lények vagyunk. De szenvedélyeinknek is, eszünknek is megvan az elalvása, s olykor érző tehetségünk marad egyedül ébren. Nem ismerjük már önmagunkat, csak érezzük; nem ismerjük a tárgyakat, csak érezzük, hogy vannak, s hogy nem vagyunk egyedül a világon; csupán érzelmeinkben élünk, érezzük, hogy érzünk és élvezzük az érzés gyönyörét. Bennünk, körülünk minden bizonytalan; életünk úgy tűnik fel, mint egybeolvadt színű tájképek, félig elmosódva, búbájosan bizonytalan körvonalokkal, egük sápadt, aranyporos fényben fürödve. Vágyainknak, reményeinknek nincs már meghatározott tárgyuk; mit remélünk? mire vágyunk? Mindenre, semmire. Határozatlan, egybefolyó örömet érzünk, mely nyilván csak a lét gyönyöre; ez az öröm megittasít, mint a borgőz, megrészeget a feledés, és ittasságunkban csak azt látjuk, a mit tetszik. Fájdalmaink, gyötrelmeink elvesztették élességüket, el mind azt, a mi bennük ártalmas és gyilkos volt. Szomorodunk, de világért oda nem adnók szomorúságunkat; csudálatosképen édes, jó, élvezni való, mint az érett gyümölcs.

Ez a merengés ideje; de hogy teljes legyen, képzeletünknek is részt kell vennie, neki kell alakot adnia ez örömöknek, e bánatoknak, e bizonytalan érzeteknek, melyeket némán élvezünk; a hangok, az idomok, a vonalak, a színek, mind ez neki arra való, s minthogy talá-lékony, úgy intézi, hogy legyen benne valamelyes össze-függés, valamelyes vonatkozás a képekben, a melyeket élénk állít. Ha alva álmodunk, akkor látományainknak vagyunk hatalmában; valami végzetszerűség csoportosítja, válogatja őket össze, mely felett nincs hatalmunk. A mely álmot ébren álmodunk, abban némileg urai maradunk önmagunknak és képzeleteinknek, ha még oly eset-legeseknek látszanak is, titokban szabályozzuk vélet-lenségüket; elhagyunk belőlük mindent, a mi megronthatná őket, vagy bennünket zavarhatna és majd ábrándozásunk kormányoz bennünket, majd mi kormányozzuk ábrándjainkat; tiszta hazardjáték ez, úgy látszik, de melyben folyton nyerünk. Így merengett Rousseau, mint maga mondá: «E kedves elragadtatások, mik nem engedték szomorú helyzetével bajlódni, ötven évig dicsőséget, szerencsét pótoltak neki, s pusztá idővesztegetéssel a tétlenségben a legboldogabb emberré tették». Gyógyíthatatlan hypochondriájának egyetlen íre e vigasztaló, bűbajos művészet volt, melynek rakonzátlanságai feledtetik velünk, mik vagyunk s megpihentetnek önmagunktól a szellemek társaságában.

Valamíg éber álmaink tartanak, csak árnyai vagyunk énünknek; de e finom árnyék óriási, messzire vetődik, egész a világ végeig; mindenbe belevegyül, s úgy rémlik, a dolgok csak azért lettek, hogy képünket sokszorozzák. Nem érzjük be már azzal, hogy saját lelkünket adjuk beléjük, e léleknek, mely testvére a miénknek,

azzal titkos rokonszenv által kell egyesítve lennie. Sík, domb, fa, virág, szikla, minden csak velünk van eltelve. Szellő, madár tudja titkunkat és elbeszéli oly nyelven, melyet egyedül mi értünk. Az egész mindenség egy nagy zenekar, mely énekünket legremekebb összhanggal kíséri. A dolgok immár nem dolgok; figyelmes tanúi megmagyarázhatatlan örömeinknek és kéjes gyötrelmeinknek. Merengő lelkünk bárhová kalandozzék, oly pillantást érzi, mely rajtunk nyugszik, de nem nyomaszt. A csillagok arany szem, mely minket néz; a nyugalmas ég végtelen esönd, mely mi reánk figyel.

Sokszor meg mindenben, a mi körülvesz, beszédes jeleket látunk, jelképeit annak, a mi bennünk megy végbe. Szín, hang, illat csak jelképe érzelmeinknek; a természet csak képmása lelkünknek. A lilium egyébért nem virít, csak, hogy szeplőtlen fehérségével bizonyosságot tegyen a vágyva vágyott boldogság tisztaságáról; az eső-fürösztötte, csillogó rózsa legnagyobb boldogságunkat juttatja eszünkbe, a mely sirva fakasztott örömünkben; a könnyű felhők, úszván a kék egen, messzeszálló gondolataink; ha a tölgyfazorban sötét van, álmainkon túl van valami ismeretlen, a mi nyugtalanít és kételkedésünk vet homályt az erdőre. A kerekasztal egyik lovagja meglátván a havon a gém elcsöppentett véré, e piros foltban a szerette lány ajkát látta, és csak akkor szűnt meg elragadtatása, mikor a hó elolvadt. Mint ő, ugy bárki, kinek valami ábrándja van, a melyről álmodozni szeret, mindenütt fölleli képét. Pillantsunk föl, s fölfedezzük az aranyos, bíboros aetherben, és hárfáját kezében tartva, figyel a napok, bolygók járását; ha a patak futását nézzük, egy hang szólít s e hang az övé; ha az óceánt bámuljuk, ráismerünk a habok végtelen mosolyában; ha a zöld bogárka

befészkel, befúrja magát a virágba, a melyet szeret, mintha szerelmébe akarna temetkezni, az is ő, a bogárka meg mink vagyunk. Vannak pillanatok, mikor menny, föld a miénk; akármit mondjanak egymásnak, csak rólunk szól az; azon versenyeznek, melyikük ad több anyagot álmainknak gyémántos, rubintos tündérkastélyt építeni belőle.

Boldog, a kit ábránd igaz meg! Boldog az is, a ki képzeletben olykor bejárta a Ganges partját, és táplálkozva a bölcseséggel, melyet a szent lótosz hirdet, pillanatra vágyik szabadulni énjétől, elveszíteni önmagát, és élvezni a fakirok örömét s a nemlétezés boldogságát! Fáradság nélkül megszerzi e boldogságot, a ki álmodozni tud. Ül le a homokba, engedd magadat lassanként meg-siketíteni a parthoz csapódó hullám zúgásától, egyhangú, tompa énekétől. Bíz rá, hogy rengesse álmodat, s mihamar csak homályos, vágyó érzeted lesz létezésedről. Szemed nyitva marad, de nem tudod már tisztán, hol végződik az én, hol kezdődik a nem-én. Belevegnyítve éltedet az egyetemes életbe, nincs többé, a mi határoljon, a mi korlátoljon, a mi megszorítson; mindenben benne vagy s minden benned van. Már csak fátyolon keresztül látod a sziklát, a viritó bokrot, és a mint nézed őket, azt mondod: Mink. A levegő színe körülötted lelkedé; a lenge szellő kebled lehellete; az altató habzsongás csodás zene, mely belőled ered; a fényt, a melyben szemed fürdik, nem különbözteted meg már enszemedtől, szemed alkotta s te mégis semmi vagy és gondolatod csak gondolatnak a gondolata. Az alany s a tárgy összezavarodik, a világ egy nagy egész, a melybe beleveszel. E habok, a melyek a tengerszínen lejtének, csak feltűnnek meg elenyésznek, nem érnek rá mondani: Én, Mint ők, úgy

te is csak azért merülsz föl pillanatra a végtelen mélységből, hogy visszabukjál belé, s a költővel szólva, ez a hajótörés neked jól esik. Még egy percz, s e nagy egész csak hiú káprázat lesz előtted, látszat, phantom, az alvó nagy Pánnak egy álma, a ki már maga sem különbözteti meg magát álmaitól.

De ha minden boldogság mulandó, legmulandóbb mindnyájok közt azt elképzelni, hogy többé nem létezőnk. Egy légy, mely halottnak vélt, megérintett szárnyával, megrezzentél s a bűbáj eloszlott; a chaos kibontakozik; az örvényből, a mely mindent elnyel, egy élet kel ki, mely hozzád hasonló, ez eleinte csak köd, csak lenge, hullámozó füstgomoly; de perczről-perczre sűrűsödik, testet, arcot ölt; magadra ismersz; álmaidnak vége, vége boldogságos megsemmisülésednek, kéjes bemélyedésednek a nagy Pánba. Mint te, úgy ég, föld, hullám, bokor, légy, minden visszatért magához, mindegyik visszatér dolgára, s ez egyetemes ébredéskor vissza vagy adva a fogd-megeknek, vagyis a gondoknak, miket a reálításokkal való mindennapi összeütközéseid okoznak, s a miknek lényegük az ellentállás s hogy téged boszantsanak tehetetlenségi erejökkel, a mely nyilván gonosz akarás.

Röviden ilyenek az örömek, miket képzeletünk bármely alakjában a természettel való közvetlen érintkezéséből meríteni képes, a sokféle és bőséges gyönyör, a mit szemlélődés útján képes szeréni, rokonérzése, ábrándozása által. A szépet, a fenségest, a kellemest, magát a formátlant s a torzot, a szenvedélyek sorsát és küzdelmét, a rémületet, szánakozást, nevetést, az álmodozást és elragadtatást, mindent felhasznál, hogy magát boldogítsa. Mindig is az, ha önmagával játszhatik, s ha vele játszik a való világ. Schiller szerint: «Az ember csak akkor

szabad, mikor játszik.» Próbáld meg, hiába emelgetni egy kősziklát, s rabszolgának fogod érzeni magadat; sokszorosodjék meg csodára erőd, hogy az ellentálló követ kényedre hajigálhasd, s visszaszerezted szabadságodat. Csudát mivel képzeletünk nap-nap után. Töviskes, néhez munka a világ: ő játékot csinál belőle.

Itt újra fölvetődik a kérdés, mi hasznát veszi a művészeteknek, s mi végre teremtette őket a képzelet? Ha minden ember megtalálja a valóságban aesthetikai gyönyöre minden elemét, miért nem látja el magát mind-egyik sajátmaga? Mi szüksége van festőre, zenészre, költőre, hogy élvezzen, ha maga is megszerezheti magának azt az élvezetet, képzeletét kényére szabályozva? Miért nem éri be azokkal a hangokkal, miket szíve önmagának tud énekelni, a képekkel, miket a tárgyak elméjébe vésnek? Azokkal a költeményekkel, symphoniákkal, drámákkal, furesa jelenetekkel, melyekkel a mindenség látja el? «Mi szükségem,» szól Balzac egyik regényében a segédjegyző Canalis költőhöz, mi szükségem egy normandiai tájképre a szobámban, ha úgyis igen sikerülten megcsinálva láthatom Isten kezéből?» Álmodozás közben szebb költeményeket gondolunk ki az Iliásnál. Csekély összegért Valognesban, Carentanban, Provenceban is, Arlesban, époly szép Vénusokat találok, mint a Tizianéi. A Törvényszéki Csarnok a Walter Scottéinél külön regényeket közöl, melyek irtóztatóan oldódnak meg igazi vérrel, nem tintával. A boldogság s az erény felette áll a művészetnek s a lángésznek. — Éljen Butscha! kiált fel Madame Latournelle. A segédjegyző érvelését szellemesen ismételte d'Héronville herczeg, a ki azt állította végre, hogy szent Teréz elragadtatásai sokkalta különbek voltak a Byron alkotásainál.» Ha Butscha segédjegyzőnek, Madame

Latournellenek s d'Héronville herczegnek igazuk van, minek Manfrédot, Don Juant vagy Balzac regényeit olvasni?

E kérdés megoldása végett meg kell vizsgálnunk, nincs e valami vegyíték az igazi világ nyújtotta aesthetikai élvezetekben; nem tökéletlenek, fáradságosak, zavar-
tak-e ezek gyakran; nem keres-e képzeletünk a természetben soha olyat, a mit nem talál meg benne? E pont tisztába lévén hozva, egyúttal tudni fogjuk, mivel gyarapítja a művészet boldogságunkat, mily fáradságtól, mily gondtól kímél, mily bánattól, csalódástól óv meg, s miért jutott az ősembernek eszébe, hogy a rén- vagy mammut-
esontra kovaszilánkkal emberi és állati alakot véssen, miért találta fel a kelepet s a dobot, s miért gyönyörködtette fülét a dióval töltött lopótök csörgetése által oly zenével, melyről a madarak nem tudnak s melynek sohasem érezték hiját és szükségét.

HARMADIK RÉSZ.

A képzelet kinjai, gyötrelei és a művészetek által való felszabadítása.

XIII.

A természet bősége s a művészet tehetetlensége.

Azok az aesthetikusok, a kik Hegel módjára hirtelen-merészen kimondják, hogy a művészet felette áll a természetnek, a könnyebb végét fogják meg a dolognak és rosszul teszik fel a kérdést. Úgy okoskodnak, mintha nyers anyag és kidolgozott anyag, szűz arany vagy kalapált arany, termő iszapjába beágyalt gyémánt vagy csiszolt gyémánt között kellene választanunk. Feledik, hogy a természet a művészetnek nagy, örök ihletője; feledik azt is, hogy van természetes, ösztönszerű művészet minden képünkben, kivált a tárgyakról alkotott minden aesthetikai képünkben. Hogy még egyszer ismétljem: a természetben nincs teljesen kész tájkép; csak képzeletünkben alakul. Te látod, ott, az a paraszt nem látja. Talán jobb a szeme, mint a tiéd, talán képzelete is van annyi; de képzeletében nincs játszóság. Vidd el azt a

parasztot a régiségtárba, meg fog ott lepődni, de meg-
lepődése nem lesz csodálat, s kimenet ő is elmondja annyi
mással, «hogy látott ottan egy istentelen nagy fehér-
személyt, a kinek le volt vágva mind a két karja».

Valamíg egy-egy tájat csodálunk, tájképfestők vagyunk
a magunk módja szerint. Képeink alkotásában ugyan-
úgy járunk el, mint a művész; az ő képei és a miéink
közt nincs is egyéb különbség, mint hogy a miéink
magántulajdon, mely csak nekünk áll rendelkezésre, hogy
bennünk maradnak testetlen, lengő árnyakul, a művész
pedig állandósítja az övéit, megvalósítja őket, testet öltet
velük. Eme fölfogható képek érzékeinkkel közlődvé és
közjővő válvá, eszünkbe juttatják a jól ismert dolgokat,
csak hogy új alakban tüntetik fel őket. A művészet vonal-
és színhatásokat ad vissza, melyeket sokszor megcsodál-
tunk a természetben; a színek már nem egészen ugyan-
azok, e vonalakban annyi a szabályosság, a rajz oly
szigorú, annyi az arányosság, a logika, a mennyi a ter-
mészetben, abban a világban, a melyben élünk, soha
sincs. A művészet oly kőcsoportokat tüntet fel, melyek
élő szervezetekhez, növénytelepekhez hasonlítanak; már-
ványból, bronzból való férfiakat és asszonyokat mutat;
igen mozgalmas jeleneteket, melyeken semmi sem mozog,
néma és csöndes zivatarokat; vagy talán még különö-
sebb szeszélyből őrzöngő szenvedélyt, a mely ütemre éne-
kel vagy versben beszél, s ha még úgy dühöng is, nincs
egy láb híja a versnek. Minthogy a művésznak meg-
adatott, hogy azt láttassa, a mit ő látott, az ő képeit
a magunkéival kell összehasonlítani, s minthogy az az
érzékelhető látszat, melybe ő öltözteti őket, különbözik
a való dolgok látszatától, a művészet nyújtotta gyönyö-
röket azon szemlélődésből fakadó örömeikkel, azon sym-

pathikus felindulásokkal, azon bájos, imbolygó álmképekkel hasonlíthatjuk össze, miket a természet támaszt mibennünk; más szóval, azokat a gyönyörűségeket, melyeket képzeletünk akkor élvez, mikor magára hagyatva, közvetlen a valóságokkal játszik, azokkal kell egybevetnünk, melyeket a műépítő, a szobrász, a festő, a zenész, a költő megvalósította képekben talál. Így kell a kérdést föltenni.

Nemcsak az írkokok, a Butschák tartják többre az igazi tavaszt a festett kikeletnél, az eleven szép aszszonyt a milói Vénusnál. Abban a makacs és egyenetlen küzdelemben, melyet a természettel vív, minden igazi művész tizszer, százszor esett kísértetbe, hogy letegye a fegyvert; ezerszer megszánta magamagát és megátkozta sorsát, vereségeit.

Egyszer egy festő a csüggedés perczében így szólt hozzám: «Micsoda végzetes hajlam az, a mely arra késztet, hogy akarattunk ellenére is alakot adjunk annak, a mi bennünk él, hogy megmutassuk másoknak is, a mit mi láttunk, hogy velük éreztessük, a mit mi éreztünk? Hej! hiszen éreztem én mindent; de mikor ezzel a nyomorult szerszámmal még a századrészét se tudom visszaadni! Nézzen a szemembe: az egész világot látja benne; nézze munkáimat: csak annyit lát bennük, a mennyit el tudtam mondani, és esküszöm, hogy az egészben legszebb az volt, a mit el nem mondtam. Érzésem nagy folyam, és arra vagyok kárhoztatva, hogy csak piczi öntözővel meritgessek belőle, és hiába veszem le a rózsáját, hogy csövével öntözsek, a víz, a mi rajta kifoly, csak egy csöpp ahhoz képest, mely a mederben foly. Még megjárna, ha olyanok számára festenek, a kik soha sem néztek, soha sem érezték, vagy ha a holdról mesélnék,

a melyet soha sem láttak. De a mit én mutatok nekik, azt ők már százszor látták két szemükkel vagy álmodozva, s a buták még összehasonlítgatnak. Ők is tudják, csak úgy, mint én, mi az asszonyi hús, az élő hús, az eleven hús, mely remeg, ha hozzá nyúlnak, s hiába ölöm magamat, hogy elevenné tegyem, a melyet nekik mutatok, soha sem sikerül, hogy az üde húst éreztessem velük, s nekem is úgy rémlik, mint nekik, hogy a halál már megérintette.»

Azt is mondta: «Haj! az a természet! persze, a természet! a többi bizony hitvány csekélység! Az az eleven, végtelen hatalom, mint jó Buffon mondotta, a mely mindent megelevenít, a mely mindent felölel, gazdagabb minden eszménknél, nagyobb minden rendszerünknel!... Ötven éve, hogy élek, mégse tudtam fölfedezni, jó-e, avagy gonosz; de ha tud nevetni ez a bűbajos, hogy kinevethet bennünket! Valahányan vagyunk, ügyetlen inasok vagyunk mind, a kik csak utánozni próbálgatják a legnagyobb szemfényvesztő mutatóványait. Nem bizony, a játék nem egyenlő! Minden az ő részén van: a végtelen piczi s a végtelen nagy, a részletek oly finomságai, mik megőrijthetnék, a ki elemezni próbálná őket, és megmérhetetlen végtelenségek, a mikben elenyészünk. Festés előtt Delacroix olykor egy-egy virágot tett állványa mellé, mondván: «Ez a virág ihletem és csüggedésem.» Hogy akar ön a természettel versenyezni? Szemünkhöz, orrunkhoz, fülünkhöz, minden érzékünkhöz egyszerre szól, megvan benne a hatalom vegyes érzéseket kelteni. Ön megfesti a tavaszt. Mit ér az oly tavasz, mely nem lehel illatot? Ismerek egy született vakot, a ki igen könnyen elvan látása nélkül; szaglászsa és hallja a tavaszt. De vegye el illatát, s többé nem az az édes méreg, mely

belopja magát a lélek legmélyébe. Némelyek azt tartják, hogy a fülemile-ének egészben véve meglehetősen szégyenes és középszerű. Az Isten áldja meg a nagy fülüket! Hát a kiséret, hát a díszlet, ahhoz mit szólnak? A fülemile nem hangversenyteremben énekel. Hangja tündéri tisztaságához képzelje el az erdei homályt, a csillagokat, a holdat, a friss fű, a balzsam illatát, az élet újjáébredését, az újuló életörömet, azt a megmagyarázhatatlan valamit, a mi e megszólaló madár s az őt hallgatók között végbe megy. Nem bizony; nem arról van szó, énekel-e oly jól, mint Caronné, de hogy egy májusi éj, a mikor csattogása hallszik, nem andalítja-e el a képzetet inkább, mint a világ összes symphoniái. Higgye meg, hogy Beethoven osztotta felfogásomat, hogy tehetlensége visszaadni mind azt, a mit a fülemile neki mondott, sokszor emésztette, sorvasztotta, hogy elátkozta zongoráját, mint a hogy én elátkozom ecsetemet.»

Továbbá: «Festő, zenész, költő, minden művész egy hajóban evez; megteszik, a mit megbírnak, s a mit bírnak, az bizony édes kevés. Lássá, a minap «Antonius és Kleopatrá»-t olvastam, s mindjárt rá Plutarchust, Uram fia! hogy csúffá teszi a történetíró a költőt! Az emberélet, bonyodalmaiban, zavaraiiban, ellentétei csodálatosságában, rendetlenségei vadságában, oly szép. Az anyag igen is bő volt ahhoz, hogy színpadra vigyék, és Shakespere faragott, nyesett, szűkített, csonkított rajta. Az igazi Antonius egész más ember volt. A természet sohasem garasoskodik; nem számít, nem alkuszik, tárházai tömve vannak; mit neki, hogy embereit felruházza? Valahányszor oly drámát olvastam, melynek hőse nagy történeti alak, mindig ugyanily csalódást éreztem. Így szóltam magamban: «Nem, ez nem az én hőszám, csak egy darab-

kát adnak nekem belőle ; azt ígérték, hogy feltalálják az egész pecsenyét, s ime, csak az aprólékja van a tálon». Nem a művészen múlik, de a művészetben s eszközei fogyatékoságán. Igen is hatalmas ellenséggel állunk szemközt. Koldusok vagyunk, a kik milliomossal szeretnének versenyezni, s ilyenkor a koldus egyetlen menedéke a fortély. Mi a művész? Örökös ravaszkodó. Örökké fortélyoskodunk, hogy elrejtjük nyomorunkat, lyukas ruhánkat, hogy szűkölködésünket gazdagságnak, kénytelen áldozatainkat önkényes nagylelkűségnek tüntessük fel. Bizony csak szegény ördögök vagyunk s csak amolyan mondva csinált nagy urak. Mégis akadnak ártatlan lelkek, a kiknek imponálni tudunk ; némelyik bárgyú elhitei magával, hogy az a csöpp kivonat, a mit neki adunk, magában foglalja lényegét, velejét, magvát, lelkét a természetnek, hogy nem is szükséges zavaros, unalmas, érthetetlen bűvészkönyvét végig olvasnia, hogy mi szedtük rendbe helyetté, kihányva a lomot, kóczot belőle. Minmagunk nem hiszünk ebből egy szót sem, s ha egyedül maradunk vele, térdre borúlva mondjuk : «Te, a ki soha sem szorulsz hazugságra, irgalmazz hazugságainknak, csalásainknak? . . . » Kutyamesterség biz ez ! Lássá, én életemet azzal töltöm, hogy olyasmit érzek, a mit kifejezni nem tudok, hogy oly dolgokat látok, a miket meg nem mutathatok, hogy oly finom, oly gyöngéd, oly hatalmas fényhatásokat figyelek meg, hogy elcsüggedek megfestésükön ; életem abban telik, hogy a kifejezhetetlennel, a kimondhatatlannal küzködöm. Ha sikerül felednem, hogy festő vagyok, ha perezekre csak ember vagyok, a ki lát és néz, bennem és körültem annyi csodát fedezek föl, hogy az istenük szemléletébe merült seraphok üdvösségét érzem. Van olyan öröm, melyet csak egy jaj fejez ki ; csakhogy a feljajdulás,

azt tartják, nem tartozik a művészetek közé. . . Ön nagy bókoló. Csak imént az állította, hogy képem csodálatosan sikerült. Ugyan, ne röstelkedjék, mondja mindjárt remeknek. Én pedig még csak be se fogom fejezni. Ha ahhoz hasonlítom, ahhoz a másikhöz, mely a lelkemben él, a mely ott van idegeimben, szememben: akkor érzem, mennyi benne a tökéletlenség; a természet még nálamnál is jobban tudja. Megútáltam ecsetemet; megirtóztam tőle. Nem hiszi? Megfogadtam, hogy bezárom a boltot, szegre akasztom a mesterséget, nem festek többet. Eleget gyötrődtem. Ideje már magammal is gondolnom és csak a természet tehet boldoggá. Ezentúl élvezni akarok. Az az igazi öröm, mely hallgat vagy ujjong.»

S ezzel, mindent elmondván, tovább festett.

XIV.

A művészet bosszúja a természetben. Az aesthetikai nevelés, melyet csak a művészet adhat meg.

Hasztalan a festővel vitatkozni, mikor csüggedten átkozza művészetét, majd megfelel ő maga-magának. De mikor az elmés Butscha nyilatkoztatja ki, hogy ellehet ő Tizián és az ő Vénusai nélkül, hogy csak rajta áll ép oly szépeket találni Valognesban, Carentanban vagy Provenceban, nem árt neki megmondani, hogy a Tizián Vénusát nézve, Butscha azt csak csodálja, mikor pedig valamelyik valognesi Vénust szemléli, talán egyéb is megfordúl az eszében. Ha Butscha művész lenne, könnyű volna neki a való dolgokat is azzal a szemmel nézni, a melylyel a műalkotásokat szokta; csakhogy Butscha nem művész,

csak pillanatokra, alkalmilag válik azzá, és segítségre szorúl, hogy azzá válhassék. Ez az első szolgálat, melyet a művészetek tesznek neki.

Hogy az aesthetikai élvezetet rendszeresen élvezhessük, az a léleknek a mindennapitól eltérő állapotát kívánja, melyben, önmagunkon való erőszak nélkül, nem maradhatunk sokáig. Tiszta szemlélődökké kell válnunk, a kik a világtól nem követelnek egyebet, mint hogy nekik képeket szolgáltatson, s szükséges hozzá az is, hogy mi se álljon e képek és lelkünk közé, melyben azoknak úgy kell tükröződniök, mint a legtisztább, homálytalan tükörben. Életünk mindig nyugtalan, mozgalmas, gonddal terhelt, s a természettel való közvetlen érintkezésben sokszor egy csekélység magunkhoz térít. A természet nem tartja kötelességének, hogy bennünket neveljen, sohasem int előre; nem mondja, a mit a latin költő mondott hallgatóságának: «Hallgassátok színészeimet szórakozottság nélkül. Számúzzétek lelketekből a bút, az adósság gondját, s az üdöztetéstől való félelmet. Ünnepe ideje van most; ünnepeljen hitelezőtök is. Játék után nem enged el semmit, de játék közben nem követeli adósságát senkitől; ez órában nyugalom uralkodik, az alcyon repked a fórumon.»

Aesthetikai élvezeteink legnagyobb ellenségei: vágyaink, melyek mindig könnyen ébrednek föl, s nehezen elégíthetők ki — és érdekeink, melyeket minden eszünkbe juttat. A való dolgokkal szemben nehezűnkre esik elfeledniük, hogy érzéki gyönyör vagy szenvedés forrásai lehetnek ránk nézve. De a milyenekül a művészet tünteti fel őket s a mily alakba az öltözteti, már nincsenek szolgálatunkra, nem vehetjük hasznukat, nem bírhatjuk őket, s nincs okunk tőlük félni. E tisztán képzelt való-

ságok csak képzelt szenvedélyeket keltenek bennünk, melyek érzékeinket nem izgatják, ha megannyi kéj vegyül is beléjük, s e szenvedélyeket jól esik éreznünk, még ha búsítók, még ha rettenetesek is. Ha zenében kifejezett zivatart hallgatok, eszembe se jut, hogy eső, szél ellen védekezsem, s az aleyonok nyugodtan repkednek e harmónia-vihar felett, ép úgy, mint a fórum felett. Ha egy asszony szépsége márványban jelenik meg előttem, e márvány megóvja kívánságomtól, a mely illenség lenne. Igaz, hogy a drámai művészetben a képek húsból való emberekké válnak, s hogy a költői látomány olykor kevésbbé érdekel, mint a színésznő válla. De ha rosszat gondolsz, magadra vess; a kivilágított korlát, a sűgőlyuk, a fel- s legördülő függöny, minden arra int, hogy a színpad képzelt világot tár eléd, hol a legszebb, a legvalódibb vállnak se szabad benned más érzést támasztania, mint a mit a képzelet szüleménye kelthet.

Olyan a szépség cultusa, mint a vallásé, olyan a színház, mint a templom, a melyet szintén sokszor profánálnak. A lélek készséges, de a test gyenge. Oly ritkaság-e vajjon bűnös asszonyt és bűnös embert látni, «a ki a templomot s a rettenetes titkok óráját választja, hogy ott vétkes vágyakat ébreszsen, hogy ott tisztátlan pillantásokra merészkedjék, hogy ott keresse a bűnre az alkalmat, s hogy az Isten házából veszedelmesebb helyet csináljon, mint a bűnösök gyülekezete?» Mégis igaz, hogy a templom oly hely, a hol a hívőknek legkönnyebb magukba szállaniok s e végre is építvék; szorultságból meglelhetik Istenüket bárhol: de biztosabbak, hogy csakis ő rá fognak gondolni, ha a saját házában keresik fel. Az is csak rajtunk áll, hogy akárhol élvezhessük az aesthetikai gyönyört; de azért építettek színházat, hangverseny-

termet, múzeumot, hogy legyen olyan hely is, a hol az érdekek s az üzlet szünetel, a hol maga a valóság is pusztalátszat, s a hol a képzelet megtanulhat játszani.

Tegyük föl mindazonáltal, hogy Butscha eléggé szemlélődő természet arra, hogy a vágnak semmi nyugtalan-sága ne vegyüljön pillantásába, melyet az arlesi vagy valognesi eleven Vénusokra vet, sem semmi mellékes gondolat a hódolatba, melylyel bájaiknak adózik. Sőt tegyük föl még azt is, hogy a midőn a fontainebleaui erdőben sétál, neki is csak oly könnyű tájképpé alakítani bármely részletet, a mely megtetszik, mint akár-melyik festőnek. Tegyük fel azt is, hogy van olyan képzelete, mint Tiziánnak vagy Théodore Rousseau-nak; Butscha mégis nagyban csalódik, ha azt hiszi, hogy azok a testetlen képek, melyek elméjében lebegnek, ép oly szabatosak, vagy ép oly tisztán fejeznék ki a dolgok természetét, mint a melyeket egy nagy festő türelmes munkával vásznán állandósítani tudott. Egy-egy nyelv géniuszát csak az ismeri, a ki írja, beszél; csak az ismeri egy-egy arcz vagy táj jellemét, a ki megpróbálta visszaadni. Butscha csak olvasó s többnyire beéri a futó olvasással: a művész témákat készített, s nem éri be azzal, hogy félig-meddig értse a természet nyelvét; írja és beszél is.

Miközben megvalósításukon fáradozik, a művész akközben jut teljes tudatára képeinek, akközben látja őket megvilágosodni, tisztulni, higgadni. Nehogy azt higgye valaki, mintha műve teljesen meg lett volna már szerkesztve elméjében mielőtt hozzáfogott volna; csak bizonytalan vázlat volt az, csak nagyolás volt; de a mint tovább halad a munka, minden részlet kibontakozik, különválnak, kidomborodnak. Az ember csak akkor válik urává

akarátának, ha cselekszik, csak akkor igazán enyém a gondolatom, ha kimondom, csak akkor tudom, mit akartam mondani, ha már kimondtam.

Az anyaghoz nem kötött minta, melyet a művész munkájában megvalósítani törekszik, neki teljesen hibátlanak látszik, s kétségbeesik, hogy utól nem érheti a nélkül, hogy meg ne csonkítaná, hogy el ne rontaná. E minta legtöbbszörre azért tűnik föl előtte oly tökéletesnek, mert még bizonytalan, ingadozó. A határozatlant könnyen veszszük tökéletességnek. Valamely fogalmat kifejezni annyit tesz, mint kizárólagossággal ruházni fel minden mással szemben; és áldozat ez, melyre önmagát kényszeríti a képzelet; nehezebbre esik, sajnálja, mint a fősvény tallérját, melyet szórakozásra költött, mert eszébe jut minden egyéb öröm, a mit magának azon az egy talléron esetleg megvásárolhatott volna. A csüggedés óráiban a művész szerencsétlenség vagy vétek gyanánt siratja meg önkéntes áldozatait, és szent igaz, hogy a válogató sokszor rajtaveszt.

De akad szerencsés választás is, mennybeli sugallat, s nincs bosszantóbb, átkosabb, mint a fél-elhatározás. A művész végre azon veszi magát észre, hogy a mit tárgyából elhagyott, még jobban engedi érvényesülni a többit, s azzal vigasztalja magát, hogy festő, zenész, költő balgatatag volna, ha bőségre a természettel akarna vetekedni, hogy igazi rendeltetésük a zavaros benyomások kibonyolítása, a homály eloszlatása, a bizonytalanságok megoldása; megvilágítása annak, a mi kétségesnek, kidomborítása annak, a mi csak vázlatnak látszott, s ha a való világban alig jelzett hatásokkal beérjük s bennük kedvünket leljük, a művészethez folyamodunk, hogy azt a gyönyört élvezzük, melyet a szabatos dolgok szereznek.

Némely tájkép egy-egy általad szeretett, ismert tájat ábrázol, mely előtt sokat álmodoztál, és mégis meglep ujságával. Mindent láttál, mindent éreztél, mégis úgy rémlik, mintha nem tudtál volna se érezni, se látni semmit. Bizonytalanul, habozva, többféle elhatározás közt ingadozva, tétován, taláломra hagyván révedezni szemedet, lelkedet, hol erre, hol arra, sokáig okoskodtál, mégse jutottál elhatározásra. A művész határozott helyetted: az ítélet meg van hozva, még pedig megfontolt, döntő ítélet. Azt a megrázó, szenvedélyes történetet, melyet egy-egy symphonia neked elmond, elmondta azt te már magadnak százszor is; csak hogy a te elbeszéléseid laza, pongyola, sokszor homályos volt, a zeneirőében pedig minden összefügg, minden tiszta, világos. Megszánta dadogásodat; a mit nehéz nyelved hebegett, ő kimondja, kitagolja, s e symphonia rád úgy hat, mint egy megnyilatkozás: azt közli veled, a mit tudni vágyol; azt hitted, ismered szivedet, s csak ő fedezi azt föl neked. Ha a művészet egyebet se nyujtana ennél, a Butscháknak akkor se volna joguk azt mondani, hogy semmire se való: ő segít tisztázni álmodozásunkat; szemlélődéseinket szabatosabbakká, felindulásainkat öntudatosabbakká, ábrándjainkat világosabbakká, rendezettebbekké ő teszi.

Butscha epikureus; csak azt kívánja a természettől, hogy segítse koronként jobban örülni önmagának; azzal meggy dögára. Holott az igazi művésznek egyetlen, nagy dolga az, hogy élvezetei titkát az egész világ előtt megnyissa, hogy lelkét velünk közölje. Ezt az elégtételt szerzi meg magának nagy erőlködések, makacs, kemény, örökre zaklatott munka árán. Örökösen retteg, nehogy keze, szava, hűtelen tolmácsul, árulója legyen gondolatának. Töröl, javít, nyes, igazít, egyenget, újra csinál;

haboz, tétováz, aggályoskodik és habozása gyötirelem, tétovázása kín. Ha verejtéke gyümölcsét, munkáját szemléli, s ha az nincs kedvére, elátkozza a napot, melyen a világra született, anyja méhét, a melyben fogantatott. Minden műalkotásnak nagy öröm volt a szülője, de nagy fájdalom volt a dajkálója. Tesz is az valamit, hogy a szeme száraz! Van belső könny is, égetőbb, mint a mely végig pereg az ember orcáján. Az igazi az egyetlen termékeny munka a szenvedés; hogy önmagunkat bírjuk, meg kell előbb szenvednünk, s némely dolgot úgy szeretünk, mint az asszonyt, a ki csak akkor igazán a miénk, ha előbb megszenvedtünk miatta és érte. Az isteni türelem közös java a lángésznek meg a szenteknek. A műremekekben akárki ráismer saját gondolataira s a képekre, a melyek sokszor megjelentek lelkében. Lát-szólag egészen párjai e virágok azoknak, melyeket ő szedett az élet útján, mégis mások: ha jobban megnézed, észreveszed, hogy keresztfán nyilott rózsák.

Tovább megyek. Ha igaz, hogy a magunkéból teszünk valamit minden képünkbe, logy rajtuk marad a munkás kezevonása, még igazabb, hogy a művész türelmesen alkotott munkáját a maga lelkére formálja, úgyszólván a maga lelke színével szinezi. A képzelet előtt minden tárgy sokféle, végtelen sokféle szempontból jelenik meg; a mit benne tisztán látunk, rendesen az, a mit látni szeretünk, mert szeretni kell, hogy megismerjünk valamit. Önmagunkra, a magunk tőkéjére utalva, csak egy módon tudnók megérteni, tolmácsolni a természetet; de a nagy művészetekben meg lévén az az adomány, hogy felindulásaikat velünk közölni tudják, csak rajtuk áll, hogy ezerféleképpen mutassanak egyazon tárgyat és csodálatosabb megsokasodás történik bennünk, mint az öt kenyérrel a pusztában.

Egyik legjelesebb festőnk mondotta egyszer nekem, hogy a fákat századonként más-máskép látják; hát még az emberi arcot! Corot fái nem a Rousseauéi, s az övéi meg dehogy hasonlítanak a Fragonard, Boucher, Watteau, Poussin vagy Ruysdaël-félékhez. Az isteninek érzését úgy, a mint az a Pantheonban vagy a Sainte-Chapelle-ben, a Michel Angelo vagy Botticelli látta aszszonyban, az egyiptomi szobrász vagy Corregio, Rubens vagy Jean Goujontól látottban, Mozart vagy Gluck zenéjében, a Rembrandt vagy a Veronese világításában, a Racine, Shakespere vagy Calderon királyaiiban — ha képzeleted engedelmes viasz, magába fogadja mind e benyomásokat. Nem annyi-e ez, mintha egyszerre hűsz lelke volna az embernek, ha a világot majd Aeschylus, majd Aristophanes, majd Lucretius és Horatius, Dante vagy Molière szemével nézed, vagy ha dűdolhatod a dal-lamokat, melyeket az élet Grétry vagy Beethoven fülébe zsongott? Szegény ember az, a ki csak a magáéból él; felülemelkedni önmagán, ez a művelt lélek legfőbb előnye a műveletlen fölött.

Butscha a legszellemesebb segédjegyző, s én őt valódi civilizáltnak tartom. Még egyszer meg fogja érteni, hogy a más képzelete segítségére lehet egyben másban, ha egyébben nem, hát kedvtelése változatossá tételében. Ha gazdagabb se, hatalmasabb se, hajlósabb se, színe-sebb se lenne az övénél, de ha olykor szolgálatába szegődtetni, csak elmondhatja azért az egyszeri beteg paraszt-asszonynyal, a ki ágyát egyik ablak elől, melyen tyűkktreczére látott, átvitette a másikhoz, mely egy ágyacska árticsókára s egy kis pázsitra nézett, melyen kecskéje legelt: «Nem tudom, szebb-e, de más.»

XV.

A művészet megszabadít attól a kintől, a mit a képzeletnek a természetes szépség mulandósága s a zavaró vakeset okoz. — A véletlen s hatása a természetben s a művészetben.

A művészet a képzeletnek nem csak legjobb iskolája, mert azt simulékonynyá téve, alakítva, természetes tőkét neveli, és megtanítja élvezetei sokszorosítására; tesz neki még nagyobb szolgálatokat is. Abba az aesthetikai élvezetbe, melyet a való dolgokban talál, mindig vegyül valami alja; azok az örömök gyakran rossz érzéssel járnak; a megbánás, nyugtalanság, kegyetlen csalódás megrontja őket. A művészet ezeket a való világgal való összeütközéseket kiegyenlíti, s a közvetítő ezúttal felszabadító is.

A mi örömeit legelsőben is megrontja, megkeseríti, az a dolgok kétségbeejtő változandósága. Semmi sem állandó, minden mulandó, minden elenyészik, mint az árnyék, mondá a bölcs. Csak egy óra, és megváltozik arc és hely, hogy rájok se ismerni. A körülmények szerencsés összejötte egészen érvényre juttatta őket, megengedvén, hogy teljes bájukat vagy nagyságukat tárják fel előttünk. Mivé lett a táj, a mely elbűvölt? Mivé lett a bűbáj, a mely elcsábított? A körülmények megváltoztak, a nagyság elenyészett, a báj elröppent. Még hagyján, ha a benyomás, melyet a tárgyról létezésök egy boldog pillanatában nyertünk, eleven, üde maradna, ha képzeleteinknek megadatott volna a halhatatlan örök ifjúság! Csakhogy magunk is alá vagyunk vetve az örökös levés törvényének, s képeink velünk együtt öregszenek.

Újra látjuk, kitaláljuk redőik alatt, mik voltak valaha; de a felindulást, melyet okoztak, többé nem érezzük: verhetjük a szívünket, mégse szólal meg többé; fújhatjuk a kiégett üszköt, szikra abból nem száll; az utolsó is kialudt az önmagát emésztő élet hamvában. Ki ne búsult volna, hogy egy vagy más ittasság gyönyörét többé nem élvezheti. De mikor attól csak egyszer ittasodik meg az ember! Ki nem panaszkodott már, hogy szíve szerelme nem tud megifjodni? Ki ne kereste volna lelkében állhatatosan emlékét valaminek, a mi onnan örökre eltűnt?

A mint az ember eléggé biztosította megélhetését arra, hogy egy kis heverő időt engedhessen magának, mindjárt azokon az eszközökön járt az esze, a melyekkel benyomásait állandósítani, emlékeit megnyujtani, múltját, felejtése s emlékező tehetsége gyarlósága ellen megvédeni tudja, s a művészet első emlékművei kétségkívül hasonlatosak voltak az indusok fejfáihoz, e symbolikus kivonataihoz halottaik életének, melyeknek tetején a *tótem* van, vagy a törzs dédősének a védő-állata, lejobb jelek, melyek az elköltözött főbb tetteit, hadjáratait, hősi tetteit ábrázolják; aztán hódbórt, annak a jeléül, a mit szeretett, sasok, kígyók, bivalyok, jávor-fej, emlékéül leghíresebb vadászatainak. Feltámasztani a dolgokat képeik megörökítése által, ez természetes vágya az oly lénynek, mely méltónak tartja magát a tér s az idő birtokára, s ki, rövid napja estéjén, nem egész biztos már arról, a mit hajnalban érzett.

A virító gyümölcsöst, melyben lelkednek a tavasz minden bájával megjelent s szívedhez szólt, újra láttad. Mily csalódás! Mily változás! Az a lomb oly gyöngéd, oly könnyű zöld, mint egy felhő, megsűrűsödött, megnehezedett, a virág lehullott. Kéjesen ittál, innál mégis,

de a forrás elapadt. A művészet módot ad arra, hogy benyomásodat örökre megőrizzed, hogy a képet, a melybe szíved beleolvadt, s a mely immár halványodni kezdett, újra lássad, valahányszor akarod. Pontosan az a gyümölcsös, az a tavasz lesz az? Nem; de ki bánja? Minden gyümölcsösben, minden tavaszban megvan a családi vonás. Felújult benyomásod minden részben azonos lesz az elsővel? Dehogy. Akármilyen anyagban valósítja is meg képét a művész, a valóság végtelen részleteinek hű tükrözésében tehetetlen. Csak annyit fejez ki, a mennyit érzett s neki megvan a maga külön érzési módja. De, ha igazán művész, ember ő is annyira, vagy még jobban, mint te, s ha még oly különös is az eszejárása, könnyen megbarátkozol vele. Add át magad aggodalom nélkül, biztos lehetsz, hogy feltalálod magadat. Ha hónapok múltán viruló gyümölcsösödöt a művészet segítségével viszontlátod, talán más szemmel nézed; s a tavaszban, a mely évenként csak egyszer nyílik, ráismersz majd arra, a mely sohasem hervad el.

Eszünk, a mely részese minden aesthetikai élvezetünknek, int, hogy benyomásainkban van valami romlandó, valami roskatag, s hogy a műalkotás, állandóságra lévén szánva, a fenmaradást megérdemlő képek ábrázolására és érzelmek kifejezésére van hivatva. A művész destillator; a melegben gőzzé változtatta, a lehűtéssel megsűrítette őket, így vonja ki a dolgok lényegét. Akármilyen legyen tárgya, kivonja belőle a lényegét. Az igazi arckép a lelket tárja elénk, s azt, a mi állandó az arcban, melynek kifejezése szünetlen változik. Egy-egy mulatóház nem mond semmit marquis vagy bankár-lakója egyéni alkotásáról, a kinek számára épült; de egy egész osztály jellemét, szokásait, egy egész életmódot ábrázol. Egy-egy

nagy zeneköltő dalaiban kifejezett öröm, bánat, harag, elragadtatás, gyöngédség, minden méltónak tűnik fel a halhatatlanságra. A személyeket, kiket egy-egy nagy vígjátékiró színpadra visz, ismerte, tanulmányozta elevenen; csakhogy ezek itt átnézett, javított, megtisztult emlékek; a művész kezébe vette a rostát, elválasztotta a szemet a polyvától és megtisztította szérűjét. A művészet, az a dolgok lelke. — Hát a Chardin pástétomai! mondják erre. — Nos, hát bizony a pástétomnak is megvan a maga lelke, s csak egy szempillantás kell, hogy belásuk, hogy a pástétomosé arra való, hogy megegyék, a Chardinéi, hogy szemünk rajt merengjen s hogy fennmaradjanak.

Hajh! csak egy ideig maradhatnak fenn. A Raphaelek elfeketednek, a Murillók lehámlanak, lehullongnak, Corregio némely freskója napról-napra homályosodik, Aeschylusnak 60-nál több tragédiája elveszett, a Parthenon már csak a legszebb rom, Phidias leghíresebb remekei csak hiú emlékezet. Irigyek az istenek. Ha elrombolják, a mi él, panaszkodunk kegyetlenségükön, de igazságtalansággal nem vádoljuk őket; de ha képrontókká válnak, vandáloknak nevezzük őket; úgy érezzük, az enyészet azt támadja meg, a minek sohasem kellett volna meghalnia. A nagy művészek az örökkévalóságnak dolgoznak; s a kibén festő, zenész, költő létére nincs meg, mint bennük, az állandóság szerelme, csak mesterember.

Szemére vetjük a természetnek, hogy képzeletünknek csak futó gyönyörököt nyújt; azért is neheztelünk rá, hogy sokszor kedvezőtlen véletlenekkel megrontja őket. Hiába iparkodunk áltatni magunkat, mintha törődnék velünk, mintha érdeklődnék irántunk; kedvét leli benne, ha nekünk megmutathatja, hogy ránk se hederít, s nem

tekinti kötelességének, hogy bennünket látványosságokkal tartson. A növény, a melyet szeretettel ápolgattunk, melynek virágzását türelmetlenül vártuk, tudjuk, hogy csak egy napig fog élni; de talán virágja ki se fejlődik, talán felnyúlik, mielőtt virágoznék, talán csak félig fog kivi-ríteni: nem kell hozzá egyéb, csak egy kései fagy, vagy egy bogárka szúrása. Örömeink romlandók és hajh! sok-szor tökéletlenek.

Vannak szerencsés és gyászos véletlenek; mindannyian különmemű erők összeütközéséből erednek, melyek egy-más mellett léteznek a térben s az időben, s melyek nem tudnak egymásról. Ha eső esik, tudja, miért esik; de az már véletlen, hogy árt-e nekünk vagy használ? Van is arra gondja, hogy a mezőt megtermékenyítse, hogy a vetést megáztassa, hogy megrontsa egy-egy hadvezér terveit, hogy megzavarjon egy-egy ünnepélyt vagy légyottot, hogy elcsufítson egy tájat, vagy meghüsiítsa egy-egy csillagász megfigyelését; esik, mert esnie kell és csak a maga dolgára van gondja; kiki végezze a magáét, a hogy tudja! Az almafának joga van nőni, almát teremni; de a leveli tetűnek is joga van a léthez s ő az almafában csak terített asztalt lát. Phidias és Plátó lelkében volt valami Attika egéből, levegőjéből, mint a Hymettus méheinek mézében; némely vidék ege, levegője golyvást, hülyét hoz létre. Szűnjék meg a fény játéka s nem lesz mit nézni e világon; de szűnjék meg a rozsdá, az üszög s a ragya, és senki sem fog rajta búsulni. Vedd ki a történetből a véletlent s kivetted belőle a drámát; de hány szerencsésen bonyolított darabnak lett, egy kedvezőtlen véletlen következtében, nyomorult megoldás a vége.

A véletlen oly jelentékeny szerepet játszik életünkben,

hogy történetünket elmondani annyi, mint kalandjainkat elmondani, hisz a véletlen jelen volt már születésünknel is. Egy férfi s egy asszony véletlenül találkozott, s egészségük, véralkatuk, kedvük, gondjaik, élvezeteik, a fogantatást kísérő körülmények, a benyomások, melyek előmozdították vagy hátráltatták a viselősséget, ezek döntik el, mi lesz a gyermekből. A sorsnak egy ötlete, egy kalandja ez a visító csöpp jószág, a ki mintha akarata ellenére jött volna a világra, olyan durczás képet vág az életre. Mi lesz belőle? Mind egy-egy jellem csíráját hozzuk magunkkal e világra, egy-egy végzetét, de csilglatunkra is szükség van: sok virág nem köt meg, s a szőlő sokszor elnyellik. Hogy egy Napoleon lehetett légyen, Bonaparte Károly-Máriának, miután Ramolino Mária-Lœtitiát megismerte, legalább két gyermekének kellett tőle lennie, a másodiknak meg ép akkor kellett születnie, mikor Korzika Franciaországgal egyesült s ép húsz esztendővel a forradalom kitörése előtt. Ha Paoli nem vette volna el kedvét szigetétől, ha Paoli, e nagyravágyó útját állva, nem kényszerítette volna égő türelmetlenségét, hogy más utat keressen, vagy ha valami tudatlan orvos még nevelte volna azt a gonosz lázat, melybe 1791-ben majd belehalt, vége lett volna az újkor legnagyobb epopeájának. De, kedvező körülmények híján, hány sokat ígért ember nem tartotta meg, a mit ígért! Restségüket vádolják? A mező nem dolgozik, ha az ég nem ad rá harmatot. A véletlen, a mely olykor nagy művész, sokszor csak kontár.

Ültess egy napon, egy földbe, két egyforma fát, egy faiskolában kelve, egyenlő gonddal nevelve: az egyik tenyészik, a másik elhal, azt se tudni, miért. Akár szerencsés, akár szerencsétlen, akár éltet, akár öl, a véletlen

mindig oly végtelen piczynység, a mely megőrzi titkát. A világi lények nem olyanok, mint Homeros istenei, «a kik könnyen éltek», θεοὶ ῥεῖα ζῶοντες. Akad köztük, a ki láthatatlan segítséggel, vagy a sors kedvezésével minden akadályt legyőz, és hivatását betölti; de vannak lények, kikkel minden ellenkezik, kiknek hajlamát minden gátolja, kiket minden nyügöz, gonoszul felültet; azoknak a lélekzés munka, a mozgás veszedelem, avagy oktalan-ság, az akarat helyrehozhatatlan szerencsétlenség. Az ifjú mirza Rusztánnak, kinek történetét Voltaire elbeszélte, volt két kedveltje: Topáz és Ében, kik neki udvar-mestere és lovászmestere voltak. Topáz fehér volt, mint egy cserkesz leány, szelid és szolgálatrakész, mint egy örmény, bölcs, mint egy tűzimádó parz. Ében igen szép szerecsen legény volt, kinek mi sem látszott nehéznek, de a ki mindig rosszat tanácsolt, s szerencsétlenségére készsége-sebb, serényebb, rábeszélőbb volt Topáznál. Rusztán engedett rábeszélésének, s így elhibázta sorsát és nem vette nőül a kasmiri herczegleányt, a kibe a kabuli vásáron belészeretett. Halálos ágyán, a mint udvarnokai előtte megjelentek, egyiknek négy fekete, másiknak négy fehér szárnya, rájuk ismert, hogy égi lények, s hogy rossz szellemére hallgatott, ki elvesztésére volt rendelve. Miként mirza Rusztánnak, úgy e világon mindennek megvan a maga jó és rossz szelleme, s miként Ében, úgy közülök az, kinek mestersége a gonoszság, többnyire készsége-sebb, serényebb a másiknál.

Képzeletünk édes-keveset bánja, boldogok-e a mirzák, vagy sem; minden étellel beéri, csak el ne legyen rontva, s a megható szerencsétlenség elbájolja, akár csak a szép vétek. De akármilyen ügyesen húz is hasznot mindenből, még a formátlanból, még a szörnyetegből is, a zavaró

véletlen mindig buba ejti, valahányszor meghamisítja vagy gyöngíti a jellemeket; ha nem engedi a dolgokat, hogy egész valójokat feltárják; valahányszor arra íteli őket, hogy csak félig legyenek, s hogy a tett sohase feleljen meg az erőnek. A tökéletlen, az össze nem illő, az ízetlen, a kétértelmű bőviben van az életben; a képzelet nem tud hova lenni, nem tudja mihez fogjon, hogyan játszszi e szomorú valóságokkal. Hányszor megesik, hogy egy hamis hang a legszebb összhangzatot megrontja, vagy hogy nyilvánvaló széthangzás van az ok és az okozat közt, vagy hogy a megindult mozgalom nem folytatódik, vagy hogy nagy erő mit sem termel! Hány ok hatás nélkül, s hány hatás ok nélkül! Hány bevégzetlen erény, bűn, szörnyeteg és szépség! Hány koránzült csira! Hány fél-ostoba, kinek nincs annyi érdeme se, hogy nevetséges állat legyen! Hány kétértelmű természet, a ki eltűnik, a nélkül, hogy megszólalhatott volna!

A tökéletlenségnek ezen érzésétől, mely a mindennapi életben annyiszor meglep, s mely örömlenket s képzeletünk játékát megrontja, a művészet megszabadít. Oly világba vezet, a hol nincs ostoba véletlen, a hol minden megad mindent, a mit adhat, a hol az oknak minden okozata megfogamzik, a hol semmi sem jár szerencsétlenül, a hol minden csira termékeny, a hol a végzetkimondta ítéletek teljesen érvényesülnek, hol még a középszerű lények is, úgy szólván, a tökéletes középszerűséget érik el.

Az esetlegnek nagy a befolyása a művészre s művére, s kigondolása legtöbbször talált jószág. Születése, neveltetése esetlegéről nem is szólva, az idő, a hely, egy-egy esemény, alkalom, egy-egy előre nem látott találkozás,

egy röptében elkapott ötlet, egy kép, a mely meglepte, talán ezek szolgáltaták tárgyai javát. Az ihletet nem keresik, az magától jó; ő az övét egy erdő sarkában vagy az utcán találta, a magányban vagy a salonban, a mint nézte, hogy repül a légy, vagy az ünnepi hejehujában. Műve a szerelemnek s a véletlennek játéka, de a szerelem erősebb; jobban szereti alkotását, hogysem a véletlenre bízna, s ő a bárka kormányosa. Hogy Goethe Werthert megírhatta, e frankfurti gazdag polgárfiúnak néhány hónapot Wetzlárban kellett töltenie, sokszor át kellett sétálnia a szép kis Lahn-völgybe, hol az Odysseát újra elolvasta, hol meg kellett ismerkednie a Buff-családdal, meg kellett ismerkednie egy mezei mulatságon egy Sarolta nevű Nausikával, a ki neki megtetszett, de már el volt ígérkezve. Az is kellett, hogy egy ifjú követségi titkár nemsokára belészeretvén egyik kartársa feleségébe, egy Kestnertől, a Sarolta vőlegényétől kölcsönvett piztolylyal föbe lője magát. De Goethe, mint egy bűbajos, összevonta Wetzlart s a Lahnt, Saroltát, Kestnert s a szerencsétlen Jerusalemet, összevonta a helyeket s az őt megihletett képeket, a melyek utolsó szavukat hozzá intézték, mely után ő mondta el nekik: Íme, az enyim!

Az oly műalkotás, melyből az élet vakesetei számuízzék, nem hasonlítna többé az élethez, holtnak tetszenék, mert a mi él, magán hordozza a véletlen bélyegét. De, a melyiket a művész fogadja szolgálatába, az értelmes munkás, a ki rendez, mikor összezavarni látszik, kibont, mikor bonyolítani látszik, a dolgokat teljesen érvényre juttatja, fölébreszti a szunnyadó erőket, alkalmat szolgáltat nekik, s korántsem hamisítva vagy gyengítve a jellemeket, segít nekik, hogy olyanoknak mutatkozzanak, a milyenek s hogy belsejüket előttünk feltárják.

A festészet, a zene, a költészet remekeiben úgy látszik, mintha semmi sem lenne keresett, hogy minden eshetőség közül csak egy jelent meg egy játszani vágyó képzelet előtt, de fölismerni mihamar, hogy ezen esetleg szükségszerű valósággá változott, hogy mi sincs a véletlenre bízva, hogy végzetszerűség van a körülményekben, hogy az esetleges is arra való, hogy a benrejlőt feltárja.

Werthernek lehetett volna sohasem találkoznia Saroltával, s talán öreg kort ért volna; de mi hasznát vette volna öreg korának? Beteges érzékenysége alkalmatlanná tette az életre; egy mérges rovar, melynek szúrása boldogító kéj, szíven szúrta. Sarolta megtette nekünk azt a szolgálatot, hogy megmutatta olyannak, a milyen volt; belseje öngyilkosságában nyilatkozott meg. Tiszta vakeset, hogy Oedipus egy keresztúton atyjával találkozott, a kit föl nem ismert; de hogy egy semmiségért agyonütötte, annak az az oka, hogy ő Oedipus volt. Változtassunk a körülményeken, s e szerencsétlenség nem lett volna oly iszonyú, de ő mégis csak rövid koronként lett volna boldog s előbb-utóbb, nyiltan égő büszkesége, vak előítélete, hevessége, hirtelensége vesztére lettek volna. A sors úgy akarta, hogy Hamletnek megboszulandó apja legyen; de ez ábrándozó, kit úgy gyötört a bú, a mily nagylelkű volt, tétova jóban-rosszban, a ki folyton meghátrál a nagyon erős tett előtt, melyet lelkiismerete parancsol, a ki ürügyet keres halogatására, mentséget gyöngeségére, lelke mélyét bizonytalanságaiban, csüggedéseiben tárja fel. Mint Werther, mint Oedipus, ő is végzetét teljesíti, midőn czélját elvéli, élete véletlenjei jelleme végzetszerűségét, ügyszólván, csak illusztrálják.

Míg a való vakeset bosszantó alkalmatlanságával vagy

pusztító szeszélyeivel sokszor bajt szerez, az az értelmes véletlen, melynek jelenlétét a műalkotásban érezzük, szívünknek jól esik, lelkünknek szárnyat ad. Meglepetései sohasem riasztják meg bizodalmunkat; rábizzuk magunkat, folyton éber gondviselésnek tekintjük, mely örködik boldogságunkon, mindent jóra vezérel, s nálunknál is jobban tudja, mire van szükségünk. A talaj-alakulat egy sajátossága következtében, vagy akaratától független, egyéb okból az építőnek hibát kellett elkövetnie a symmetria ellen; csak hogy a mi épületében szabálytalanság, egy szerencsés mesterfogással jóra tudta fordítani; e véletlen tetszik nekünk. Valami nagy vihar, vagy agyagrétegcsuszamlás következtében egyik fala megrepedt, ráismerrünk a természetes vakesetre és rossz néven vesszük a természettől, hogy olyasmibe avatkozik, a mi nem tartozik rá. Symphoniát hallgatunk; egyik zenei gondolat, mely elbájolt, hirtelen megszakad, megszakítja egy másik, a mely egész másnemű. Várákozunk, de nyugtalanok mégsem vagyunk; nem is kételkedünk, hogy a költő újra fel fogja venni, hogy még jobban fogjuk élvezni, mivel vártunk reá; tudjuk, hogy a művészetben minden bevégeződik, semmisen marad félben. Mig csupa fül vagyunk, egy szék nagy robajjal leesik, egy asszonynak idegrohama támad, vagy az egyik trombita félre harsan, s türelmetlenségünk a haragig fokozódik. Mit keres a zavaró vakeset a műalkotásban? Úgy illik oda, mint kutya a templomba. Nem engedjük, hogy közbelépjen oly világban, melyben a valóságokat oly alakban szemléljük, mely az észkormányozta képzeletnek tetszik.

XVI.

Minthogy a művészet nem egyéb, mint a rendezett és összpontosított természet, felszabadít attól, a mi benne homályos és nyomasztó ránk nézve. A szerelem s a nemzés a szépségben.

Van még egyéb neheztelésünk is ez imádandó természetre, mely jó napjaiban majd megfullaszt az örömben, de a mely sohasem kérdi, hogyan, vagy mily sorrendben szolgáljon ki bennünket. Sokszor panaszkodunk, hogy — mintha szántszándékkal zavarná össze látványosságait, — olykor semmi sincs terv szerint, hogy a lelkekben ép úgy, mint a mezőn s az erdőn, az alak s a fény nem fokozódik a dolgok fontossága szerint, hogy jelentéktelen tárgyak rengeteg méretűekké válnak, és elibe állanak annak, a mi érdek. Némely tájképet egy-egy szerencsétlen részlete rontja el, melynek annyi hely kell, hogy nem lehet észre nem venni. Az élet, vagy történelem egyes jeleneteiben csekély esetké a többiek rovására mértéktelenül megnőnek; a mellékes belenyúl a lényeges jogába s bitorolja azt; a haszontalan terpeszkedik, alkalmatlankodik a fontosnak, a mellékesek elrejtik a fődolgot, s képzelt pessimismusunk idején úgy rémlik, mintha a természet akarná így, hogy a kicsiny lázadása a nagy ellen mindig diadalmaskodjék, hogy a világ az elősködők zsákmánya legyen.

Tegyük hozzá, hogy képeinknek, ha azt akarják, hogy kedvünk teljék bennük, tisztán határolt egészül kell elénk állniok, menten minden tovább fűzéstől, teljes világításban válva ki az alaptól. A való világban pedig semmi sem kezdődik, semmisem végződik; pont pontra, perc percre következik, nincs köztük megállás, nincsen szü-

net. A tárgyat, a melyet szemlélünk, meg szeretnők különböztetni mind attól, a mi környezi, s szeretnők, hogy minden egyetértsen, meghátrálva körülötte, hogy csak azt magát lássuk, és mégis sokszor azt látjuk, hogy belevész, mint valami részlet, egy másik összeségbe. A tér s az idő folytonossága bántja képzeletünket; semmi sem válik külön, semmi sem szigetlődik el. Elménk megfeszítésével sikerül néha képeinket körülhatárolni, körülírni; de ez a munka olykor nehéz, s a nehéz munka nem játék. Ez az összekeveredettsége mindennek, e behatolása egyik dolognak a másikba, mi a természetet jellemzi, nekünk nagy szórakozottság forrása, s a mi nem tetszik, az sokszor felejteti velünk azt, a mi tetszik, vagy egy-egy silány részlet kiforgat önmagunkból. Olyanok vagyunk akkor, mint az egyszeri pap, a ki a szószékre fölmenvén, hallgatóságában meglátott egy asszonyt, kiről azt hitte, hogy falura ment. Tanakodni kezdett, ő-e az igazán s mi gátolhatta meg útját. Úgy belemerült a fontolgatásba, hogy mire magához tért, nem tudta többé igéjét és lelkében felfohász kodott: «Istenem, ha azt akarod, hogy prédikáljak, add vissza ígémet!» Szemlélődésünk, álmodozásunk közben rajtunk is megesik, hogy elveszítjük beszédünk fonálát, s ha lelkünk visszaszáll, ha újra megleljük, nem mond már semmit, a pásztoróra elmúlt.

A természet pompájával sokszor elragad, pazarlása sokszor zavarba is hoz, fáraszt. Csodálatos termékenysége látszólag oktalanul sokszorozza a lényeket s a dolgokat; túlaradása az az életnek, a teremtés kicsapongása, s majdnem arra a mondásra csábít, a melyet Corinna mondott Pindarusnak: «Marékszám kell vetni, nem egész zsákszámra». Mind e nyüzsgő lény közt, milliárdszámra van az olyan, mely parányiségével kikerülve szemünket,

nem szerezhethet semmi élvezetet. Ha nagyítóval vizsgálja őket az ember, fölfedezi, hogy a természet alakította, hogy az dolgozta ki őket oly finoman, mint ékszerész a csecsebecsét. Csodálatosak és senki sincs, a ki őket csodálja! Mennyi hiábavaló figyelem! Mennyi hasztalan fáradság! Mennyi elfecsérelt gond! Még a felsőbbrendű fajokban is mily pazar bősége a termelésnek! Hány utánzata egy-egy gonosz mintának, mely dehogy is volt méltó, hogy így megbecsüljék. Mily pazarlási düh! A természet olykor olyan, mint valami phantasta királyné, örült pazarlója, tékozlója maga-magának, kincseinek.

Hogy nekünk tessenék, kell, hogy, alkalmazkodva elménk gyöngeségéhez vagy érzékenységéhez, elrejtse előlünk gazdagsága, pompája egy részét. A legszebb éjszaka nem az a tiszta éj, mikor az ég megnyílik fejünk felett, mikor a csillagzatok belevesznek a csillagok miriádjába s csillámlásába. Egy-egy táj csodálására a legszebb napok nem azok, mikor a távoli részeket nyers színben, legapróbb részletekig látni; szeretjük őket félig párába fúlva látni, diskrét bájjal burkolva, mintegy a formák azon csöndjébe, mely a szemnek jól esik. Lelkünket nem azok a történeti események foglalkoztatják legjobban, melyeket egy sereg homályban maradt munkás hajt végre; csak akkor vagyunk megelégedve, ha egy nagy, páratlan egyéniség parancsol környezetének, mindent magába egyesítve, mint egy gyújtó tükör s úgy tűnve föl, mint a sors, a mely mindent akar, mindent vezérel. Képzeletünknek aristokratikus ízlése, sőt előítéletei is vannak; egy nagy madár jobban érdekli, mint ezer madárka, s nincs ínyére, hogy a természet mindent feláldoz a számnak, hogy munkájában sok a töltelék.

A ki válogatás nélkül, számolatlan költekezik, annak

pompaszerető fényűzésében soha sincs rend, s nem becsülvén meg a dolgok valódi értékét, mindig vannak költséges semmiségek iránt való szeszélyei, melyek csak neki magának tetszhetnek. A világ olykor hasonlatos egy mesésen gazdag házhoz, de a mely rossz karban van tartva, a hol minden dülásig van, hol az értékes, az aljas s a furcsa össze van keveredve, el van vegyülve, telehalmozott termekben. Látjuk, hogy a tulajdonos nem ért dolgai rendbentartásához, hogy minden csak annyit ér, a mennyire érvényesítik. Ki nem szállt pörbe soha földdeléggel? Ki nem mondogatta: «Minek a sok apró csillag». Minek ennyi semmilyen fa, a mitől nem látni az erdőt? Minek annyi meddő erő s annyi egyformaság és annyi egyenetlenség? Minek annyi semmitmondó teremtés, annyi hernyó, cserebogár, annyi apró ember, kinek az élet csak teher, s ki maga is csak hiába nyomja a földet? Vannak a természetben részletek, melyek bámulatra ragadnak; de ha rossz kedvűek vagyunk, behúnyjuk szemünket ez isteni szépségek előtt, és a sok miértnek se hossza, se vége. A természet ilyenkor képzeletünknek csak egy kibetűzhetetlen rejtély, melynek talán nincs is megfejtése. Külön-külön minden dolog csodálatosan rendezettnak látszik; az összeség örök chaos és rendetlenség.

Hiába mondja eszünk, hogy a dolgok, a melyek nekünk ily szépen rendezetteknek látszanak, nem eredhetnek a chaosból, hogy az ily tökéletes részletek biztosítanak az egész tökéletességéről, hogy közellátók vagyunk s csak töredékeit látjuk e nagy világnak; hogy a lények nagy lánczolatában minden faj egy-egy szükséges lánczszem, s hogy mindenre befolyva a hiábavalónak is megvan rejtett haszna; hogy a mi nekünk megmagyarázhatat-

lannak látszik, megérteti maga magát *sub specie aeternitatis*, hogy a természetnek milliom mérföld csak egy hangyalépés, az évszázad egy pillanat, hogy a mindenség eszméje csak a tér végtelenségében s az idők végtelen folyásában valósul meg, s hogy a rendtelenségek, melyeket felpanaszolunk, eltűnnek a nagy, egyetemes rendben, melyet szemünk meg nem lát: bármit is mondjon eszünk, az az egyetemes rend, melyet magasztal, s mely nekünk mégis csak egy érthetetlen titok, nem tud megvigasztalni; képzeletünk csak a látható, a tapintható rend iránt fogékony, az iránt, mely érzekeinknek és lelkünknek megnyilatkozik.

Ebben is segítségünkre jó a művészet s megszabadít gondunktól. A művész képzelete képeit meg tudja valószínűsíteni, egyébben egészen hasonlatos a miénkhez, és tudja, mi kell nekünk. Minthogy szükséglete, öröme, ízlése, mindene közös velünk, könnyen simúl izlésünkhöz, úgy szolgál ki, a mint kiszolgálva lenni óhajtunk, azt adja, a mit szeretünk, attól könnyít, a mi nyom, attól szabadít meg, a mi terhünkre van. Legnagyobb gazdagsága, ha a természet pompájához hasonlítjuk, csak tisztességes szegénység; de semmi sem ér fel egy böles takarékosággal rendezett házzal, hol a pompa az igazi fényűzésnek van feláldozva, annak, a mely tetszik és elbűvöl. A szív jobban érzi magát ott, s a szem némely részben gazdagabbnak látja, mint ha összevissza halmozott kincsekkel volna tele.

A műalkotás olyan világ, a melyben minden a maga helyén, a maga terve szerint van, hol az osztó igazság mindennek kijelöli megillető helyét, hol a lényeges soha sincs alárendelve a mellékesnek, sem a fődolog a betoldottnak. Másrészt igen korlátolt világ az, hozzászabva

elménkhez. Kényelmesen körülútaozhatjuk. Nincs akkora falkép, hogy egy pillantással át ne tekinthetnők; nincs oly bonyodalmas vígjáték, hogy egy-két óra alatt le ne játszhatnák, s egy nap elég, hogy végig olvassa az ember a leghosszabb regényt. Vegyük ehhez, hogy a határok, melyek között a műalkotás mozog, tisztán megvonvák; úgy kiválik mind arról, a mi környezi, mint márványszobor a kert sűrűjéből, hol fehérsége felötlő. Minden képnek megvan a maga kerete s tudja mindenki, mennyit nyer a kép a berámázás által. Ha a dráma kibontakozott, a függöny legördül, nem várunk többé semmire; ha a vers végső szakaszát elolvastuk, azt mondjuk: «Vége!» s vége igazán, s ha könyvünket becsuktuk, az idő folytonossága mintegy megszakad.

S a mi mind ennél több, e körülzárt összeségben semmi henyé rész. Minden részlet nyilván valamire való; a mi véletlen, az alkalom; a mi mellékes, az eszköz. Minden egymásba fűződik, minden megmagyarázza magát; a hatásban nyilvánul az ok, s az ok sohasem téveszti a hatást; minden rejtélynek megvan az értelme, s csak rajtunk áll kitalálni. Így szabadít meg a művész zavarainktól, a sötétségtől s attól, a mit a görög böles a «gonosz bevégezetlenségnek» nevezett. Ha még oly szűk is a határ, melybe tárgyat szoritotta, érezzük, hogy műve teljes, hogy nem lehetne semmit hozzá toldani, hogy ne rontanánk rajta. E határ nem korlát, s nem csábít lerontásra. A harmónia nem a végtelen-e a bevégezettségben? A műalkotás mikrokosmos, s elmondhatjuk, hogy az istenek élvezetében részesít, mert ugyanazt az örömet kelti bennünk, melyet a mindenség felfogására képes értelem érezhet, s hogy láthatjuk a részleteket beleolvadni a nagy egész összhangjába, a minőnek a titkos alkotó

erő előtt tűnhetik fel, a mely létre hozta, ha ez erő öntudatos és élvezi önmagát.

A műalkotásban minden egy célra irányul, s e cél mi vagyunk.

Hiába sokszorozta képzeletünk szemfényvesztését, hogy elhitesse velünk, hogy mi vagyunk a teremtés végczélja, hogy a mindenség az emberért van alkotva, s hogy tudja ezt és egyetértés van közte s közöttünk; tagadásaival csalfaságaival, durvaságaival igen sokszor kiábrándít. Fölfedezzük, hogy teljesen belémerülve a maga dolgába, keveset bánja, hogy kedvünkre legyen, hogy mi adjuk meg az árát a legtöbb látványosságnak, melylyel tudtán kívül kedveskedik, s hogy a való világban a szépség csak szerencsés véletlen, melyet élvezni képesek vagyunk s ez dicsőségünk. Abban a világban, melyet a művészet teremtett, igazán mi vagyunk a végczél, melyért minden rendezve van; ház az, melyet ember épített az embernek, és otthon érezzük magunkat benne. A természetet majd mint a legrészegetőbb szeretőt imádjuk, majd ellenség gyanánt átkozzuk, mert jól érezzük, hogy még legkedvezőbb perczeiben, a kedves szeszély óráiban sem szeret bennünket, hogy olykor erőszakkal vagy meglepetve kell hatalmunkba vennünk, de hogy sohasem engedi át magát önként, s minden fájdalmát érezzük a sértett, megvetett szerelemnek. Azt hittük, lélek van benne; valójában csak nagy gép, végzetszerű hatalmaktól mozgatva, és éltet vagy elpusztít láttatlanul. A műalkotás értelmes, sympathikus erő alkotása, mely reánk gondolt; a műalkotás a szerelem gyermeke, ezért van, hogy benne a szépség nem szerencsés véletlen, de törvény, szabály. Mindenki tudja, hogy mikor Aphrodite a világra jött, az istenek nagy ünnepet tartottak, melyre meghívták

Porust is, a bőség istenét. Lakoma után, nektártól ittasan, kiment a teremből, belopózott a Jupiter kertjébe és ott elaludt. Észrevette ott a Szegénység, a mint valami maradékot koldulni ment. Az a merész ötlete támadt, hogy a báj s a kincs e nagy pazarlójától legyen gyermeke: mellé feküdt s e múló egyesülés gyümölcse a Szerelem. Mint anyja, úgy ő is örökké nyugtalan, vágyepesztett; mint atyja, ő is érzi magában az élet teljességét, mely fárasztja, s melytől, magához hasonló lényeket nemzvéen, megszabadítja önmagát. De minthogy az nap fogantatott, melyen Aphrodite született, szolgálja, alázatos imádója, s szabados isten létére, minden jószerencséjében, minden múló frigyében, ha még oly aljas teremteseket tisztel is meg szeszélyével, az ég királynéjára gondol, úgy, hogy nemzéseinél jelen van, s hogy ő azoknak végzetük és Lucinájok, mint Diotima jósnő mondotta: «Csálódol, Sokrates, tette hozzá Diotima, a szerelem tárgya nem a szép, mint hinni látszol. — Mi hát? kérdi Sokrates. — A szépségben való fogantatás és nemzés.»

Mondhatni azt is, hogy a szép nem tárgya a művészetnek. A test és lélek rútságai, a formátlanság, a szörnyetegség, a groteszk vagy rettenetes szenvedélyek, a buták s a szörnyek, nincs semmi, a mi képein ne szepelhetne. De a költő vagy a festő bármily tárgynak adta szívét, képzelete bármilyennel lépett frigyre, Lucinája a szépség. Hevesen beleszeretve eszméjébe, nem lelvén nyugtot, míg meg nem mutatta a többi embernek, mint a szerelmes, a ki az egész világot szenvedélyén keresztül nézi, mindent az eszmére vonatkoztat, mely hatalmában tartja; csak azt látja s minden arra való neki, hogy azt érvényre juttassa, és művében fel fogják találni az érzelemnek s az ihletnek azt az egységét, a jellem

azon összhangzatát, melyből a szépség áll. Így lehet szép az oly kép, mely asztal mellett ülő három részeg embert ábrázol; így lehet szép vígjáték az olyan, melyben sok ostobaságot mondanak s melyben sok gyalázatosság történik; így alkotja egy nagy művész még a maga szörnyeit is a szépségben; így lehetnek művei bevégzett compositiók s mintegy képmásai azon egyetemes rendnek, melyet sejtünk, melyet olykor kitalálunk, de melyet egyedül a művészet képes velünk éreztetni.

Sokjába került; megszenvedett, meggyötrődött érte. Meg kellett verekednie a természettel, mely tőle tárgyát visszakövetelte; sokáig vallatta s egyesével csikarta ki feleleteit. Később pedig egy ellenálló, konok anyaggal küzdött, melyet kényszerít, hogy gondolata bélyegét befogadja. De a sok fáradságot nem sajnálja; a győzedelmek, a fékezők örömét érezi. Boldogsága hasonló ahhoz, melyet Arkádia pásztorai élveztek, kik eléggé ügyesek voltak, hogy Pánt álmában meglepjék, elég vakmerők, hogy lánczra verjék, és a titkok és rettegetések istenét kényszerítették, hogy oly dalt énekeljen nekik, mely a halandók fülének kedves, mert a nagy titkot tárja föl előttük, s mégis el lehet mondatni egy kis egyenetlen sippal, egy kis, alázatos náddal is, ismeretlen kéztől szedetve a nádasban, melyről nem tud a hir, melynek tán neve sincs.

XVII.

Műépítésnek, szobrászatnak, képirásnak, zenének, költészetnek, mindenik művészetnek megvan a maga külön módja, hogy képzeletünk felszabadításán s az ember megdicsőítésén dolgozzék.

A művészet a rendezett természet, és felszabadít mind attól, a mi szemlélődésünk tisztaságát meghomályosította,

a mi érzéseinket, felindulásainkat, ábrándjainkat zavarhatta. A művészet a concentrált természet és megszabadítja a figyelmet a szétszórt részletekkel való fáradozástól, melyeknek az egészszel való összefüggését, s az egésznek lelkünkhöz való viszonyát csak nagynehezen bírta felfogni. A művészet a képzelet szolgálatába szegődött természet, s akarva, nem akarva kénytelen az embernek jegyeket szolgáltatni, hogy képzeletét állandósíthassa, s hogy tetszése szerint állíthassa őket elő. Műépítésnek, szobrászatnak, képirásnak, zenének, költészetnek, minden művészetnek közös célja, hogy oly játékot, oly látványosságot nyújtson érzeinknek, a mit semmi sem zavarjon meg, a mit semmi kellemetlen vagy gyászos véletlen meg ne háborítson. Csakhogy sokfélekép tudunk ám érezni, s az alkalmazott figuratív jegyek szerint minden művészetnek megvan a maga módja, a mely szerint felszabadít és boldogít.

A természet nagy műépítő; alkotásai hatalmasok vagy bájosak, szépségük, görbületeik, egyenes, vízszintes, függőleges, ferde vonalaik sokféleségével, melyek hol folytonosak, hol megtörtek, hol nyugtalanok, hol békések, hol szigorúak, hol lágyan hullámzatosak, s lelkünkben hol óriási erőfeszítés, hősi merészség, hol olympusi nyugalom, hol játszi vagy önfeledt báj eszméjét keltik. De ha magunkat vesszük az arány egységének, e vonalok mérhetetlenek a magunk fajta korlátolt teremtésekre nézve, s minthogy hozzánk való viszonyukban nincs rendezettség, azt tudjuk meg belőlük csak, hogy a teremtés végtelen, de azt nem, hogy összhangzás is van benne.

A műépítés az ember által újra épített, hozzászabott világ, mely láthatóvá teszi lelkének a láthatatlan rendet, melyről álmodik. Teremtő képzelete, mely azonban nem

talál fel semmit, s emlékeiből él, kicsiben elő fogja adni a nagy látványokat, melyek meglepték. Hegyeiből piramisok, csúcsaiból obeliszkek, barlangjaiból földalatti útvesztők lesznek. A tenger végtelen síkját hosszú, vízszintes vonalokkal, a meredek kősziklákat tornyokkal, az égboltozatot kupolával, az erdőt oszlopsorokkal, továtűnő perspektívájokat egymásba futó, fedett csarnokokkal, összehajló lombjokat ívezetekkel, bolthajtásokkal utánozza.

Charles Blanc szerint az ember azt is akarta, hogy építményei, melyek arra voltak rendelve, hogy isteneknek és istenített királyoknak szolgáljanak lakásul, a kik lelke voltak a háznak, némi analogiát tüntessenek föl az élő lények alkatával; hogy tisztán kivethető arányok fejezzék ki a minden részszel közös mérték titkos jelenlétét; hogy a görbületek nyilván tartsák az erőket és mintegy életet fejezzenek ki. «Az élő lény csontból, inból, izomból, húsból van. Egy merész fictió révén a művész emlékművében fölteszi, hogy heterogén anyagok egyesültek, hogy egy egészet alkossanak, s minthogy az építészet lényege a gyámokban s a gyámolt részekben áll, nyilván legfőképp a nyomások s az ellentállások sokféleségével fogja kifejezni épülete mesterséges szervezetét. Odáig megy, hogy látszólag lágy anyagokat kever a szilárd anyagokkal, rugalmas anyagokat, melyeket mások súlya nyom, és kőből vagy márványból való metaphoráiban nyalábokba szedett és kötélekekkel egyesített gyöngéd szálakat alkalmaz. Az épület csontvázához mintegy izomzatot fűz, melynek inait megmutatja. Így elevenedik meg az épület, mely mintegy szerves életet lehel s méltó lesz, hogy lélek lakjék benne. Az építő akkor megmondhatja nevét, a mint a középkor költészete elkeresz-

telte, az eleven kövek urának, «*magister ex vivis lapidibus*».

Még nincs minden készen. Az alsóbbrendű világ: fém, növény, virág, minden helyet kér a templomban, mely a mindenség foglalatja. «Ott lesz az olajfa s a babér lombja, a szűrös bogáncs, az *acanthus*, a vízi lilium, a petrezselyem, a rózsa, a kagyló, a tojás, a gyöngy, az olajbogyó, a mandula, az esőcsepp, a villám ezikázó lángja. Majd a képzelt lombozat hajladozik, csavarodik, hogy szót fogadjon a szigorú körrajznak, mely fogva tartja. Majd az állatok jelennek meg, mintegy jelképeiül az ember-szelídítette vad természetnek. Az indus épülete karimáját elefántokon nyugtatja, a perzsa oszlopfőit kettős bikafejjel pótolja, a görög oroszlán torkából ontatja az égi vizet.»

Nyujts meg a végtelenségig egy vonalat, mely nem feltétlenül szabályos s szabálytalanságai jóformán eltűnnek. A műépítés, mely úgyszólván az egyetemes művészet, úgy adja vissza a természet vonalait, a mint talán a világszellemnek tűnnek föl, a mint őket messziről, nagyon messziről az aetheres tér mélyéből nézi; és nem vallja kárát. Elcsügged, ha arra gondol, hogy valaha a természettel versenyezni tudjon, a mely mindent nagyban alkot, a mely mindig nagy tömegek által hat, melyek semmibe sem kerülnek neki. Eszközei elégtelenségét mesterfogásokkal pótolja, s hogy sokféle hátránya mellett mégis tudjon hatni képzeletünkre, az intensiv módszerhez folyamodik. Műveiben nem utánozhatván a természetes vonalok nagyságát és végtelen sokféleségét, az építővé vált ember hatásukat mélyebbé teszi, a midőn geometriailag szigorúbban adja őket vissza. Valódi függőlegeseket és vízszinteseket von; bizonytalanul körvona-

lozott idomokból háromszögeket, megállapított körrajzú parallelogrammokat, a határozatlan görbületekből köríveket, ellipsiseket, parabolákat alkot; kedvét leli benne, hogy a természetet matematikára tanítsa. Építő művészetében a részeknek egymáshoz s az egészhez való viszonya szabatos, határozott; az arányosság törvényének minden alá van rendelve. Magukat az élő lényeket, a növényeket és állatokat is, melyeket belevegyít, általános, tipikus alakjokra vezeti vissza, kiemeli jellemüket, egyszerűsítván, megneemesíti őket; akarja, hogy az ember azt mondhassa: mielőtt épületének diszéül szolgáltak volna, lelkében megvoltak s egy darabig együtt éltek elméjével.

A világot így építve újra a saját eszméje szerint, tiltakozik a zavaró véletlenek, a szemét sértő látszólagos rendetlenségek, s egyúttal helyzete szerencsétlensége ellen. Mulandó, törekeny teremtés létére, mely érzi, hogy elvész a lét örvényében, s mely mégis szenvedélyesen érdeklődik önmaga iránt, nagyon jól esik elmondania: Ezt gondolom magam felől! Ha isteneinek templomot emel, mely mintegy kivonatos képmása e nagy mindenségnek, s melyről, mint a szövetmintáról, meg lehet ítélni az egész véget, ép úgy dolgozik a saját hírnevén, mint az övéken; tudná-e őket ízlésük szerint elszállásolni, ha nem lenne meghittjök, s nem érezné magát mintegy belevegyülve az ő életükbe? Mikor önmagának épít lakot, mely berendezésére oly ügyes, a mily gazdag diszítésre: az emberi sorsot dicsőíti; ha remek sirt készít magának, halálát emeli emlékezetes dologgá. Minden művészetnek két célja van; s minden művészet tiltakozás a természet ellen, a melyet utánoz.

Mi a pyramis a hegyhez képest? Mi a leghatalmasabb

épület a földdomborulatok legközepesebbikéhez hasonlítva? Csak egy földrác kell, hogy a legnagyobb várost elföldje szem elől. Kairuán, a szent város, melynek legalább két mecsetje esoda, könyedén hullámzó nagy síkságon terül. Menj tőle egy félóránnyira s fordulj vissza, hogy megkeresd a szemekkel: mihamar csak egy minaret csücskét látod, mely maga is eltűnik nemsokára. S a műemlékek, melyek igazában csak pompás játékszerek a tájon, mégis mindig meglepők. Habár nem találni bennök egy részletet sem, mely ne a természettől lett volna kölcsönözve, vagy ne általa lett volna sugalmazva: mégis annyira magukon hordják az ember bélyegét, az ember kézjegyét, hogy kiválva egész környezetükből, a figyelmet lekötik.

Egy kőből, téglából épült nyaraló bizony kevés tért foglal el a domboldalon, s a nagy sötét erdők közt, melyek körülfogják; mégis középpontjuk s mintegy főalakjuk, mely felé minden irányul, minden fordul. Igaz, hogy ki van emelve az által, hogy parkot, kertet csináltak körüle. De hát mi a kert? Geometriai alakra váltott természet. «Az utas, ki pusztá szigeten kötne ki, mond egy műkritikus, s ki azt felkutattában, egyszerre csak egyenes fasort vagy ötével ültetett fákat pillantana meg, azonnal tudná, hogy ez a sziget csak imént lakott volt; e geometriai vonalokról, miket e földön csak emberkéz képes vonni, ráismerne embertársa szellemére.» A természet megérzi a sértést, a melyet rajta az ember elkövet; nehezen tűri azt a megalázást, megbecstelenítést, hogy törvénye alá igázza, rákényszerítve oktalan esze inasruháját, melynek, hogy önmagában higgyen, szüksége van rá, hogy maga magát lássa. Ha a kertész nem volna, hogy művét ellene megvédje, játékból megsemmisítené e

nagy virágos ágyat; megzavarná a zsinórral mért fasorok szabályos rajzát, legörbítene az egyenes vonalokat, bebokrosítaná a sarkokat, elrontaná a köröket, oválistokat, a pázsit helyét tüskével, szederindával, a porondos utakat vad zabbal, falánk mohával, szapora füvekkel lepné be.

Nem csak kertjét, házát is meg kell hogy védje az ember, nagy ellenségének erőszaka, heveskedése, rohamai, fortélyai ellen. De még vesztett csatáiban is győzedelmeskedik. A vén torony ott a dombtetőn, már csak rom, mégis uralkodik a vidéken. A meddig a szem ellát, a legérdekesebb pont, a mely minden másiktól meg van különböztetve, melynek nincs mása, nincs párja s így mellette minden egyéb csak mellékes dísz. Ha a szél ásitó, roskatag ablaknyílásaiba beveszi magát, melyek mintha tátongó sebek volnának, csodás dallamot füttyöl, melyet az ő tiszteletére gondolt ki. Neki énekel a nappali s az éji madár, őt nézi a nap, ha véresen száll le az égről.

«Építsünk tornyot és várost, égig érőt,» mondának a Babel tornyát építő emberek, s legyünk így híresekké örök időkre!» Az ég féltékeny lett, Babylon nincs többé. De az ember tovább épített, tovább faragta a követ, tovább kényszerítette dicsőíteni képzeletét, semmisségét.

A természet nemcsak nagy műépítő, hanem nagy mintázó is, s nem győzi az ember csodálni bámulatos ügyességét, miként tudja a lények alakjában kifejezni jellemüket, végzetüket. De, mint a hogy a keleti kényúr egyforma szemmel nézi mindegyik alattvalóját, mert akár apró, akár nagy, gőgje előtt mind egyenlő: egyformán bánik ő is minden teremtményével; annyi gonddal alakítja a legutolsót, mint a legnemesebbet. Sőt, mi több, mind arra

szánván őket, hogy csak egy napig éljenek, az anyag is, a melyből gyúrja, elárulja mulandóságukat. Agyagja minél finomabb, annál inkább érzi az ember, hogy könnyen éri halálos sérülés; van-e gyöngédebb, lágyabb valami a húsnál? S van-e nálánál romlandóbb? A melyik mintája leggyönyörűbb, az legkönnyebben pusztul el. Legkedvesebb örömeinkbe titkos keserűséget akart vegyíteni, előízét a halálnak, a melyet nekünk is szánt. Azt is ki akarta fejezni, hogy az egyén neki semmi, hogy csak a fajjal gondol. Mintáit sohasem zúzza össze; de a mit beléjük önt, azzal nem sokat törődik.

Mikor az ember faragni kezdett, azt mondta a természetnek: «Te bűvész vagy s én megjárnam, ha versenyre kelnék veled. De meg akarok magamnak szerezni egy olyan örömet, a mit te mindig megtagadtál tőlünk: az aesthetikai élvezetek legnemesbikét, legfenköltebbikét, hogy a testeknek tiszta alakját lássam. Te nem tudnál rózsát mintázni, a nélkül, hogy a tapintásnak kedves szövetel el ne lássad, hogy selymes külhámot, szemet bűvölő színt, édes illatot neki nem teremtenél; a te rózsáid olyanok, mint asszonyi testeid, melyeket nem nézhet az ember, hogy lelke örömebe a kéj érzete ne vegyüljön. Én mindazon sokféle tulajdonság közül, a mit te összegyűjtesz, a mit kényedre egyesítsz teremtésedben, egyetlen fogok kivenni. Te ép úgy nem kedveled az abstractiót, mint a geometriát, s azt hiszed mindkettő öl. Az enyéim élő eszmék lesznek, vagy jobban mondva, feltámadott halottakhoz lesznek hasonlók, kik a sírban hagytak mindent, a mi bennük mulandó, gyarló volt és csak azt tartották meg, a mi az életre érdemes. Az én művészetem által a tiszta alak fogja kifejezni azt, a mi a jellemben állandó, folytonos. A lélek, melyet belénk adni

kegyeskedtél, hol kifelé nyílik meg, hol befelé fordul, és önmagába mélyed. Én az én feltámasztottjaimnak ilyen önmagába mélyedt lelket adok, mely nem annyira a szenvedélyben nyilatkozik meg, mert uralkodik magán és magát visszatartja, hanem az ellenállásban, melyet a mulandóságnak ellene szegez, s a fegyelemben, mely alatt önmagát tartja. Az én teremtményeim nagy örömeket, nagy fájdalmakat fognak érezhetni, arcuk mégse fog eltorzulni; ha érzéseik még oly hevesek is, tudnak nekik parancsolni; másrészt meg, ha a báj, ha a könnyedség megtestesülése lesznek is, mégis érezhető lesz könnyed bájuk alatt a rejtőző erő.»

S tovább így szólt a szobrász a természethez: «Te az életet teli kézzel szórod, s gyermekeid számlálhatatlan sokaságában, kiket sorsukra hagysz, kevesen vannak, kik tetszenének akkor is, ha mindent lefosztanak róluk, a mi a szemnek gyönyörűség s csak a tiszta alak marad belőlük. Én nem úgy teszek, mint te. Én megválasztom tárgyaimat. Fentartom magamnak a jogot, hogy növényt, virágot faragjak ki műveim díszéül; de legfőbb figyelmemet mégis az állatokra fordítom, melyeknek alakjuk olyan, mint a miénk s szívük tud szeretni, gyűlölni. De művészetemet főkép az embernek szentelem, az embernek s az isteneknek, a kiket imád. Képüket sokáig csillagaidban, tüneményeidben vélte fölfedezni; nekem köszöni, hogy ezután hozzánk válnak hasonlókká. Véghezviszem rajtuk e változást, a nélkül, hogy nagyságukon csorbát ejtenék, a nélkül, hogy rajtuk sértést követnék el. Bármiilyen nagyok, az ember, a ki önmagába mélyed, magába száll, hasonló hozzájok; mert erői, csak a hatalom állapotában létezvén immár, minthogy nem gyakorolja őket, nem éreztetik vele hatásukat, s valami végtelent

vél önmagában fölfedezni. Minthogy azt akarom, hogy mozdulatlan, lehellet nélküli teremtményeim élni látszassanak, szavamra elhiheted, hogy nem fogok faragni semmit, még Istent se, hogy a mintát ne tőled venném; de míg alakjokat, testüket buzgó figyelemmel, áhitatos, alázatos gyöngédséggel fogom tanulmányozni, kifejezésüket minden részlet összhangja, önkénytes áldozatok, túlzások árán mélyebbé fogom tenni, és úgy fogom intézni, hogy művemben ne ismerjenek rájuk.»

S így szólván, a művész vésőjét remegni érezte kezében. Azt mondotta: «Istenem, szabadíts meg a mintától!» — és abban, a mely előtte állt, megkülönböztette azon finom jeleket, azon kimondhatatlan finomságait a részleteknek, azon csaknem észrevétlen vonásokat, melyek által a természet mintegy az élet bélyegét nyomja rá művére, és aggódva kérdi magamagát, vajjon makacs munka által, ha vért izzad is, sikerül-e visszaadnia, ha megtudja-e a nagy titkot, hogy feltámasztott, élő eszméi nem fognak-e árnyak lenni? Ilyen a művész sorsa; imádja a természetet, mert csodálatos; de zokon veszi tőle részvétlenségét s hogy akármit tesz, rá sohasem gondol.

A szobrásznak egyszerre kell kifejeznie s igen egyszerű eszközökkel, a mi a lényekben a legáltalánosabb s a mi bennük a legegységibb. Nehezen megoldható problema ez, és csak hősies erőfeszítéssel nyeri meg a csatát. De aztán joga van azt mondani, vigasztalásul gyötrelmeiért, hogy művészete becsületére válik az emberi nemnek. Az egyén a természetnek játék, melylyel egy-két óráig eljátszik, s aztán lomtárba löki. A szobrászat kiveszi a játékot a kezéből s miután munkájával átalakította, biztonságba helyezi az eltöréstől. A romlandó húst szilárd, ellenálló,

értékes anyaggal helyettesíti, mely képes addig tartani, a meddig egy-egy faj vagy eszme. Dicső testet adván neki, megdicsőíti az embert. Azzal is felmagasztalja, hogy képét a földtől elválasztva, talapzatra állítja, melynek tetejéből a századokat látja elfolyni lába előtt. Legfőképp azzal magasztalja föl, hogy istenségeket teremt neki, melyekben önmagára ismer. Homeros istenei az Olympuson voltak otthon; nektárt ittak, ambrózián éltek, s a sápadt folyadék, mely ereikben csergedezett, finomabb volt a mi vérünknel. A faragott Isten teste ép olyan, mint a márvány emberé, s bármily hatalmasnak tűnjék is fel lelke, a miénktől csak vágyai és gondolatai nagyságára különbözik. A sauroktoni Apollo oly olympuslakó, ki a földre jött lakni, és kedve telik szemünket örök ifjúságával meglepni. A milói Vénus az ég királynéja, a ki felette állván az érzelmeknek, melyeket ébreszt, nincs szüksége asszonyi testre, hogy asszony legyen, de a ki sokkal inkább asszony, hogysen a férfiakon uralkodni ne akarna. A farnézi Herkules oly férfi, a ki megismervén a fáradságot s az erőlködést, útban van az istenülés felé. A császárok, császárnék, királyok, királynék, a bölcsek és tudósok, a polgáremberek, polgárasszonyok mellszobrai, melyek múzeumainkat benépesítik, a halhatatlanság parvenüi, kiknek illetően felmagasztalásuk egész természetesnek látszik. A szobrászat minden művészet közt legjobban megnövesztette az egyén fontosságát, s leginkább járult ahhoz, hogy az ember egyenlőnek tekintse magát azzal a hatalommal, mely elpusztítja. De a természet ezt nem is sejtí: igen el van ő foglalva a világok alkotásával meg rombolásával.

A természet csodálatos rajzoló és utólérhetetlen színező. Ő alkotta az eget s a felhőt; ő alkotta a földet, sziklát,

fát, virágot, a bogárkát, kolibrit, a pávát. Ő adja a tavasz-
nak zöldjét, szürkéjét, melyet százfélékép csereberél; ő
aranyozza meg az őszt, ő fehéríti meg a telet, mint az
aggastyán haját, Csakhogy mindama ragyogványt, a re-
mek csodákat, melyeket szemünk elé tár, megengedi,
hogy lássuk, de meg nem mutatja. Megmutatja a festé-
szet. Tudjuk, hogy vannak szerencsés véletlenek; meg-
esik olykor a mezei jelenetekben s az emberi élet tájképei-
ben, hogy az a tárgy, a melyre legkíváncsiabbak vagyunk,
önmagától kínálkozik szemünknek, úgyszólván, magá-
hoz int. A mit a természet csak véletlenségből tesz,
azt a művészet feltett szándékkal teszi. A míg a szo-
bormű csak kívülről van világítva, a festő a magát
belülről világítja meg, s ezzel a belső világossággal, melyet
ő maga teremtett, saját belátása szerint gazdálkodik, kedve
szerint osztja el az árnyékot, a fényt, és azt emeli ki,
a mi neki tetszik.

Egy svéd nő, kit igen érdekelt IV. Frigyes Vilmos
porosz király, egy darabig Berlinben időzött, abban a
reményben, hogy valamikor közléről és kényelmesen meg
fogja magának nézhetni. Legelőször akkor látta, mikor
a kamara üléseit nyitotta meg; a király árnyékban állt s
alig volt látható, míg a képviselők teljes világításban vol-
tak. Aztán újra látta, mikor egyszer szemlét tartott; de
háttal volt feléje fordulva. Elutazása előtti napon talál-
kozott vele, a mint nyitott kocsiban kocsikázott. Csípős
hideg volt s egy nagy nyakravaló elfödte arcának felét;
a másik felében nem volt semmi királyi: a didergő király
igen hasonlít a szegény emberhez. Megvetve a rossz időt,
a kocsis méltóságosan terpeszkedett a bakon; e pillanat-
ban ő volt az uralkodó. Minden képben, akár történeti,
akár szentkép, akár életkép, akár arcz- vagy tájkép,

vagy csendélet, van egy tárgy, mely fő és uralkodó, melyet a többi mind csak kísér, s a festőnek az a főtanulmány hogy :

Állítsa az elsőt a legelső helyre,
Kinek kedvessége, ragyogó szépsége
A néző szemeit először kösse le ;
Gondosan ügyelve, hogy egész művében
A legszebbik szerep csak az övé legyen,
És hogy a színpadon egyik szereplő se
Homályosítsa el a főhőst sohasé.

A kép e hőse egy király, kit alattvalói sohasem takarhatnak el ; mindig királyi a kinézése, és sohasem nézik el kocsisának.

A természettel ellenkezőleg, a művész nekünk dolgozik s minden perczen így szól : «Nézzétek!» Ezt a szót a természet nem mondta ki soha. Tudja azt a művész, hogy mint a gyermek, mi is nem csak szenvedélyesen szeretjük a képeket, de szeretjük, hogy meg is mutogassák őket nekünk, és mestersége néma nyelvén és sajátos jeleivel fáradhatatlan készséggel magyarázgat el minden képzelhetőt. Botticelli, a tavaszról festett szép allegoriájában, a természetet, mint kövér, jámbor képű asszonyt festette le, ki körül nymphák incselkednek ; feje lehajtva, újjai fölemelve, mintegy megáldani a földet, tekintete mintha az emberét keresné, hogy jóakarataról bizonyosságot tegyen. Ilyennek látjuk megfestve. Keres bennünket, kínálja, odaadja magát, hozzánk alkalmazkodik ; mint az állatseregletbeli oroszlán, belenyugszik, hogy mutogassák és rááll szelidítője szeszélyeire.

A festő nem csak azt mutatja meg, a mit látott, de azt is, a mit érzett. Egy tájképfestő, elragadtatva egy vén diófa előtt, melynek fehéres kérgére a szálló nap piros fényt vetett, így tört ki : «Uram Istenem, milyen tónus!»

És szeme könybe lábadt. A természet a festőnek mély megindulásokat okoz. Meghitt viszonyban, folytonos érintkezésben él vele; ebből áll élete, ez az ő létoka. Szünetlen tanulja, s minél többet tanulmányozza, annál több rejtett kincset talál benne; örökké új neki. Valamennyi művész közt a festő a legszerelmesebb, s a szerelem bűvésze által reményli legyőzni ellenállását, megtagadását nagy ellenségének, a kit imád. Halálosan szereti, és sokszor elhiszi, hogy szerelme viszonzva van. A mesebeli pásztorfiúhoz hasonló, a ki egyszer egy várkastély aljában elmenve, az ablakban meglátott egy királykisasszonyt, a ki szép volt, mint a napsugár; csókot intett feléje s mintha egy édes hang így susogott volna felülről: «Isten hozott, én pásztorom!» Másnap már senkit sem látott s egy manó csúfondáros hangon röhögte: «Isten veled, én volt pásztorom!» Csakhogy az igen szerelmes szív nem tud soha egészen elcsüggedni; a mely napon a festő már nem szeretne, azon a napon megszűnnék festő lenni.

És minden művészet közt a festészet az, melyben maga a tárgy legkevésbé fontos. Boileau mondta:

«Ama szép mesterség, a bájoló ecset
Kedvessé teszi a rútat, rémségeset.»*

Minden mesterfogás hiábavaló, ha a szív hidegen marad, ha az ecsetnek munkáját dédelgetni nem gyönyörűség. A csendélet is lehet mestermű. Miért? Mert a szerelem műve. Akármilyen közönséges dolgot ábrázoljon, érdekel, mint valami regény; megindult kíváncsisággal vizsgáljuk,

* Erdélyi fordításában.

mint a hogy az asszonyt nézzük, kinek arca eléggé közönséges, de a kiról tudjuk, hogy heves szenvedélyt tudott kelteni.

Greuze, a kit nem kell sem agyondicsérni, sem leszólni, semmit sem végezett be, hogy a modellt többször ne hívta volna, «és tehetségét magával vitte mindenüvé, népcsőduletbe, templomba, piacra, sétatérre, házba, utczára; jártában mindig cselekedeteket, szenvedélyeket, jelleme-
ket, kifejezéseket gyűjtött». S Greuze mégis jobban szerette önmagát, mint a természetet. Tudva van, mit mondott neki egyszer Vernet: «Van egy raj ellensége s azok közt egy valaki, a ki úgy látszik, mintha önt a bolondulásig szeretné s ki önnek vesztére lesz. — Ki az a valaki? — Sajátmaga». A nagy festők a nagy szerelmesek fajtájából valók, kik képesek önmagukról megfeledkezni, beleveszni szenvedélyükbe, és műveik a gyöngédség légkörében fürdenek. Mi a kép? Alakra fordított, színre váltott érzés és igaz becse mindig ez érzés erejével arányos. Egy-egy mester képe s a hely közt, mely sugalmazta, az a különbség van, hogy a szerelmes lélek minden tárgyban hagy valamit a saját melegéből. A dolgokkal való közvetetlen érintkezésünkben azt képzeljük, hogy meg vannak hatva, vagy felvidulnak, vagy velünk búsulnak. Itt a csoda megtörtént: egy emberszív s a természet nászt ült. Valójában ez a nász hasonlít a velencei doge eljegyzéséhez az Adriával; a Bucentaurus orráról ledobta gyűrűjét a sós hullámba, mondván: *Desponsamus*. Az Adria sohasem tudta meg, hogy annyiszor el volt jegyezve; de az azért mégis legszebb ünnepe volt Velencének s a festészet mégis egyik legszebb diadala az emberi képzetnek az öntudatlan Isis közömbösségén.

A természet meglepő zenész. A kit az égzengés, a föld,

a víz szava meg nem indít, a kit nem indít meg a hullámmoraj, a patakcsörgés, a szélzúgás, a bogárzümmögés, a madárdal, azt a világ legszebb symphoniája sem fogja megadni. De ha a természet zenéje, mely igen szűkszavú és egyben igen terjengős, mégoly benyomást is tesz ránk: hol meglep, hol kielégítetlen hagy. A szenvedélyek, miket kifejez, nem egészen a miéink; van benne valami emberfölötti, a mi elragadván bennünket, elhagyatottság érzetét kelti és nyomaszt. A patak ezüst mormolása: csúfolódó, gúnyolódó habléányok csacsogása, kik titkaikat oly nyelven mondják el, melyet csak félig értünk; egészen csak a halak néma népével közölték. Az Oceán bőmbölése mintha arra volna alkotva, hogy Isteneknek zengjen altató dalt, melyet a mi fejünk nem bír meg; a mennydörgés oly harag kitörése, melytől szívünk megszakadna, ha bennünk törne ki.

A természet minden zaja elemek hangja némikép, mely mintha távolról jőne, valami messze országból, valami elveszett tartományból, a hol mi sohasem fogunk lakni. Képzeletünk el tudja hitetni magával, hogy a madár neki énekel; de nyugtalanság vegyül gyönyörébe. A sárgarigó hangos füttye olyan boldog gondtalanságot fejez ki, melyet mi nem ismerünk, bútan boldogságot, melynek rövid története három szóba van foglalva. S azután? Mindent elmondott. Hangjának kimondhatatlan üdeségével, dala hihetetlen tisztaságával, csodálatos csattogtatásával, futamaival, trilláival, megerőltetés nélkül véghezvitt gyakorlataival a fülemile oly hatalom eszméjét kelti bennünk, mely nem tud elfáradni. Ez a csodamadár nem hallgattatta-e el a szentet, a ki elég oktalan volt vele versenyre kelni? Nyilván igen magasról néz le ránk, nem tartja méltónak velünk foglalkozni; hogy tudna

rokonszenvezni gyengeségünkkel, fáradságunkkal? Olyan világban él, a hol nincs fáradság, s a hol az alvásra nincs szükség. Érezzük ugyan, hogy a szenvedély szólaltatja meg; de a mi szerelmünkben soha sincs meg az a győzedelmes biztosság, sem az a diadalmas harsogás. A görögök szerint a múzsák születésekor voltak olyan zenebolondok, a kik örömükben meghaltak; azokból lett a tücsök, a ki, míg él, se nem eszik, se nem iszik, mindig hegedül. E szárnyas hegedűsök egyhangú, folytonos, éles, czirpelő szavában nincs semmi emberi; azt hinné az ember, maga a föld czirpel a szárazságtól, vagy valami nagy kemencze serczegése, melyben egész olajfa sül. Bizony bűvészet van ebben is, mint a természet minden zajában, melynek zenéje hol elragad, hol megszáll, mint valami ráolvasás.

Mikor az embernek eszébe jutott, hogy zenész lesz, így szólt a természethez: «Nem leszek oly önhitt, hogy zúgóiddal, mennydörgésseddel, rigóiddal, tücskeiddel, s mindazzal a mérhetetlen erővel versenyezzek, a melylyel rendelkezel; de ezt fogom tenni: szenvedélyeink a te műved, te adtad őket belénk; de akár te akartad, akár mi bitoroltuk jogaidat, mikor a tudás fájának gyümölcséből ettünk, gondolkozó lényekké váltunk és az megérzik szenvedélyeinken; a gondolat, mely erő és gyengeség egyúttal, rájok nyomta bélyegét, s ezentúl a te zenéd, mely a dolgok szenvedélyeit fejezi ki, nem hű tolmácsa már a miénknek, hol keveset mond, hol sokat. Én emberi nyelvre fogom fordítani, én átírok, én megmagyarázok mindent, a mit te elmondani akarsz, és ezentúl az ember meg fogja érteni, a minek magyarázatát te tőle megtagadod. Ő benne is titokzatos minden, mint tebenned: én előtte fölfedem titkaid fátyolát az övével együtt.» S

igy szólván, első gondja lett a hangokat emberiesíteni, hogy a szél szenvedélyei az emberéit is kifejezzék. Csak az emberi hang, vagy az emberkéz csinálta hangszer, melybe lelkét lehelte, midőn belefűjt, vagy midőn ujjával, idegeivel megilletve, azoknak rezgését vele közölte, csak az tudja visszaadni, a mi bennünk korlátolt és végtelen, mulandó és örök.

Az ember oly lény, mely magát a természet rendelte végzet felett valónak tartja, és mely érezve, hogy szabadságra születtett, nehezen szánja rá magát a nyomasztó kényszerűsége. E gyötrő ellenmondástól a zene szabadítja meg. A zene észszerű hangokból áll, melyeket rendíthetetlen mennyiségtani viszonyok, számok kormányoznak, s a számok törvényénél nincs hajthatatlanabb. Ez észszerű hangok oly ellenálló anyag gyanánt hatnak ránk, mint a műépítő kövei, mint a szobrász márványa; s a zenész mégis kényszeríti őket személyes ihlete kifejezésére, oly érzésére, melyet előtte senki úgy nem tolmácsolt, mint ő. Ez az annyira szabad, és annyira nyugözött zenész-lélek mintegy önmagunk jelképe, mely szolgaságában szabadulásról álmodik. A fülemile tolmácsa, de rabszolgája is a természetnek; fülemile-álmodik és minden fülemile azt álmodja, a mit ő; egyik sem meri kibővíteni, kihímezni azt a gyönyörű, de egyhangú, változatlan dallamot, melyet a nagy uralkodó reá parancsol, s melyet egy egész faj számára szerzett. Mozart ihletett művei nem olyanok, mintha a természetnek hosszabb rendeletei volnának; a szigorúság törvénye ő nála a kellem törvényévé vált, s valámíg az ő lelke dalát hallgatjuk, felszabadult rabszolgák vagyunk, kik mintegy visszaadva érzik magukat valódi rendeltetésüknek, vándormadarak, kik szárnyukat nőni érzik.

Az emberi zene még az által is felszabadít, hogy lelkünk háborgását megszünteti. Vannak bennünk sötét mélységek, melyekbe gondolatunk sohasem hatol be; vannak ingadozó észrevételeink, melyeket nem tudunk megkülönböztetni; érzünk oktalan örömet, oktalan bánatot, meghatározhatatlan érzéseket, melyek minden elemzésse daczolnak, és úgy rémlik, mintha oly kalandokra, emlékezésünk, melyek sohasem estek meg velünk; ezek családi titkok. Nem csak szabadságra vágyó rabszolgák vagyunk, de csak félig öntudatos teremtések is, kik szeretnék önmagukat egészen ismerni. Ezt a szolgálatot teszi nekünk a zene, és nem is kerül nagy fáradságba; hogy a többi művészetet élvezhessük, figyelnünk és gondolkoznunk kell; ez maga keres föl bennünket; megfogja érzékeinket, belehatol, belefolyik ereinkbe; csak rá kell hagynunk mindent, s valami lelkünk mélyén aludt, minden megmozdul. A szenvedélyeket, miket a zene kifejez, feltámasztja bennünk, és kényszeríti érzelmeinket, hogy a képben, melyet róluk fest, magukra ismerjenek. Végtelen változatait a szerelemnek, a rettegésnek, az örömmek, bűnnek, a sóvárgásnak, a földi reménységnek, a másvilág utáni vágyakozásnak, a mi csak szivünkben zavartan, érthetetlenül rejtőzött, ő mindent megmagyaráz.

Hangcsoportokból dallamos phrasisokat alkot, a mi alakot ad az alaktalannak, s e mozgékony alakot felvidítja, megszorítja, megvilágítja, elsötétíti, kifejezését kényére változtatja. Egyik motívum másikat hív életre, mely neki felelget; egyedül voltam s íme ketten vagyunk, én és ő, s beszélgetünk; mert a zenének megvan az a tehetsége, hogy megkettőzteti lényünket és beszélgetünk azzal a másik énnel, a melyet bennünk feltámaszt, mint egy idegennel, ki látott olyasmit is, a mit mi nem láttunk,

és a ki ujságol nekünk. Ez a szellemidéző művészet álmaink árnyképeit valóra váltja. Mikor Ulysses az Erebos partján egy fekete kost és juhót áldozott, seregestül látta közelíteni azok szellemét, a kik már nem voltak, s miután megízlelték az áldozat vérét, e hiú árnyak megelevenedtek és megszólaltak. A zene mindenható szavára szenvedélyeink is, az éjszaka e szülöttei, megelevenednek, tudnak magukról, ismerik egymást, s minthogy azon egymást követő hangzó képekben, melyekben öntudatra jutnak, minden össze függ, minden egymásba fűződik, minden meg van szerkesztve, végre minden ellentét feloldódik, nem csak abból áll örömünk, hogy felszabadulást érzünk, de perczekre tökéleteseknek is vélhetjük magunkat.

Magára hagyatott szívünk élete: szeszélyből, rendetlenségből álló élet. A zene az ütem és a rhytmus törvénye alá hajtja, melyet a természettől tanult és szükségleteihez alkalmaz. A természetes rhytmus egy kikerülhetetlen végzetszerűség kifejezése volt; az emberi zenében egy magamagát szabályozó szabadság. Felhívja a lelkeket, hogy mértékre mozogjanak, mint a táncz, ez az ő szülötte, mely nem lehetne el nála nélkül, megtanítja az embert ütemre lejtteni. A szobrászat az embernek testét dicsőíti meg; a zene szenvedélyeit öltözteti dicső alakba. Így átváltozva, bájjal, összhanggal felruházva, csodálatraméltóknak találja őket, méltóknak a halhatatlanságra, méltóknak, hogy megbámulja őket ég-föld, s minthogy szeme-füle szünetlen cserélgeti benyomásait, képeit, ez élő árnyak elvezetik, elkísérik az elbűvölt tájakra, a hol laknak. Ismerjük azokat a helyeket jól: hisz emlékeinkből alkotvák; de megváltozva látszanak: a hegyek magasabbak, büszkébbek, a völgyek mélyebbek, a patakvíz

tisztább, átlátszóbb, az erdő sűrűbb; a réti virág halványabb, de szebb; a síkság futó, bizonytalan körrajza kiszélesedik, édes világosság ömlik el rajta, és azt szívem, szemem kéjesen iszsza. Ez már nem ez a megszokott világ; az elysiumi mező ez, mirtus-erdejével: egyetlen hely, hol oly öröm, bú, fájdalom, vágy, szerelem élhet, mely nem kiabál, se nem beszél, de a mely énekel; oly árnyék, mely nem jár, de lejt, melynek könnyében nincs keserűség s ragyog, mint a harmat, melynek mosolya isteni. Igazán a mi szenvedélyeink ezek? Nincs benne kétség! jobb itt minden, mint mi vagyunk, de azért mi vagyunk.

«Vannak lelkek — mondja valaki — melyek szeretnének halhatatlanok lenni, a nélkül, hogy halandóságukat levetnék, mely nekik kedves.» Ezt az óhajtaást a zene betölti, s a kinek csak érzéke van e csodatevő művészet iránt, annyit lehet a paradicsomban, a mennyit akar. E paradicsom, a hol mindent megnyerhet az ember és semmit sem veszít, nem egyéb, mint a mennynyé vált föld, vagy az álomná vált természet. A zenész erőszakot követ el rajta. De végtére is, hogy lelkiismeretét megnyugtassa, nem mondhatja-e: «Ki tudja, egyéb-e igazán, mint álom, mint egy bűbájos csalódás, az ábrándok legesodásbika?»

Végre teremtett az ember egy művészetet, melynek anyagát, úgy látszik, egyedül önmagából merítette. Noha La Fontaine szerint a természetben mindennek megvan a maga beszédje, jogunk van állítani, hogy szó szerint véve, a természet nem beszél, a költészet pedig a nyelv zenéje. De a természet erre megint azt felelheti, hogy a mi ajkunkon is ő beszél, mint a hogy ő énekel a fülemile torkában. Magának követelheti mindazt, a mi

bennünk az ösztön műve, s a tagolt beszéd első alkotása nem volt megfontolt munka; mert különben az embernek, ki csak önmagával beszélgetve okoskodik, beszélnie kellett volna, mielőtt beszélt. Az emberi nyelvek a természet alkotása, melyet gondolkozásunk, szorgalmunk tökéletesített, idomított, s elmondhatni, hogy az első költőnek a természet szolgáltatta művésze anyagát, mint adta a műépítőnek a követ, a szobrásznak a márványt.

Minél jobban átdolgozta az emberi ügyesség ez anyagot, annál alkalmatlanabbnak tűnik fel a művész keze alatt. Minden műalkotás kép vagy képsorozat. Mi a szó? Elvont jegy, azt fejezve ki, a mi milliom hasonló, de nem azonos tárgyban közös, s melyből el van véve minden, a mi bennük megkülönböztető. Hányféle ló van a világon! Mégis csak egy a neve valamennyinek. Mind-egyiknek más a színe, más-máskép fut, más-máskép hordja a fejét. A ló észbeli lény, teljesen szintelen, mely sohasem futott, sem a fejét nem hányta. Beszélni annyit tesz, mint két fogalmat, melyet két név fejez ki, összefűzni s őket ellentétbe állítani, vagy egyesíteni. Ezt nevezük mondatnak; minden mondat ítélet, s minden beszéd csak ítéletek sora, egyik a másikból folyván. Ítélni: ez eszünk fő, sőt egyetlen működése, ha tiszta értelemnek vesszük. Ha állítom, hogy a hó erő, elvitázhatatlan igazságot mondok ki; de ezen igazságban nincs semmi, a mi a képzeletnek gyönyörűséget szerezne, vagy meghatná.

A nyelv a szellem szerszámja. Mit csinál a költészet, hogy a saját lelke szolgálatába szegődtesse? Mielőtt gondolkoztunk volna, éreztünk, képzelődtünk. Minden általános eszme, melyet szóval fejezünk ki, külön képekből ered, melyeket magunknak a dolgokról alkottunk s

melyeket értelmünk összehasonlított, csoportosított; más szóval: minden abstractiónk meghűlt, megaludt kép. A költő őket eredeti állapotukba viszi vissza, kényszerítve bennünket, hogy mindent elképzeljünk, a mit mond. Midőn Ezekiel prófétát egy megfehéredett csontokkal telt völgybe ragadták, Jehova parancsára ezt kiáltotta a csontoknak: «Kiszáradt csontok, hallgassátok meg az Úr szavát! Ime, én belétek lehelek, adok nektek ideget, megnövesztem hústokat, bőrrel vonlak be s ti fel fogtok éledni.» Így tesz a költő is. Rálehell ez elszáradt elvontságokra izmot, húst, bőrt ruház rájuk és megelevenednek. Nem entitások többé, hanem való, cselekvő lényekké lesznek, s mint minden, a mi él vagy élni látszik, meghatják idegeinket.

Ha a műépítő a rendet szereti, ha a szobrász azt, a mi fenmaradásra érdemes; ha a festő melegét a tehetetlen tömeggel, s a legízetlenebb mintával közleni tudja; ha a zenész ki tudja fejezni a kifejezhetetlent: a költőnek mindenekfölött az élet van hatalmában, azt érzi legjobban. Azt mondja valaki: «Oly utczában lakom, hol a szekerek éjjel-nappal járnak; s ha ágyamban fekszem, szeretem őket hallani». Ha képzeletem renyhe, ily csekélységre nem hevül fel. De a költő a maga nyelvén azt mondja:

Szeretem a sötét, nehéz szekereket, a mint éjjelente
Zörögve haladnak a falusi ház előtt,
És felriogatják a falu kutyáját az éji sötétben.

Meg vagyok indulva: e szekereknek alakjuk, színük van, egyéniek lettek, majdnem személyek, és cselekesznek, mert felriasztják a kutyákat. «A kereskedés, így szól a nemzetgazda, megszelídíti, emberiessé teszi a népeket». Ezzel csupán eszemhez szólt. «A kereskedés, mondja

Montesquieu, pusztító előítéleteket orvosol.» Képzeletem felébred: az előítélet gyilkos, a sebek, a melyeket ejt, halálosak, s a közlekedés orvos, a ki őket meggyógyítja, majdnem dráma. Most a költőn a sor:

Buzgó hallgatója távoli útasnak,
 Velük jártam mindig kelettől nyugotig,
 Tele hív ábránddal, mik most is kedvesek,
 Mentem mindenüvé, mindenütt megszokva,
 Szeretve mindenkit, mindenki szeretve.
 A breton pilóták Suratába vittek,
 Damaski kalmárok Eufrat vizéhez.

Ezekiel csodája betelt: a költő élte eszméjét és bennem éltette.

Fogalom, mely újra képpé válik, ennél fogva mesére vált okoskodás: ebből áll a poesis titka. Lényegileg elbeszélő művészet; ebben különbözik a többitől. Irjon bár a költő epost, drámát, elegiát vagy dalt; mondja el a mások ügyeit, vagy tárja ki a maga lelkét; vagy állítson színpadra személyeket, kik maguk beszélnek el, a mit akarnak: mindig a hétfejű sárkány az, melyről nekünk mesél, és nagyon gyönyörködünk benne, mert gyermekkorunktól fogva szeretjük a képet és a mesét, melynek, akár rövid, akár hosszú, van eleje, vége is. Azok a művészetek, melyek a szemhez szólnak, s a tért ábrázolják, mozdulatlaná teszik az ábrázolt dolgokat, még a történelmi festészet is egy pillanatát keresi ki a cselekvésnek, melyet örökre állandósít; egy perc ez, jövő, múlt nélkül. Igaz, hogy, miként a költészet, úgy a zene is, egymást követő képeket tár elénk, melyeknek részei egymást felváltják, melyek az időben fejlődnek ki, melyek következnek és haladnak; csak hogy ez esemény nélküli történet, melynek hősei névtelenek marad-

nak. A zene nem említ nevet. A költő megnevezhet mindent, ő egyedül rendelkezik jellel, melynek szó, ige a neve, és mely kifejezve a léleknek akár cselekvő, akár szenvedő állapotát, megkülönbözteti az okot az okozattól, és azt, a mi van, attól, a mi volt és a mi lesz. A poesis az egyetlen művészet, mely által az ember ki tudja mondani: «Itt voltam, ez történt velem». S azt hiszszük, magunk is ott vagyunk.

A költészet mindent megmozgat, s a természet, mely mindent mozgat, és minden élet forrása, a legnagyobb költő. Bántó az, hogy költeménye, mely maga a minden-ség, oly nyelven van írva, melyet nehezen tudunk kibetűzni, s annyira felette áll a rendes aránynak, hogy a korlátolt teremtés elvész e végtelenségben. A kosmikus térnek nyilván megvan története; minden perczen születik, meg elmúlik egy-egy világ; e katastróphákat a mi felette korlátolt érzékeink nem látják meg, s az ég mindig egyformának tetszik. A földnek megvan a maga története, a mely dráma, még pedig eléggé sötét dráma; de az oly esemény, melynek lefolyása százezer esztendő munkája, nekünk már nem is esemény. Biztosat csak annyit tudunk, hogy forgott a föld aznap is, hogy születünk, s forogni fog akkor is, mikor meghalunk.

Az emberre nincs igaz történet, csupán a magáé; az ő hozzá van szabva, az ő képzeletéhez. Mindamaz erők-höz, melyek e nagy egyetemben működnek, ő egyet adott, mely amazokkal örökös harcban áll: egy gondolkozó lény akaratát, mely magának jogokat tulajdonít, miket a természet kétségbe von. Az összes élők közt egyedül ő akarja sorsát kivívni, és követelése merészségéért oly szenvedésekkel bűnhődik, melyekről nem tud sem az oroszlán, sem a gyík, sem a virág, sem a csillag:

nemének előjoga az. Vállalkozásait, tévedéseit, bolyongásait, megbánásait, győzedelmeit, bukásait, forgandó szerencsáját és változatlan ábrándjait meséli el a költő, akár versben, akár prózában, felékesítve meséjét mind-avval az összhanggal, zenével, a mit a mérték s a rhytmus adhat az emberi beszédnek.

A világok történetében bizony csekélység a sorsával küzködő ember. Akár győz, akár bukik, az Aldebaran és a Sirius nem tud felőle semmit, sőt maga a föld sem indul meg tőle. Megállt-e valaha útjában csak egy hangya, hogy a sajtó szív panaszát meghallgassa? Bár a szobrászat az egyénnek oly jelentőséget, oly értéket ad, melyet nem bír a természetben, egyik művészet sem dicsőítette meg nemünket úgy, mint a költészet. Az embert egy nagy egész középpontjává teszi, melynek ő lényeges része és fő főgondja; milyen halálos unalom vett volna erőt az Olympus tétlen istenein, ha nem lett volna Trója, melyen vasba vértezett, fecsegő, hősi férgek marakodtak! Még ha a mezőt, erdőt, csillagos éjszakát írja le, akkor is rólunk van szó, a mellékes dolgok nagy raktárában fenékszint, díszleteket keres, melyeknek keretébe érzelmeinket beilleszthesse és a dolgok sokkal kevésbé érdeklők, mint lelkünkben támadt visszfényük.

A költészet attól a nyomasztó érzéstől szabadít meg, mely mindannyiszor feltámad bennünk, valahányszor az a végtelen csekély szerep jut eszünkbe, melyet parányiságunk e világon játszik. Legcsekélyebbikünk legutolsó életeseeményét méltónak találja az elmondásra és részletezésre. Még ha csúfolódik is velünk; még ha gyarlóságainkat, vétkeinket teszi is nevetségessé; még ha arra kényszerít is, hogy a magunk rovására nevéssünk: még akkor is sokat tesz fel felőlünk; nyilvánvalóvá teszi,

hogy mindez nagyurak nyomorúsága, s hogy nevetni csak gondolkozó lény tud. Ha kijelenti, hogy semmik vagyunk, azt is oly szép szóval mondja el, hogy semmiségünket felmagasztalja. Ha bánatunkon megindul, kibékít velük a végtelen fontosság által, melyet neki tulajdonít.

A költők embere sokszor az örökös tűró, a nagy vértanu, Prometheus, keselyűje által marczangolva.

«Ariadne a sziklának sorsát panaszolva», és meghallgattatva általa. Legtöbbször félreismert félisten, ki követeli s visszaveszi helyét; a föld s a szellem fia, ki büszkén, mint Rodrigó, így szól a természethez: «Mikor tudod meg, mennyit érek?

. . . Ismered don Diegót?»

NEGYEDIK RÉSZ.

A tanok, az iskolák s a művészi egyéniség.

XVIII.

Minthogy a művészet tiltakozás a természet ellen, a melyet utánoz, elejétől fogva két ellentétes és egyenlően jogos iránynak hódolt.

A görögök, leleményes, furfangos nép, mindig úgy okoskodtak, hogy egyik olympusi isten tilalmát csak a másik oldozhatja fel és soha semmiféle szolgaság alól nem szabadították fel magukat, hogy valami új isten tekintélyével ne takaródtak volna, kinek parancsát teljesítették, a midőn magukat emanczipálták. A szőke Demeter hagyta meg nekik, hogy az osztatlan földeket felszuszák, hogy a földet birják és elkerítsék. Dionysos parancsolt rájuk, hogy a szőlőből kisajtolják a nedüt, melyben felejtés lakozik. Prometheus lopta le nekik a tüzet az égből; ők nem is tudtak róla, ott se voltak; s míg ő vétkéért bűnhődött, ők békén, lelkipurdalás nélkül élvezték szerencsés lopadékát.

Miként a mesterségek s a foglalkozások, úgy a szép mesterségek is az emberi szellem oly nyilvánulásaiul

tűntek fel nekik, melyekért a hajdani irigy istenek méltán neheztelhettek; mert ők nem hagyják helyben, hogy bármi is megváltozzék e világon, mely az ő művük. De még itt is kimentették vakmerőségüket, fenséges oltalom alá helyezvén őket. A Charisok akarták, Zeus és Eury-nome leányai, a Muzsák, az emlékezés istenasszonyának leányai, hogy az ember életét és lelkét megszépítse, játszván a tárgyakkal, a melyeket szeret, valamint azokkal, a melyektől tart, rettegésével úgy, mint reménységével, bújával, miként örömeivel, eseményeivel, sorsával, önmagával, sőt isteneivel is, a kiket imád. Azontúl rendben folyt minden s ment volt minden szemrehányástól; a szigorúság törvényét a báj kegyes törvénye váltotta fel és így szólt: «Isten akarja». A műépítő nyugodt lélekkel vehette kezébe a körzöt s a szögmérőt, hogy kiemelvén őket, utánozza a nagy hatásokat, melyeket az eleven képzeletre ég-föld alakjai, az erdők, a hegyek s a folyók hajladozásai, kanyargásai tesznek. A zenész hangokból épített, és kibontva a zavaros hangokat, a lélek minden zajának kifejezésére szorította őket. A szobrász a márványt faragta ki és oly alakokat vésett belőle, melyek élni látszottak és megérdemelték, hogy örökké éljenek. A festő megtanulta megmutatni, a mit ő látott, és belevegyíteni önszívét a dolgok képébe. A költő megengedte magának, hogy az embert egy nagy szindarabnak nézze, egyetlen lénynek, ki becsületére válik a világnak, elmesélvén neki diúságát, nyomorúságait.

Minden kezdet szerény. Eleinte a gráciákat három kő képében imádták, melyekről azt állították, hogy az égből estek le. A mythologia nyelvén e túl a felhőkről került kövek mindig enyhülését, engedékenységét jelentik az isteni szigornak; azt hirdetik az embernek, hogy az

égi hatalmak kegyesebbekké lőnek, kegyesek lesznek vele összeférni és ellakni a házakban, melyeket számára építeni fog. Később a Charisokat mosolygó nymphák képében gondolták, örökké vidáman tánczolva, üdén, mint a tavasz, kiknek szemük tiszta, mint a patakviz, melyben fürödni szerettek, és jelvényül a myrtust adták nekik, a szerelem s a szabadság virágát és a koczkát, a játék jelképét. A görögök, a kik őket teremtették, értettek ahhoz, hogy őket saját külön oltalmazóik gyanánt megtartsák és van sok nép, melyet sohasem látogattak meg és sohasem is fognak meglátogatni. S még sincs olyan durva, olyan vad egy is, hogy legalább a művészetek legkezdetlegesebbikét ne ismerte volna: úgy vele született az emberrel az a kettős szükséglet, hogy a való dolgokat pusztá látszatra redukálja, és a valóság színét adja az olyan dolgoknak, melyek a nélkül szűkölködnek.

Már a kőkorszaknak is voltak rajzolói; ábrázolták a rengeteg agancsú rénszarvasokat, agancsuk ágait önkényesen megszaportva, és a szerkezetben már a vonalok bizonyos ide-oda kanyargására törekedtek. A bronzkornak megvoltak a maga díszítői, kiknek feltűnő előszeretetük volt az egyenes és görbe vonalokból alkotott symmetrikus szerkezetek iránt. Nemük szelleméhez és öröklött szokásaikhoz képest a mai vademberek egy része is az eleven alakok ábrázolásában leli kedvét, másik része a bevégzettség, a tökéletesség azon érzésében, melyet minden geometriai idom kelt bennünk. A kaffer csak úgy van fegyverével megelégedve, ha szerszámja fogantyúja, nyele zsiráffal, struczczal van ékesítve; a polynesiائيak ellenben fegyvereiket bonyolult csigavonalokkal leleményesen összecsavart szögszeletekkel szeretik díszíteni. Legtöbbször egyesítik a kettőt. Nem minden művészet egyesítése-e, ha a

vadnó a csörgős dob szavára tánczol? Egyetlen öltözéke talán a majomfögből fűzött nyakék, de a nyakék a rend tökéletessége. Szempilláját antimonsulphiddal, haját indigóval festi be, azon hiú, de tiszteletreméltó reményben, hogy olyan lesz, mint egy virág. Hajviselete, mely nagy türelem munkája, egymás fölibe helyezett kúpokba van rendezve, melyeknek csodálatos szabályosságát semmi sem zavarja. Tetoválása, melyre büszke, a syncretismus remeke, s a gyűrűzetes körök, a rhombusok tekenősbékákkal, gyíkokkal, krokodilusokkal váltakoznak benne.

Kiseddkorától kezdve Polynesia ege alatt ép úgy, mint Afrika verőfényén, ha művei még oly durvák, esetlenek is, a kezdetleges művészet már két ellentétes iránynak hódol, két erő vetekedik érte, melyeket kiegyenlíteni törekszik. Titkos ösztöne súgja, hogy az ember a meglevőt majd imádja, majd megveti, s olyanokul mutatja neki a dolgokat, minőknek egy ily ellenmondással teljes lény őket örömet képzeli, mely magát egy izromban igen kicsinek s igen nagynak érezve, a nagyot szereti kicsinyítve látni, szereti a kivonatokat, s az összeválogatott darabokat, melyek, mint a nyakék szemjei, tökéletes egészeket alkotnak.

Ha ez a nagy ház, melyben lakunk, nekünk nem tetszenék, nem örülnénk annak se, ha a művész annak képét lelke tükreben ábrázolná; de másrészt, ha az élet s a világ jelenetei zavartalan gyönyörűséget szereznének lelkünknek, ha aesthetikai élvezeteinkbe nem vegyülne sokszor vagy titkos nyugtalanság a nyilvánvaló rendetlenség, vagy elfojtott kelletlenség a dolgok elégtelensége miatt, mi szükségünk lenne a dúsán czifrázott bejáratokra, a szobrokra, képekre, regényekre, színdarabokra? Jourdain zenetanítója szentül hitte, hogy ha minden ember

értene a zenéhez, a világegyetemben béke volna. Annyi szent, hogy a míg egy symphoniát hallgatunk, oly titkos békeséget élvezünk, minőt a világ sohasem nyújt, s ha fülünk, mint a Pythagorasé, meg tudná hallani a sphaerák zenéjét, a karmesterek más mesterség után láthatnának. Jourdain táncmestere azt állította, hogy az emberek szerencsétlensége, botlásaik, baklövéseik, eszmadiafogásaik onnan vannak, hogy táncolni nem tudnak. Annyi áll, hogy, ha az emberek s a tárgyak mindig hűségesek maradnának természetükhöz, vagy ha a szenvedély okozta mozgásokat egy-egy ügyetlen lépés még nem rontaná, akkor a ballet, melyben hibásan nem lép senki, nem nyugtatna úgy meg, nem vidítna úgy fel. Maga Jourdain halhatatlan typusa a bolondulásig menő hiúságnak. Ez neki végzete volt és szeretjük, ha a végzetek beteljesednek.

Aznap, a melyen az abiponok a fiastyúkot imádják és ünneplik, főpapnőjük, ütemre csörgetve egy magvakkal telt lopótököt, egy helyben, hol az egyik lábán, hol a másikon forgolódik; olyan táncot jár, a milyennek a csillagok tánczát képzei az égi mezőkön. A művészt nyújtotta élvezetek raffináltabbak, mint az abiponokéi, de nem másneműek. Tudjuk, hogy a természet nem sajnál se időt, se fáradságot, s hogy ha százszor elhibáz valamit, százegyedikszer mégis csodálatosan eltalálja; tudjuk, hogy száz eset közül egyben mindig megtörténik az, a minek történnie kell; csak hogy olyan az élet, hogy legtöbbször ép ez érdekes esetek kerülnek ki figyelmünket. Azt is tudjuk, hogy végtére minden ok meghozza a maga okozatát; de hajh! csak egy napig élünk, s a várva várt esemény talán holtunk után következik be. Gyerünk a színházba; abban a kicsinyített mindenség-

ben, melyet ott mutogatnak, minden idejében érkezik. Csak azt az egyet követeljük meg tőle, hogy a mi másikat világunkhoz nagyon hasonlítson; a mi hamis, az untat; csak az igazságban telik kedvünk, feltéve, hogy a képzelet törvényéhez s igényéhez van alkalmazva; ezért méltán mondta Balzac: «A lángésznek küldetése az igaz véletlenségei közül kikeresni azt, a mi az egész világnak valószínűnek lássék».

A szabály sokszor a halál; az élet többnyire a szabálytalanság. A művészettől megkívánjuk, hogy képzelt életet élessen velünk, melyben minden szabályozva van, s melyben mégis meglegyen e földi élet minden mozgalma. Hogy elmondhassuk: ez az igazi élet. Azt akarjuk, hogy képzelt világba vigyen át, de hogy ott minden a valóságra emlékeztessen. Szóval a művészet, rendeltetése lévén, hogy képzeletünknek kettős igényét elégítse ki, két ellentétes elv kiegyenlítése, melyeket közös cél szolgálatába hajt. Mint a földnek, neki is megvan két sarka, s a szerint, a mint a művész egyiket vagy a másikat nézi jobban, két osztálya vagy két iskolája áll elő az építőknek, szobrászoknak, festőknek, zenészeknek és költőknek.

Mondottuk, hogy minden művészet tiltakozás a természet ellen, a melyet utánoz; de a vérmérséklet szerint, hol az utánzás, hol a tiltakozás több benne. Minden művész egyszerűsít, csak hogy egyik jobban, másik kevésbé; mindegyik túloz, de némelyik fél túlozni, a másik nem fél; mind összhangra törekszik a jellemzésben, de az egyiknek a jellem a fő, másiknak az összhang; mindegyik beleteszi lelkét abba, a mit alkot, de egyik egészen átengedi magát, a másik tartózkodóbb. E két irány egyaránt jogosult, s azok a kérdések, miket

a művészet van hivatva megoldani, nem geometriai vagy algebrai feladatok, melyekben csak egyetlen megoldás lehetséges: az aesthetikában képzeletünk beéri a valószínűséggel.

De ha ez irányzatok egyikét túlozzák, végletbe viszik; ha a művész nagyon is átengedi magát természetes hajlamának, nem ellensúlyozva azt semmivel; ha főszerelme kizárólagos szerelemmé válik: akkor művészete megszűnik művészet lenni. Diderot mondotta Greuze «Elkényeztetett gyermekéről»: «E kép tárgya nem világos. Villog, csillámlik rajta a sok apró fény, és sérti a szemet. Igen sok rajta a mellékes, sok a munka. A szerkezet nehézkesé, zavarttá vált e miatt. Az anya, a kutya, a gyermek s egy-két szerszám elég lett volna s jobban hatna. Volna benne nyugalom, a mi most nincs». Diderot viszont egekig magasztalt ugyancsak Greuzétől egy leányfőt, a mint egy utzasarok mögül fölbámulva egy hirdetést olvas, a mint vevőre vár: «Azt hinné az ember, mintázva van, olyan világos a beosztása. Ötven képet agyonüt maga körül. Gonosz kis portéka az! Csak tessék megnézni, mi lett a követség bevezetőjéből, a ki ott függ mellette: milyen holtszínűvé, hideggé, lapossá, bágyadtta lett! Milyet üt messziről is Roslinre és egész siralmas nemzetségére! Sohase láttam ilyen pusztítást». Ha van oly kép, melyen a részletek áradoznak, hol a nyugalom hiányzik, van olyan is, a mely túl a rendén nyugodt, melyen temetői nyugalom uralkodik, s ha a követség méltóságos bevezetője nagyon is akadémikus, bizony tapsolunk a gonosz kis portékának, a ki agyonüti.

Az életet s a nyugalmat, a valóságot s egy megette álló, nálánál nagyobb gondolatot, az igazságot s az álmot, a komoly munkát s a játék szabadságát, mindezt keres-

sük az oly műalkotásban, melylyel csak félig-meddig megelégszünk. A művész oszsa be adagait, a mint neki tetszik, az az ő dolga; de ha valami belevaló hiányzik, az étel el van rontva, s akár realista, akár idealista, a szakács nem művész.

XIX.

Az igazi és a mesterséges realismus. A tárgy megválasztása s feldolgozásának módja; a természetes módszer; a szükséges megegyezések s a conventionalis.

Mi az igazi realismus? Mi az igazi idealismus? Azok az aesthetikusok, a kik meghatározni próbálták, többnyire elfelejtették, hogy meghatározásuknak minden művészetre kell találnia.

«Találkozott valaha realista zenészszel? Kérdezte tőlem egy nő, a ki él-hal a zenéért. A mint én tudom, a realista azt vallja, hogy minden ember gazember. Ezt elmondhatja versben avagy prózában; de kötve hiszem, hogy durban vagy mollban elmondhatná. Rendesen azt teszi még hozzá: «Ez általános szabály alól mégis van egy kivétel, de csakis egyetlenegy: az pedig én magam vagyok, ki most önnel beszélek, s ha a vízözön el fog jönni, mi majd a bárkába menekülünk, én, a macskám, meg a kutyám». Ez az egyetlen kivétel csoda, de az ilyen csoda rossz operatárgy lenne. — Bocsánat, mondom, az igazi realisták . . . . — Úgy ám; azt hiszik, hogy egész világ rossz hírű ház, s a mi benne legtisztább, a tengeri nyúl sara. Vannak, a kik mindent szépnek látnak, mások meg mindent csúnyának. Egyik is, másik

is csak attól függ, hogyan néz az ember s milyen az ízlése, mit szeret jobban s talán melyik párthoz állott.»

Tükör előtt állt; megfordult, hogy megnézzze magát benne. «De bocsanat, szoltam még egyszer, a realismus nem a rút szeretete, csak a realitásé, és hála Istennek, vannak szép realitások is. Az igazi realisták . . . — «Ó, tudom, mit akar mondani. Nagyra vannak vele, hogy mindent olyannak mutatnak, a milyen. Milyen pompás tréfa! Valamely dolog sohasem egyéb, mint a minek akarom, hogy legyen. Mindenkinek megvan a maga szemüvege, az a szemüveg mindig olyan színű, a milyen az ember lelke, és tisztogathatjuk azt, csak rózsaszín vagy kék, fekete vagy piros marad az azért. Erre talán azt feleli ön, hogy olyanoknak tüntetni fel a dolgokat, a milyenek, annyit tesz, mint minden részletükkel együtt mutatni őket, nem hagyva el belőlük, nem téve hozzájuk semmit. Szerencsére ez lehetetlenség; ha pedig lehető volna, azt mondanám: Nem kérek belőle. Ha valaki el nem hagyva semmit, hozzá nem téve semmit, elmondaná egy napomat, hogy mit ettem, mit ittam, mindent, a mit megtettem, s a mit elfelejtettem megtenni, a pongyola beszédet, a mit véghezvittem, azt az ezer összefüggéstelen dolgot, a mire gondoltam, mikor semmire sem gondoltam: azt hiszi, mulattatni fog ez az elbeszélés, vagy műalkotásnak fogom tartani? Az ön realistái photographusoknak tartják magukat; de a photographus elrendezi modelljét, leülteti és haját eligazgatja, felosztja rajta a fényt s az árnyékot. Ha önmagamnak akarom látni, elrendezem magamat, s ha önmagamnak mondom el apró történetemet, a magam módjára rendezem, a magam észjárása szerint; van benne olyan fény, a mit eloltok, van olyan, a mit felélesztek. Ebből áll a művészet; s a melyik művész nem rendező,

az tökkel ütött, vagy nyomorék. A realismus egyszerűen a pongyolaság, az össze-nem-függés cultusa. Ha valami elbeszélésnek se füle, se farka, az még csak megjárja valahogy; ez olyan természetű véletlen, a melyhez szokva vagyunk. De elképzeld ön egy össze nem függő házat? Nem laknám benne egy országért; minden perczen attól félnék, hogy a fejemre szakad. El tud képzelni össze nem függő hangversenyt, melyen a hegedűsök nem várnak egymásra, melyen a flóta s a klarinét külön-külön fujná a magáét, mint a hogy nap-nap mellett megesik e szomorú életben? Ha meg zenét ígérnek, azt következtetem, hogy a világ legnagyobb zenésze a szél, s ez mégsem utolsó szava a művészetnek; ha a háztetőn fúj végig, vagy ha a kéményben dúdol, a szélben megvan a képzetek bizonyos egymásutánja, és az a gyanúm, hogy ő is elrendezi a hatás eszközeit, hogy ő is rendező.» Elhallgatott, én pedig megpróbáltam neki bebizonyítani, hogy az igazi realismus nem az, a minek ő gondolja, s hogy van mondani valója a zenében is, mint minden egyéb művészetben. De nem hallgatott rám.

Az igazi realista a természetnek könnyen megbocsátja a zavarokat, a kellemetlenségeket, a miket nekünk okoz, oly hálás iránta, hogy megteremtette ezt a csodát, a melyet életnek neveznek, s mely a legfigyelmetlenebb szemlélőnek is a meglepetés és az öröm kiapadhatatlan forrása. Végtelen hálás iránta, nem csak, hogy a nemeket megsokszorozta, hogy agyagját ezer más-másféle formába gyúrta, de hogy annyira változtatja minden munkája módját, hogy egy-egy fajtában nincs két teljesen egyenlő egyén sem. E gazdagság, e bőség, e fokozatos árnyalatok elragadják, magán kívül van tőlük. Egy bölcsessel így kiált fel: «Mi lehetett titka, hogy ennyifélekép tudott

megváltoztatni oly egyszerű dolgokat, mint az arcz, a csillag vagy a levél!» Mindent csodál benne, még a kivetőjét is a munkának, még azokat a lényeket is, melyeket mintha feláldozott volna. Olyan, mint a gyermek, ki a tengerpart kagylói közt futkosva, azt gondolja, hogy majd csak a legszebbeket szedi össze, és mindegyiket legszebbnek találja.

Mindenkinek megvan a maga kedvence, a realistának is. Két hasonló tárgy közül azt választja magának, mely a természethez közelebb áll, melyen bélyege láthatóbb. Szenvedélyesen érdeklődik az iránt, a mit szűzi alakoknak lehetne nevezni, az oly lények iránt, melyek még megőrizték eredeti tisztaságukat, azon lények iránt, melyeket mesterséges keverés, vegyítés legkevésbé módosított. A vad virágot jobb szereti, mint a melegházit; az oly helyeket, melyek megőrizték ősi állapotukat, úgyszólván ősi ártatlanságukat, jobb szereti, mint a szépen rendezett kertet, a hol minden elárulja a tetszelgést. Lenézi a mérnökök által vezetett vizet, a szökőkútakat, a vízontó szobrokat; csak a sziklából felfakadó forrást szereti; abból szeret inni, tenyerével merítve, s ez a víz neki a nektárok nektárja.

Ha emberekkel van dolga, akkor is ugyanígy választ. Minél kevesebbet vett el természetességükből a nevelés, annál jobban szereti őket. A változások, melyeket a világ szokása hoz magával, a feszesség, a melyre kényszerít, az a mesterséges szerep, a melyet benne játszunk, a szokás s az illendőség zsarnoksága bántja, mert a typus megrontását látja benne. Jobban szereti a zsellért, mint a nagyurat, a nyárspolgárt, mint a fejedelmet. Sőt az állat sokszor kedvesebb neki az embernél, vagyis az emberben is legjobban szereti az állatot, mert az naiv.

Nézd meg Potter képeit, és könnyen meggyőződhetel, hogy tehenei kedvesebbek voltak neki, mint pásztorjuk; olvasd el La Fontaine meséit, és meglátod, könnyebben megindította egy hangya sorsa, mint a miénk, s hogy, ha az emberiség érdekelte, onnan volt, mert megvakarva, ráakadt benne az állatra.

A realisták népnek érzik magukat, s a természetben azt keresik, a mi benne a legtermészetesebb, mint a hogy az emberben is azt keresik, a mi benne legősi, legalapiabb. Nagy szolgálatot tettek a művészetnek, új tartományokat hódítván meg a költészet s a festészet számára, egész részeit a világnak, s az emberiségnek, melyről az idealistáknak sejtelmük sem volt. Az ő hőseik az aprók, a csekélyek. Egy nagy király mondotta: «Vigyétek el e kontármunkát». Nem sejtette, hogy e kontárművek sarkában benne volt a halhatatlanság bélyege. Oly életerő volt bennük, hogy két évszázaddal később olyanok, mintha tegnap készültek volna.

De a realizmus nem csak a tárgy megválasztásában nyilvánul; nyilvánul még inkább a tárgy kezelésében, az eljárásban, a módszerben, mely természetes. Mint a természet, ő is szereti a lényeket megsokasítani, kimutatni, hogy alig észrevehető árnyalat, fokozat el tudja őket választani egymástól; hogy hányféleképp lehet egy tételt variálni, s hogy egyazon világosság hányféle lehet, ha más-más tárgyról verődik vissza. Miként a természet, ő sem vet meg semmit. Reá nézve nincs apró dolog, nincs kicsinység; a legapróbb sokszor a legtöbbet mond. Fénelon a részletekbe belefáradt, a kimerült elmét a bor-seprőhöz hasonlította, melynek se íze, se zamata. De, ha a realistában megvan a részletek iránti érzék, oka nem léha kíváncsiság vagy hiábavaló aprólékoskodás.

Azt a részletet keresi ő, a melynél fogva jobban látni; nem azt, a melyik összezavar, de a melyik magyaráz. Hiába veted szemére, hogy a részletekbe, a különösbe igen is belemélyed; hiába mondod, hogy a mi érdekel, a dolog nagyja, hogy nem vagy kíváncsi az aprólékos-ságokra. Azt feleli, hogy eszeágában sincs tetszeni akarni, de hogy a természethez alkalmazkodik; tőle tanulta, mit ér az apró eszköz, s hogy azért részletez, hogy a dolgok jellemét jobban megmagyarázza. El lehetne-e hagyni bármit is egy-egy Holbein-féle képből, egyetlen ránczot, egyetlen szőrszálat, hogy jellemző volta ne csorbulna?

Mint a részleteket, úgy szaporítja a realista a mellékest is, s még ebben is a természetes módszert követi. Tudja, hogy ha a mellékes mindig a fődologgal jár: körülményei és függelékei nélkül a tárgy semmi; hogy a természetben mindenben megvan az összefüggés, hogy állandó vonzás és közlekedés van az élő lény és egész környezete közt, hogy ég, föld, levegő hat rá; hogy sorsa ezer titkos körülmény eredménye. Ültesd át s többé nem ő maga: megmagyarázhatatlanná válik. A realista első kötelességének tartja a jellemeket nyilvánvalóvá tenni, megmagyarázni, sőt műve összhangját a lényeknek környezetükkel való összhangjában keresi és találja. Minden átültetett lény, minden helyéből kivett valóság érthetetlen szabálytalanságnak, kellemetlen csodának tűnik föl előtte. Ha a lapos tetejű házakat Tunisban kedveli, igen kellemetlenül érintik oly országban, a hol havazni is szokott. Szereti a pálmát Syriában, de a pálmaházakat nem sziveli, és többre becsüli a fenyőt, mint a narancsfát, a bogáncsot, mint a rózsát. Semmin sem botránkozik meg úgy, mint a képtelenségen; szerinte semmi sértés se oly büntetésreméltó, mint a ter-

mészet-sértés. Szerelmes a localis igazságba a szó legteljesebb értelmében; hogy neki tessenek, az embereknek s a dolgoknak a maguk természetes környezetükben, mintegy szülőföldjük légkörébe burkoltan kell előtte megjelenniök. A világ legdallamosabb éneke izetlen előtte, a mint megtudja, hogy be van tanulva. Nem szenved, hogy a veréb a háztetőn neki az erdők titkát és a tavaszt emlegesse. Minden ál fülemilének azt mondja: «Sonata, mi bajod velem?»

A realista szereti a megegyezést de a conventionalistól öröktől fogva irtózik. De mit kell a conventionalison érteni? Azt, a miből hiányzik a valóság, a mi nem igaz. Itt sem árt egy kis magyarázat. «Láttad valaha Jézus Krisztust?» kérdé Courbet a műakadémia egyik növendékétől. «Hát akkor miért csinálod meg az arczképét?» Azt is mondotta: «Ne mutassanak nekem a festők angyalokat! Ők se láttak soha, én sem.» Csak-hogy a hívő lelkeknek az angyalok époly realis lények, akár a mesterember vagy a paraszt. Krisztus teste benne van a szent ostyában minden jó katolikusra nézve, s a kenyér s a bor merő jelkép. Amaz igen ismeretlen és igen híres araboknak, kik az *Ezeregy éjt* irták, a szellemek s a bélpoklosok rettenetes valóság voltak, mint a hogy a görögöknek az olympusi Jupiter a legfenségebb valóság volt. A természetfölöttiben való hit, a közönséges hiedelmek, a vallások és hitelveik a világrendszer lényeges elemei, alkotó részei, vagy, ha jobban tetszik, a társadalmi természet egyik legmélyebben fekvő rétege, s bármely iskolához tartozzék a festő, képzeletének épúgy joga van e tárggyal foglalkozni, mint bármi mással.

Kinek ne telt volna öröme a mozdulatlan álló parti

fák mozgó képét nézni a patakvizben? A futó vízzel együtt e képek is remegnek, reszketnek, mozognak, hajladoznak, idomulnak s hol megrövidülnek, hol megnyúlnak. Vannak ott fák, miknek merev törzsük hajlós lett, minek erős törzsük nem áll többé ellent; tövük felfelé, tetejük lefelé áll, s egész súlyukat finom ágaik hordozzák. Nem léteznek, de úgy néznek ki, mintha léteznének. Ha ennek nézésébe belefáradsz, tekints fel az égre; talán ép oly felhőket fogsz látni, melyek hegyekhez vagy elefánthoz, tévéhez vagy toronyhoz, ametist és saphirkastélyhoz hasonlók. Ezek valószínűtlen történetek, miket a természet önmagának mesél. Neki is megvan a maga képzelődése, s mint ő, úgy a művészeteknek is megvannak a maguk csodái, még ha se angyalt, se bélpoklost, se szellemet nem ábrázolnak is. Ilyen csoda az, mikor a vásznon dühöngő zivatar van megfestve, s még egy levél sem mozdul. Csoda az az Éva is, kinek húsból való teste márványnyá vált; leszakította almáját, tanakodik, megegye-e és évszázadokig fog élni, a nélkül, hogy megenné vagy elejtené. Csoda az olyan királykisasszony, a ki haldokolva alexandrinusokban beszél. Csoda az olyan esemény, mely legalább tíz esztendőbe telt, s most három óra alatt lejátszódik. Csoda az olyan asszonyok, emberek, kik, mint a patakban tükröződő fa, nem léteznek, de létezni látszanak. A költészet vagy a képirás remekeiben a legcsekélyebb részlet is a valóságból van véve, és mégis mindenben van valami csodaszerű, s tényleg a legrealistikusabb mű is csak tündérmese, mert minden a maga helyén van benne, minden idejében történik, azt nem is számítva, hogy a szerző olykor képes beszédet beszél, holott minden szókép hazugság.

De ha van szükséges megegyezés, van haszontalan, sőt káros is. Mikor még a térképrajzolók kevésbbé ko-

molyan vették munkájokat, mint most, s a pontosságot sokszor feláldozták a csínnak, figyelmeztettek egy cartographot, hogy Afrika egyik folyójának hajlását feltűnően túlozta. «Maglehet, felelé; de vallja meg, hogy így sokkal szebb.» Ilyen a conventionalis szépség; de a conventionalis többnyire az, a mi valamikor igaz volt, de már nem az; oktalan alkalmazása egy önmagában véve kitűnő eljárásnak, de mely nem illik a helyére; jártasság az, oktalan szokás, mely igává, babonás hagyományyá, gonosz örökséggé válik. Kezdetben ihletét a művész tisztán a természet könyvéből merítvén, melyet sohasem lehet eleget tanulni, művében mindennek megvolt jelleme és minden előmozdította a kifejezést. Tőle, a ki sohasem téved és sohasem hazudik, eltanulta, mit jelent a fölmenő vagy lehajló, az összehajló vagy szétágazó, a párhuzamos vagy kereszteződő vonal. Akár ékszert vésett, akár nyakéket készített, akár korsót idomított, mindig az eszméjéhez legteljesebben simuló jeleket vette, a szerint, a mit kifejezni akart. De a hanyatlás korszakaiban, mint Semper* a diszitó művészetekről írt gyönyörű könyvében oly ékesszólóan panaszkodott, nem olvasták már a szöveget, csak a jegyzetekkel érték be, melyeket rosszul tolmácsoltak; fölemelték, a mit leszállítani kellett volna, leszállították, a minek fenn kellett volna lennie; palmettát, tojásidomot, csipkézetet, görög szalagot, minden dísz taláalomra alkalmaztak, és elforgatták igaz rendeltetésétől; álságban éltek, s a mi még rosszabb, boldogok voltak általa.

A görök műépítők az aggodalmasságig vitték a conven-

* Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten, von Gottfried Semper.

tió tiszteletbentartását; s idővel e tudomány elveszett, az isteni természetességnek vége lett. A rómaiakkal igen sokszor megesett, hogy megértetlenül másolgattak oly mintákat, miknek finomságai figyelmüket kikerülték; a betű volt az, nem a lélek; a hangjegy volt, nem a zene, nem az eredeti dallam; és tudvalevő, mennyi bakot lőtt Vitruvius, a mi felháborította volna Iktinust. Más korszakokban meg eszükbe jutott az embereknek oly építési modort alkalmazni, mely nem illett bele a korba; ez halála volt a helyesnek és diadala a lelketlennek. Az igazi realistának legszebb architektura az, mely legszabatosabban fejezi ki az épület rendeltetését, s melyben teljes összhangban áll a cél s az eszközök tökéletes megfelelése, külseje, belseje, az eszme s az alak. Az olyan iskola láttára, mely egy ál palota, az oly temploméra, melyben a keresztre feszített Istent imádják, s mely durva utánzata azon házaknak, mikben hajdan a győzedelmes Pallas Athénét tisztelték, sir benne a lélek; hogy szemét e tisztátalan képektől megtisztítsa, elmegy egy szerény kis falusi templomot megnézni, melynek igazi román tornya van. Ez jelent valamit, az nem jelent semmit; és a művészet országában az oly eszménél, mely nem találta meg jelét, nincs szomorúbb, csak a jel, melyből a jelentés kiveszett.

A nyelvek megzavarodása miatt Bábel tornya félbe maradt; de a stílusok zűrzavara — mint nagyon is jól tudjuk — nem gátolja a sok építkezést. Tudjuk azt is, mily különbség lehet egy bájoló ellentét s egy megbotránkoztató össze nem illőség közt; de a lehangoló képtelenséget nem lehet mindig a művésznek betudni. Egy műépítő, kivel egy nyugalomba vonult sapkagyáros villát építtetett magának — hogy megbízójának kedvére tegyen — arra volt kárhóztatva, hogy épületéhez rovátkos bástya-

tornyot toldjon. Hiába könyörgött, hogy tegyen le ostoba szeszélyéről. «Ugyan micsoda ellenség ellen akar védekezni?» kérdezte. A másik csökönyös maradt; a festőnek engednie kellett. «Kárba vész a lúgja, a ki a szamar fejét mossa,» fakadt ki a műépítő haragjában, «s a nyomorult megkapja tornyát; de majd megmutatom én, hogy úgy fog kinézni, mint valami hálósipka». Némely korban a műépítésben minden csupa szándék, némelyikben minden csupa pretensio.

Mint a műépítés, a zene is sok adót elfizetett a conventionális szépségeknek, s a realismus megbecsülhetetlen szolgálatokat tett neki, hogy felszabadította a rutin alól, összezúzván a régi formákat, hadat izenvén a mesterkélt metszeteknek, rhytmusoknak, az izetlen banalításoknak, a rossz helyen alkalmazott fiorituráknak s az unalmas vocalizálásnak. Chesterfield lord azt írta fiának: «A mi az operákat illeti, azok tényleg képtelenebbek, túlzottabbak, hogysen neked ajánlhatnám. Olybá veszem őket, mint valami bűvészi mutatványt, a melyet azért találtak ki, hogy a szemet s a fület a józan ész rovására szórakoztassa; s a hősök, királykisasszonyok vagy bölcsék, a kik énekelnek, rímet faragnak vagy zenebonáznak, úgy hatnak rám, mintha a dombokat, fákat, állatokat Orpheus ellenállhatatlan lantszavára tánczra perdülni látnám. Ha az operába megyek, eszemet fél-guineámmal együtt mindig ott hagyom az ajtóban». Holott ugyanő szenvedélyesen szerette Ariosto *Orlando Furioso*ját, mely «az igazságnak s a hazugságnak igen elmés keveréke». Az operák, a melyeket hallott, nyilván tiszta hazugság lehettek, oly durvák, oly gyerekesek vagy oly valószínűtlenek, hogy azt hitte, megbeesteleníti eszét; ha azt gondolják róla, hogy elhiszi őket.

«Jó operát nem lehet csinálni,» mondotta Boileau, ki bölcseségében sokszor igen szűkszavú; «mert a zene nem tud elbeszélni, mert a szenvedélyeket ott nem lehet egész terjedelmükben festeni, s mert a fönséges és bátor érzelmeket nem lehet zenébe foglalni». De csak a szerzőkön áll bizonyítani minden fülnek, mely nem ellensége az élvezetnek, hogy a zene, ha elbeszélni nem tud is, de a szenvedélyeket egész terjedelmükben tudja festeni, a színezésnek oly erejével, melyet semmi művészet nem tudna megadni; hogy, nem hogy innen maradna a beszéd, de azt mindig felülmúlja; hogy nincs kifejezés, «se fenséges, se bátor», melynek az ő nyelvén egyenértéke ne lenne, s melyet, ha úgy tetszik, feljebb verni ne tudna. «Azt akartam», írja Gluck *Alcestes* előszavában, «hogy a zenét igazi hatáskörébe szorítsam, mely abból áll, hogy a költészetet a kifejezéssel emelje, a nélkül, hogy a cselekményt megszakítsa, s felesleges és hiábavaló csifrázatokkal lehűtne. Nem akartam, hogy a színész a párbeszéd legérdekesebb fordulatanál álljon meg, hogy egy unalmas futamot végig hallgassunk, sem egy-egy szó vagy kedvező szótag közepén, mely neki alkalmat szolgáltat egy hosszú futamban ragyogtatni hangja ügyességét.» Gluck mindent a drámai igazságnak áldozott fel, mindent arra vonatkoztatott s bizony róla elmondhatta volna Diderot: «Hallgassátok ezt az éneket, s lássátok, hogy az ének vonala nem fedí-e teljesen a szavakat». Még többet is tett; éneke színét szünetlen hozzá alkalmazva a helyzetekhez s a személyekhez, Lulli és Rameau példájára, nem csak jellemet tudott adni zenéjének, de megmutatta azt is, mint kell jellemeket a zene nyelvére lefordítani.

De nem ez az egyetlen újítás, melyet a realizmus vitt az operába. Azon új fontosság által, melyre a hang-

szereket emelte és a zenekar s az emberi hang váltakozó uralkodása által, a lyrai drámát igazabbá, valódibbá tette; közelebb vitte a természethez, mely a tárgyakat mindig a maguk környezetében mutatja. Az ének a szenvedélyt fejezi ki; de a szenvedély nem egyedül áll a mindenségben. Viharos végzetét kíváncsi közönség szeme előtt tölti be, mely olykor szerénytelen is, s e közönség közbeszól, értelmez, ítél, csodál vagy elítél. Vannak barátai, csinkosai, segítői, kik vállalatait könnyítik, alkalmat szolgáltatnak neki. Vannak ellenségei, kik neki gáncsot vetnek, útjában állnak, megvívnak vele. Ha még oly büszke, gőgös is, számolnia kell a világgal, s bármit tegyen, nem akadályozhatja meg, hogy az dolgába ne avatkozzék, hogy ne segítsen vagy rontson rajta.

Az új lyrai dráma a szenvedélyt természetes környezetében mutatja. A zenekar a világ, és majd a figyelmes néző szerepére szorítkozik, a ki jóakaró, részvevő, de szerény, és helyesli, beleegyezését adja, jóváhagyja, megerősíti, a mit a szenvedély mond; majd megelevenedik, fölizzul, az események heve elragadja; a szenvedély egekbe hatoló kiáltása szakad fel szivéből s ő ismétli azt a maga módja szerint; ez többé nem emberi hang, hanem a tömegé: a szelek, a viharok beszélnek így. De e néző sokszor bíróvá válik; helyesel, commentál, végitéletet mond, s egy-egy mondat, a melyet kiszalaszt, olyan, mint valami gúnyos, csúfondáros vagy dorgáló megjegyzés. A szenvedély csak a jelenben él; bírálja, ki ura eszének, emlékszik a multa is, előre látja a jövőndőt, s míg az a maga tételét himezi, ő is csinálja a magáét, melyet a maga kényére szövöget, mintha mondaná: «Bolond vagy. Vigyázz. Emlékezzél és várakozzál!» A szenvedély nem hisz neki, mire ő megharagszik. Az a zabolázatlan erő

azt hiszi, hogy egész világ az övé, hogy érette van teremtvé, hogy neki minden szabad, s hogy ura sorsának. A világ, melyet a zenekar képvisel, eszébe juttatja semmiségét, s e hangot, mely a tért betöltötte és meghatotta a sziveket, elfojtja bűgásával, tiltakozásaival, befogja zajával, elnyeli heves összhangzataival, lármás harsonáival, míg megkönyörülve rajta vagy tettét megbánva, fokenként elcsendesül, a háborgó tenger lecsillapodik, s a zivatar elnémul, hogy a sirályt hallgassa. Az oly zenekar, mely szünetlen kísérve a hangot, annak csak szolgálai visszhangja, igen hamis, igen regényes fogalmat nyújt az emberi életről, e szünetlen ellentmondás és háborúskodás láncolatáról. Bármily meggyőző, bármily ékesszóló legyen a sziv, mely boldogságát s bűját beszéli, a világ nem feleli mindig: «Igazad van, és én a te nótádat fogom fűjni».

Ha a megvénhedett művészet előítéletekbe és rutinba kergesedik, csak úgy lehet kiszabadítani, ha visszavezetik a természethez, mely rutint nem ösmer; megszégyeli magát előtte ál élvezeteiért és megundorodik tőlük: «Az idegen isten szerényen meghúzódik a honi bálvány mellett az oltáron; lassanként megveti ott a lábát; egyszer csak egyet lök pajtásán a könyökével — s lenn a bálvány». A realismus nem egyszer segített a művészetnek nem csak határát kijebb tolni, de megszabadulni a conventiótól s a bálványimádástól is.

XX.

Az ideálnak hibás meghatározásai és az igazi idealismus. A rendkívüli; a részletekben való gazdálkodás; az egyszerűség, mely a tárgyakat megnagyobbítja.

Magától értődik, hogy az idealista bizonyos tekintetben ellentéte a realistának; de itt még szükségesebb egymás megértése, mert ha van igazi és ál realismus, van oly idealismus is, mely erénye az elmének és van olyan, mely chimaera és veszedelem.

Hívják őket bár Plátónak, Berkeleynek, Kantnak vagy Hegelnek, tudjuk, mily közös jelről ismerni meg azokat a böleselőket, a kik az idealismus elvét vallják, s hogy sok alfajuk van azonfelül; kevésbé tudjuk azonban, milyen lehet az idealista műépítő, festő vagy költő. Kétségtelen, hogy oly művész, kiben megvan az ideálnak szeretete. De mi az ideál? Egyiknek pusztán «dagályos szó», a melyet Pascal gyűlölt; mások szerint afféle útszéli kifejezés, melyet derüre-borúra emlegetnek, a nélkül, hogy csak valami meghatározott értelme is volna, s a miben az a kényelmes, hogy mikor valaki kimondja, szentül hiszi, hogy mondott is valamit, s hogy nem szükség többet mondania.

Tisztára kimondva az eszményi oly tökéletesség eszméje, mely felülmúlja a valóságot; álom az, a mely csak álom, a lélek aranyos madárkája, vagy a bölesek köve. Képzelhettek oly társadalmat, melyben oly egyetértés van minden érdek közt, hogy boldogságát kiki az összeség boldogságában leli meg. Óhajtom, hogy az emberek ezt az ideált megközelítsék, de tudom, hogy az oly világban, melyben minden sántikál, a tökéletes társadalom örökre utópia marad; hogy a legnagyobb boldogság a

legnagyobb chimaera. El tudjuk képzelni az igazságosság eszményét, az erényét, a szentségét; de tudjuk azt is, hogy a szeplőtlen szentség álm, a mely soha meg nem testesül, hogy a legnagyobb szentek önmaguk iránt a legszigorúbbak, leginkább hajlandók apró vétségeiket halálos bűnnek, jótetteiket csak bocsánandó bűnnek nézni, hogy a tökéletesség, a melyre törekeshnek, üdvük és kárhozatuk egyszersmind.

Hasonlókép mondható, hogy a művész művészetéről ideált alkot magának, melyet, tehetségét szüntelen tökéletesítve, elérni törekszik. Örökké tanul; mint Avranches püspöke, ő sem tanul ki holtig, sohasem tanul egészen bele a természet minden titkába, mestersége szabályaiba, fogásaiba. Két végtelen út az: hiába megy rajta az ember, végét sohasem éri. De nem látom át, hogy e részben az idealisták és a realisták közt különbség volna; sem, hogy a jobbért való epekedés kevésbé gyötörné, sorvasztaná egyiket, mint a másikat. Akármilyen iskolához tartozzék, az igazi művésznek az a sajátsága, hogy örökké elégedetlen önmagával.

Mondhatni azt is, hogy, mielőtt munkájához fogna, a művész megrajzolta tervét, hogy ez a testetlen modell neki az eszmény, melyet megvalósítani törekszik; hogy elesügged, mert nem hiszi, hogy mindent meg tudjon valósítani, a mit kigondolt, s hogy rettegve, félenken fog munkához. De a realista ebben sem áll mögötte az idealistának, ellenkezőleg: ő az, a ki nem kiméli a fáradtságot, hogy a kivitelben a legcsekélyebb tökéletlenség se maradjon, oly fontosak az ő szemében a részletek. A másikkal megesik gyakran, hogy elhanyagolja magát, s épen az idealistáról mondhatni el, hogy e nemtörődései akárhányszor legnagyobb mesterfogásai.

Winckelmann óta, ki nagy rajongó és veszedelmes tanácsadó volt, az aesthetikusok legnagyobb része egész máskép érti az ideál fogalmát a művészetekre alkalmazva. Az ideál az ő szemükben nem a tehetség vagy a művészi munka tökéletessége, de maguknak az ábrázolt dolgoknak a tökéletessége, a dolgok lényege vagy legveleje, a bevégezett, befejezett typus, melyet a természet képtelen megvalósítani, s mely tényleg csak abban az elmében létezik, a mely felfogja. Ez aesthetikusok Plátóból és még inkább az alexandriaiakból indulnak ki, kik azt tanították, hogy a szépség az eszme győzedelme az anyag felett; hogy a látható világban ez a győzelem mindig tökéletlen; hogy az anyag ellenáll; hogy ez az anyag durva öltöny, mely sohasem válik teljesen átlátszóvá; hogy a tiszta intelligibiliák ege a fény s az összhang igazi lakhelye, hol a szépség halhatatlan fényben ragyog, hol nincs, mint itt alatt, csalóka leplekbe burkolva: «Meneküljünk amaz édes hazába», kiáltja Plotin, «ama hazába, melyet odahagytunk, s hol atyánk reánk vár! De hogyan meneküljünk? Lábunknak nem vehetnők hasznát, sem gyors szekérnek, sem hajónak. Hogy azt a kedves földet megláthassuk, testi szemeinket be kell húnynunk, és lelki szemeinket kinyitnunk; ahhoz a belső tekintet-höz kell folyamodnunk, mely minden emberben megvan, de a melyet oly kevesen tudnak használni.»

A bölcs vagy a mystikus ám keljen szárnyára és szálljon el ~~az~~ hazába, a hol örökké szemlélni fogja a láthatatlan mintát s a mindenség változatlan ősalakját: a művész oda követni nem fogja. Neki csak az olyan eszme kedves, melyet képzelete alakkal, szinnel ruházhat fel; jobban érdekli, a mi él vagy élni látszik, hogyses az anyagot lenézni tudná, és véralkatára nem lévén sem

metaphysikus, sem anachoreta, ez a holdalatti mi világunk neki nem bús száműzetés helye. Savonarola így szólt kora festőihez: «A szépségről való fogalmaitokon rajta van a durva materialismus bélyege. A szépség a színváltozás, a lélek világossága; tehát a legfőbb szépség lényegét a látható alakon túl kell keresni.» A festők nem hittek neki; tudták jól, hogy a szépség pusztá látszat, s hogy elvonni tőle minden érzékelhetőt, annyi, mint megsemmisülésre ítélni. Akadtak philosophusok, kik azt tanították, hogy isten a legfőbb szépség, mint a hogy a legfőbb jószág. Egyik zenész ismerősöm erre azt mondotta: «Ha az ember oly szerencsétlen, hogy részletek nélküli végtelenség, akkor nem lehet szép, de megengedem, hogy joga van ellenni a szépség nélkül.» A művészek tudják, hogy e világon nincs szépség alak nélkül, sem alak jellem nélkül, s hogy jelleme csak oly feltétel alatt van valaminek, ha határa van s ha csupán az, a mi.

Más aesthetikusok az ideált máskép határozzák meg. Nem zavarják össze az eszmékkal, a nemekkel vagy istennel; de azt hiszik, hogy mindennek megvan a maga ősalakja, melynek tökéletes kifejezése volna, ha életében nem érték volna kellemetlen tapasztalatok, s hogy a festőnek a királykisasszonyt olyanná kell festenie, a milyenné lehetett volna, ha a ragya ki nem veri, vagy ha nem érte volna családi bú, mely szépségét megviselte; az oláh parasztasszonyt olyannak, a milyenné válhatott volna, ha nem megy igen korán férjhez, s ha nem szoptatott volna ki tíz gyereket. Ez oda lyukad ki, hogy idealizálni annyit tesz, mint oly testet, lelket mutatni, melyet semmi sem ért. Holott a festőt, költőt, legyen idealista vagy realista, csak az oly lény érdekli, a melylyel történt valami, s mely arra emlékezik is; minél többet

éltek, annál érdekesebbek előtte, és sohasem csatlakozik a német tanárhoz, ki szerint: «Az ideál a particularitas minimuma lévén, a festészet eszményi formákat tartozik nyújtani, melyek a legtisztább lény tiszta aetherét ábrázolják.» Midőn Strepsiadest kérdezték, nem hiszi-e, hogy a felhők istenségek, azt felelte: «Nem, igazán nem, mindig ködnek vagy párának néztem őket.» — Füst, köd vagy aether, a mely tehetség ennyivel táplálkozik, bizony padra kerül tőle.

Ugyanaz a német professor feljogosítja a művészt, hogy a betegséget, a vénséget, a roskatagságot, a halált lefesse. De óvatosan hozzáteszi, hogy a természet semmit sem mutat tiszta állapotban, hogy azok a betegségek, melyeket a kórházakban lehet tanulmányozni, különös esetek, melyek mindig hagynak kívánni valót, a miből az következik, hogy a művésznek kell a hiányzót kipótolnia és ideálját kell ábrázolnia a sorvadásnak, ideálját a gutaütésnek, ideálját a köszvénynek, vagy, ha genre-festő, ideálját a kocsmai verekedésnek, ideális korhelyeket, a kik typikusan öklöződnek, míg ideális nyárson forog az ideális pecsenye a lobogó tűz felett: «És hol lelem meg ezt az ideált?» kérdi a művész. — «Közepes átlagot véve számításba», feleli a professor rendületlen komolysággal. — «Rózsát akar ön festeni? Gyűjtsön össze, csoportosítson gondolatban száz rózsát, a melyet látott: ez lesz az osztandó; ossza el százzal, s a hányados lesz az ideál!» «Alkalmazza ugyanezt a módszert az asszonyi arcokra, a nyársakra, az öklözésekre, a részeg emberekre, nincs annál egyszerűbb.» Ezen számítás szerint mi a Corregio Antiopéja? Jól megcsinált osztás eredménye. Mi a sixtini Madonna? Egy szép hányados.

Winckelmann is formulázta a maga módja szerint a középarány elméletét, midőn azt tanította: «Mint a tiszta víznek, úgy a tiszta szépségnek sincs külön zamata», a miből az következik, hogy minél izetlenebb, annál tökéletesebb, hogy minél kevesebb a dolgokban a jellem, annál szebbek, s hogy ha az idealismus abból áll, hogy a természetet meg kell szépíteni, legjobb lesz, ha mentől unalmasabbá teszi. A barbárság, a durvaság halála a művészetnek; de még annál is biztosabban megölik a hamis szabályok s az ál mesterfogások. Mint a hogy minden kornak megvan a maga elfogadott ideálja a szép asszonyról, melyhez akarva, nem akarva, még a természet ellenére is hasonlítania kell, ha tetszeni akar: egy-egy művész is megalkotja magának a báj, a kellem ideálját, a szépség törvénykönyvét. Mint a jó szakácskönyv, ez is utasítás-gyűjtemény, melyet, tökéletlen szakács létére, derűre-borúra alkalmaz minden ételre.

Voltaképen csak rendszerbe foglalta kora ízlését; a dolgok állandó jellemét múltó divatnak áldozza fel, és összetévesztve a tetszetőst a széppel, feledi, hogy a mi ma tetszik, holnap már nem fog tetszeni. Talán Albaninak hívják s akkor Galatheákat, Európákat, Danaéket, Dianákat, Vénusokat és madonnákat fest, melyek alig megkülönböztethető változatai lesznek egyazon bábnak. E bábok sokáig mód nélkül fel lesznek kapva; hallani fogja róluk, hogy «mintha rózsafán termettek volna», elnevezik «a gráczsiák festőjének»; de egyszer csak, miután Rafael és Michel Angelo fölé emelték, bámulni fog mindenki, hogy lehetett őt csodálni, s az unalmassá tett természet megbosszúlja a sértést. Hány ép oly tehetséges festő jutott hasonló sorsra, és ki győzné megoldvasni a kivo-

natozott szépség, a tiszta lény, az aether, a középarányos s a hamis hányadosok áldozatait?

Mi hát végre is az igazi idealismus? Csak egy módja az érzésnek. Egyik festőt jobban meglepi a természet gazdagsága, teremtéseinek, játékainak hihetetlen sokfélesége. A másikat jobban meghatja egyik-másik ily jelenet s hatás nagysága. Meglepi bőségével, pazarlásával; de ha négy szemközre merné fogni, szemére lobbantaná tékozlását, hogy a létezőket szükségtelenül nagyon is megsokasítja, hogy pajkosságból konkolyt kever a tiszta búza közé s hogy nem gondol eléggé gyermekeivel és dicsőségükkal. Egyedül azzal gondolva, hogy a fajok fenmaradjanak, az egyén neki csak eszköz, csak szerzőszám; mit bánja ő a hangyát, ha a hangyaboly készen áll? S valóban, mintha be akarná bizonyítani, hogy szereti a rendkívülit, minden fajból alkot előjogos, kivételes, élesebben jellemzett, a többinél összhangzóbb lényeket. De vak pártatlanságában választottjaival csakúgy bánik, mint legközszerűbb teremtményeivel. Magukra hagyja őket, kitéve az élet minden esélyének; kiteszi őket minden veszedelemnek, minden kaján véletlennek. Eszé ágában sincs, hogy őket érvényesítse, hogy oda állítsa őket, a hová valók; csakúgy találomra juttatja nekik is kegyeit, és csapásait. Csak egy mértékkel mér, csak egy napja van, s az egyformán süt boldogra-boldogtalanra; segítsenek magukon, küzködjének, vergődjenek, a hogy tudnak. Sokszor belévegyülnek, belémerülnek a tömegbe; azt hinné az ember, a rendkívüli is csak arra való, hogy a tömeg törvénye alatt álljon, s hogy a mindenség az alaktalan és névtelen lények számára van alkotva.

Ha igaz, hogy olykor a fától nem látni az erdőt, még

többször megesik, hogy az erdőtől nem látni a fát, s hogy a szálas fenyőtörzsök elvész a sűrűben, a nyomorult irtásban, a mely irigyen elibe áll. Úgy látszik, mintha a természet többet gondolna a bozóttal, mint a nagy fákkal, s ezt az idealista nem tudja elnézni; felróvja neki, bántja, hogy leggyönyörűbb műveit nem becsüli meg eléggé; szeretné őket megvetésétől megtaltalmazni, igazságtalanságától megóvni, s azt kívánja a művészettől, hogy szegényebbé vált, de jobban rendezett természet legyen, melyben sohase legyen elrejtve, a mit látni érdemes, melyben sohase legyen kisebbítve, a mit csodálni méltó, s melyben a világosság is csak arra essék, a mi a megvilágításra érdemes.

A realista kénytelenségéből s kelleetlenül egyszerűsít. Tudja, hogy a természet kicsiben-nagyban végtelen lévén, sohasem fogja olyannak festetni, a milyenek éles, elemző szeme látja; hogy válogatásra van kárhoztatva; de mindig fél, nehogy azt hagyja ott, a mi jobb; a nyesegetés nehezére esik: fürdalja érte a lelkiismeret, mint valami merényletért vagy kegyetlenségért. Az idealista hajlamból egyszerűsít, művében csak a főgondolatot látja, melyet egyedül talál gondjára méltónak, és boldog, hogy annak az egynek minden egyebet fölálldozhat: nemcsak mély vágásokat tesz az erdő sűrűjében, de kedvelt fáit meg is nyesegeti, leszedi róluk, a mi felesleges, kedvese a termő gallyaknak, s levagdálja a fattyúhajtásokat. Noha elve, hogy a felesleges mindig kártékony, azért tudja, hogy e világon semmi sincs elszigetelve, hogy minden chimaera közt a tökéletes függetlenség a leg-lehetetlenebb; hogy bármily nagy valaki, mindig szüksége van valakire, a ki kisebb legyen nálánál; hogy minden, a mi él, adófizetője környezetének; s hogy mel-

lékes részletek minden tárgy megértéséhez kellenek. De szűken, mértékletesen bánik velük; és örökké aggódva, nehogy a lényegessel téveszszerk össze, zsugorin méri ki nekik a tért és a fényt. A realista olykor a jegyzetekbe fullasztja a szöveget; az idealista szoroson a nélkülözhetetlen magyarázathoz tartja magát, és sokszor önként beéri az egyszerű rántalással.

A közmondás szerint inas szemében nincs nagy ember: igen is közelről látják gazdájukat, az élet minden aprólékos körülményei között, s ismerik egyéniségének legapróbb sajátosságait. Az idealista jól tudja, hogy mi sem aprózza el a nagy dolgokat úgy, mint a részletek bősége; mint a mellékest, úgy azt is a legszükségesebbre szorítja, gazdálkodik vele. Akár műépítő, akár szobrász, akár történeti festő, akár tájfestő, zenész vagy költő, gondosan mellőz mindent, a mi a nagy benyomást gyöngíteni képes volna, s egyik legnagyobb regényírónk szavával élve: «Nem rak ki mindent, de rajta van, hogy meglássék, a mi belül maradt». Ha túl a rendén egyszerűsít, ha szerfelett összpontosít, műve kemény, szigorú, hideg, száraz lesz és nyomorúságig vitt önkéntes szegénykedésével elszomorítja képzeletünket; ha tud uralkodni tehetségén, ép oly hatással lesz ránk, mint a természet nagy jelenetei, melyekben a részletek beolvadnak a nagy egész összhangjába, melyek kiemelnek önmagunkból, midőn érzékeinknek a legészszzerűbb gyönyört szerzik, melyet csak élvezhetnek. Szigor, mely tetszik, hajthatatlan szabály, mely kellemes, okosság, mely sokakat boldogít: ime az előkelő művészet bélyege; és a szeretet, melyet maga iránt ébreszt, megnemesít önmagunk előtt. Nézd meg újra Poussin Arkádiáját vagy Jukundáját, olvass el újra egy éneket Lucretiustól, Virgiliustól, vagy az Isteni Szin-

játékból, olvasd el újra a Cidet vagy Hermann és Dorotheát: s ha örömedből nem hiányzott semmi, büszke léssz önmagadra, mint az olyan ember, a ki lelkét nagy dolgra tette föl, vagy a ki képpé vált eszmét látott vendégül és jól érezte magát társaságában.

Idealizálni nem annyi, mint a dolgokat szépíteni, de annyi, mint stilust adni beléjük. Sokszor van is bennük, véletlenségből, az istenek kedvezéséből, de nem tartják kötelességüknek, hogy mindig legyen; s annak a szükségét, hogy őket azzal felruházza, csak gondolkozó s eszét szeretni tudó lény képes érezni. A művészetek nyelvén a stilus az összefüggés szelleme, mely meglátja a különösben az általánost és részeiben az egészet; a synthesis szelleme az, mely egy sereg részletet egyetemben von össze, melyet kiemel, s mely a többit valamennyit pótolja. A nagy mestereknél a stilus a rövidített, gyors utak kedvelése, az apró hatások s az apró eszközök megvetése, az érzés emelkedettsége, mely a művészi eljárásban nyilatkozik, a látásnak s a szólásnak nagy-lelkű és nyílt módja; úgy látszik, a lángész az, mely a természettel, mint vele egyenrangú hatalommal bánik, és meggyőzi arról, hogy dúskálásánál, pompájának pazarságánál többet ér az egyszerűség, mely a tárgyakat megnöveli. Ha a realismus a művészetet a hamis conventióktól szabadítja meg: az idealismus meggyógyítja a hiú és gyerekes különösségek kedvelésétől. Ha a nagy ihletek forrása kiapadt, ha az apró, a parányi, a finom, a cikornya, a csecsebecse, a szőrszálhasogatás, a dib-dáb semmiségek, a sallang a tehetséget kiszárította és minden művet megkicsinyített: akkor megjelenik egy-egy olyan nagy szellem, a milyenről Dante emlékezik s az ember első szavára megérti, hogy a mi egy nagy szív-

ben végbemegy, érdekesebb mind annál, a mit a hangya reczés szeme lát vagy látni vél.

Az igazi realistának megvan a maga ideálja, mely abból áll, hogy művének complicatiók által a művészettel összeférő legnagyobb életerőt adja; az igazi idealistának megvan a maga kedvencz realitása: a nagyság az egyszerűségben. Egyik is, másik is képviselője az igazság egy-egy nemének; mert ha igaz, hogy minden dolog végtelen összetettnek látszik, az is igaz, hogy megegyeszerűsödik annak, a ki felülről nézi, vagy a ki mélységeibe hatol.

XXI.

Ösztönszerű vagy megfontolt transactiók a tanok közt. A realista idealismus és az idealista realismus.

A tanoknak megvan a maguk fontossága, melyet kár túlozni. Az igazi tehetség ritkán doctrinair, a miben a természethez hasonlít, melynek kedve telik abban, hogy az osztályozókat zavarba hozza, szeszélyeivel felforgatva a szabályokat, melyeknek állítólag alávetik. A művészet ősi törvényénél fogva, melynek rendeltetése, hogy a lélek kettős szükségletét elégítse ki, s melynek megvannak veszedelmes határai, melyeken túl nincs többé művészet, minden művész, bárminő legyen is véralkata, ösztöne, aesthetikája, oly képeket tartozik elélnk tárnai, melyek elevenen juttassák eszünkbe a valóságokat s egyszersmind meg is szabadítsanak tőlük. Akár egyik, akár másik kötelezettségét hanyagolja el, megcsalja várakozásunkat, s az oly realista, ki a maga módja szerint nem fölszaba-

ditója képzeletünknek, s az oly idealista, ki a lényegeket abstrahálójává fajul, s kinek művei holtak, egyik sem váltja be szavát. Jogunk van őket álművészeknek nézni s útjokat kiadni.

Mint már említők, voltak a művészetek történetében boldog korszakok, midőn az ellentétes irányzatok erőlködés, úgy szólván, előzetes alkudozás nélkül kibékültek. Egyaránt megvolt a való s a stílus szeretete, s a szívnek nem kellett kettészakadnia: egyetlen s azonegy szerelem volt az. Bizonyítja ezt a Del Carmine templom és Masaccio híres falképei, melyeket Filippo Lippi végzett be, s melyekhez az egész olasz festészet járult ihlet meríteni és tanácsot kérni. Látni ott apostolokat, kik többnyire természet után igen egyénien, igen elevenen rajzolt jó firenzei polgárok; s e polgárok mégis igazi apostolok, erős meggyőződésű, hitükért halni kész emberek. Hogyan esett meg ez a csodálatos egyesülés? A művészen megvolt a megfigyelés adománya és a hit adománya, és egy pillanatban, egy csapással adta vissza, a mit szeme látott, a mit lelke látott.

A Santa Maria Nuova nem kevésbbé híres freskóiban Ghirlandajo a szent Szűz születését mutatja be és bizony elmondhatjuk, hogy «ott voltunk». A részlet pazar; nem felejtkezett meg semmiről: sem a vízről, a mit katlanban melegítnek, hogy a gyermeket megfüröszszék, sem az összecsendült, kíváncsi, hírhordó szomszédasszonyokról. A lebetegedés körüli terefere az; s mégis, az utolsó részletig, minden nagy és egyszerű, minden arra mutat, hogy ez a születés nem mindennapi esemény; egy nagy érzéstől áthatva a festő ez igen mindennapi jelenetbe történeti jelenet méltóságát tudta önteni. Azok a boldog korszakok, a melyekről szólok, a művészetekre a paradicsomi

ártatlanság kora voltak. Még nem evett a tudás fájának gyümölcséből; ösztönszerűleg tette a jót, a nélkül, hogy a rossztól megkülönböztette volna. Az örökkévaló a művész szeme előtt a mező minden állatát, az ég minden madarát összegyűjtötte, hogy lássa, minek fogja őket nevezni, s a név, a melyen őket nevezte, megmaradt. Azt mondotta a természetet szemlélvén: «Ez csontomból való csont, húsból való hús». Szerette, szeretve hitte magát általa. Ereje gyöngédséggel párosult, s keze művei azt a derült, nyugodalmat örömet lehelték, mely tulajdona a lángésznek, mely a nélkül, hogy kereste volna, megtalálta önmagát.

A mit az ártatlanság korában ösztönből tettek, később okosságból cselekedtek. Minden században tudtak a művészek a művészet kettős törvénye alá hajolni, izlésüket kötelességükkel megegyeztetni és kibékíteni, a mi békíthetetlennek látszott. Mely iskolához tartozott Rembrandt? Megvolt benne a valóságnak, s az életnek mély érzéke, s a világosság alkalmazásával a leghétköznapibb dolognak valami szemfényvesztőt, valami természetfölöttit adott, úgy hogy e bűbajos művei természeti képek és egyben csodás mesék, tündérségek vagy egy nagy lélek látomásai. Melyik csoportba állítsuk Shakespearet? Ha a bonyodalmasságot szerette, ha gyakran túlságosan szerette: hol van költő, a ki úgy meg tudta volna találni a bűvös szókat, a melyek mindent megmutatnak és a mindenséget összefoglalják? Tiszta idealista lett volna Racine? Törekedett hőseit egyszerűsíteni, de az érzelmek festésében ki értett jobban a fény s az árnyék mérsékléséhez, a színárnyalatok, hangok és félhangok tudományához? Idealista, realista volt-e *Manon Lescaut* írója? Ki a francia regény e remekében megmutatja, hogyan tisz-

títja meg a szerencsétlenség a lelket, hogyan váltja a bűnt erényre, s hogyan kell a művészetnek a lealjasodást, a szenvedély gyalázatát festenie, hogy émelyítő ne legyen. E hasonlíthatatlan elbeszélésben elejétől végig mennyi mértékletesség, mennyi tartózkodás? Mennyi magvasság s a tapintatnak mennyi előkelősége, mily állandó törekvés a gyűlöletes részeket enyhíteni, és bájjal takarni, a mi bennünk undort gerjeszt!

Lehet erre azt mondani, hogy ez csak megalkuvás dolga; hogy a két módszer mindegyikének meglévéen illető előnye, s melyek közül, hol az egyik, hol a másik ér többet; hogy barátságos úton kell a művészet birodalmán megosztóznok; hogy a realizmus az apró tárgyakhoz s a családias művészethez illik, az idealismus a nagy tárgyakhoz s a hősie művészethez? Egykor, hogy Donatello, mikor ép ebédelni készült Brunelleschivel, tojást vitt neki a kötényében, Brunelleschi megmutatott neki egy feszületet, melyet titokban készített, s mely még ma is megvan a Santa Maria Nuova egyik kápolnájában. Donatello úgy meg volt indulva, hogy a kötény kiesett kezéből s a tojás mind eltört. «Te arra születél, hogy Krisztusokat csinálj, én csak arra való vagyok, hogy parasztokat csináljak»: így tört ki. Tehát úgy oszszuk fel a festőket, hogy vannak Krisztus-csinálók és vannak paraszt-csinálók, s hogy ezeknek nagy szempontokból kell dolgozniok, azoknak a tökéletes természetességre kell törekedniök? Az ellenkező könnyebben lehet igaz, s a művészet boldog korszakait főkép az a szükség különöbzteti meg, melyet éreztek, hogy megbarátkoztassák az embert a nagy tárgyakkal, leemelve őket mi hozzánk, a nélkül, hogy lealacsonyítanak őket, és az a vágy, hogy a kezelés módja által a kicsinyeket fölemeljék.

A művészetnek legnemesebb teendője bizonynyal az, hogy az embereknek isteneik képét megalkossa s ez volt egyúttal legvakmerőbb cselekedete is. Ha a mű-építés házat épített nekik, elég szépet, hogy örömet lakjanak benne; ha a zene hangot ad a léleknek, a mely őket imádja és azt megtanítja rettegését és örömét dallamos kiáltásokban kifejezni, melyek méltók legyenek a tömjénfüsttel ég felé szállani; ha a költő búbajos, dallamos nyelven elmondja tetteiket és parancsaikat, bosszúállásukat és irgalmukat: az őket megillető tisztelettel mindez összefér. De hogy a képzőművészetek e halhatatlanokat, kik többször rejtőznek el, mintsem megmutatnák magukat, testet és arcot kölcsönöznek, ez a tiszteletlenség majdnem szentségtörés. Az istenek azon látható hatalmak, melyekről álmodunk, midőn a világot szemléljük, s a kik titkait bírják. Alakot adni nekik, nem bálványvá változtatásuk-e?

A művész sokáig habozott; ha szenvedélyesen szerette is vésőjét, de a mennykőtől félt, és tiszteletlenségében sok volt a tisztelet. Azon kezdte, hogy a természethől vett valamely alakban jelképezte az isteneket. Nekünk most egyszerű dolognak látszik azt hinni, hogy lelket teremtve nagyobbat visz véghez, mint midőn egy csillagot megteremt, és műve egymásutánját haladásnak is tekintjük. Ez igen új felfogás. A geometria a tökéletes rend, s mint az emberi ész, a természet is tud mérnök lenni, ha kedve tartja, de csak pályája kezdetén volt az, mikor még a világokat alakította s pályájokat kijelölte, vagy később, a midőn kristályait alkotta. Az élő lényekben már jóformán semmi geometriai sincs és ezer véletlennek alávetve, maga az élet egy nagy rendetlenség. Ilyennek ítélték az emberek évszázadokon át és azt hit-

ték, istenségeik hasonlóképp vélekedhetnek; hogy szemükben az oly lény, mely élni, akarni mer, botrányos szabadsággal él, s így törvényen kívül áll; hogy túrik ez arczátlan rendetlenséget, de nem kötelezik magukat, hogy mindig túrják; hogy tehát e világ is csak elnézésből, egy bármikor visszavonható engedély alapján létezik. Ezek után lehetett-e istennek élő lény alakját adni, a nélkül, hogy azzal sértve lett volna?

A művész addig-addig habozik, míg végre belevág; és egyre merészebbé válva, a láthatatlant először növény, azután állat képében, végre pedig embernek, e rövid eszű lénynek ábrázolja, a ki eszére büszkén, magamagának jelöli ki útját, s kinek az élet sokszor csak egyetlen hosszú tévelygés. Egy csöpp maradék-szemérem folytán eleinte azt akarta, hogy ez isteni ábrázat néma, titkos, kifejezéstelen legyen; míg, egyre jobban neki merészedve, kifejezővé tette és oly dolgokat mondatott el vele, melyeket az ember megért, s minőket maguk szoktak elmondogatni egymásnak az emberek. A szobrász jóvoltából az ég urai a földre szálltak lakni s a rövid eszű ember társaloghatott isteneivel, kik feleltek is neki olykor-olykor. Nem színpadi királyok voltak azok, megkapó természetesség volt bennük, s mégis volt bennük valami, a mi a szívet kellő távolságban tartotta tőlük s a népeknek, ha szemüket arczukra fölvetették, eszükbe jutott a költészet által immár emberivé lett regéjük, és azt is érezték, a mit az égboltozat, a tengersík, a tornyosodó hegyek láttára érez az ember. Ez a csoda csak egyszer történt meg; csak a görög vallásnak lehettek Praxitelesei és Phidiasai.

A régi Görögországban a szobrászat vállalta el, hogy a természet-fölöttit természetessé tegye idelent; a keresz-

tény világban a képírás törekedett ugyanazt megtenni, ő vállalkozott e veszedelmes küldetésre, s felváltva ugyanazon tétovázáson, ugyanazon vakmerőségeken ment át. A byzanczi művészet csak sötét isteneket ismert, kiknek hivataluk volt fenyegetni és ítélni, s kiknek szomorú soványsága mintha szemére lobbantaná az embernek, hogy a saját érzékeit oly bőven ellátja mindennel. E vad isteneket, kik az életet örömeivel együtt megátkozzák, beszennyezte volna a földi dolgokkal való érintkezés; hogy minden tisztátlan szomszédság távol maradjon tőlük, aranyos alapon ábrázolták őket, az elérhetetlen magas ég jelképén, honnan bennünket látnak és felettünk ítélnék.

Olaszország azon kezdte, hogy Byzanczot szolgálilag utánozta; de lassanként fölszabadult s egy véletlen segítségére jött. Egy rendkívüli ember föltette magában, hogy érzésére, életére teljesen hasonló akar lenni Krisztushoz; hogy utánozni fogja örömeiben, csüggedésében s szenvedéseiben; hogy nem lesz többé saját jelleme, csak a feltétlen alkalmazkodás isten erkölcsiéhez, a kit imádott, s hogy az mintegy újra éljen ő benne. Áttérése előtt ezen assisi gazdag kereskedő fiú szenvedélyesen kedvelte az ékszert, a szép szöveteket, a selymet, a bársonyt, a brokátot, az aranyat, ezüstöt; a mint azonban a kegy megszállta, egyszeriben a legascetább s a legaesthetikusabb szent lett belőle. Önmagával szigorúbban senki sem bánt és senki sem volt fogékonyabb azon örömek iránt, melyeket a természet mindenkinek nyújt, a ki élvezni bírás nélkül is képes. A világosság, a nap, a fák, a pázsit, az erdei zene s a patakviz mormolása gyönyörűség volt lelkének, és ha egy darab fekete kenyeret elkölteni leült egy márványsziklához, melynek vakító fehérségét csodálta, a paradicsomba képzelte magát.

Ez az ember az olasz művészetre a legszerencsésebb befolyást gyakorolta. Assisi szent Ferencz jóvoltából Krisztus föltámadott; nem mult már el tizenkét század Krisztus s a festők közt, kik történetét elbeszéltek; kortársuk lett: találkoztak vele, hallották hangját, érintették kezét, lábát, sebeit. Ezután nyugodt lélekkel állíthatták alakját Umbria tájainak keretébe, melyeket élő képmása szeregett s melyeken élt. Az aranyos alapot igazi felhős vagy tiszta égbolt váltotta fel, naivul utánzott, enyhe tájak, melyeken tekintete kedvtelve nyugodott. Mintha azt mondta volna: «Bocsássátok hozzám a virágokat, a mező állatait és madarait; az ég országa azoké, a kik hozzájok hasonlítanak».

A képirás, megszabadulva a babonától s a félelemtől, a profánt a szenttel vegyítette, egyesítette a földi dolgokat az égiekkel. De ott meg nem állt. A festőknek eszükbe jutott, hogy valamint a nyilvános fogadtatásokon a király modora könnyűségével, szabadságával válik ki az udvaroncok sorából, úgy a tökéletes természetességről ismerni rá az igazi istenre is. Mint Hegel megjegyezte, azokon a képeken, melyeken az ó-német festők a Szűzet és fiát ábrázolták, körülvéve az adományozók családjától, kik előttük térdelnek, gondjuk volt rá, hogy ez imadásba merült alakokon bizonyos feszesség, szertartásosság lássék. Ez alázatos földiek oda hagyták napi munkájokat, hétköznapi gondolataikat, hogy kötelességet teljesítsenek; az ő magukbaszállásuk mély, szánakozásuk megható, de arczuk oly kifejezést mutat, mely náluk nem mindennapi. A Szűznek s a kisednek megszokott arczuk van; ők azok, a mik, s alakjukban van könnyűség. Mi az oly király, ki nem tartja egészen természetesnek, hogy uralkodik? Mi az olyan isten, a ki nem találja egészen természetesnek, hogy ő isten?

Igy fogták fel a képírást a nagy, vallásos századokban mindig. A festők legdicsőbb hasznát akkor vették lángeszüknek, midőn oly lényeket ábrázoltak, kiknek a rendkívüli igen mindennapi dolog volt; nem különböznek azok tőlünk csak hajlékonysága által az eseményeken felülemelkedő lélküknek, melyet mi sem lep meg: nem volt tőlük nagy áldozat, hogy hozzánk hasonlók legyenek: tudják jól, hogy sohasem lehetünk velük egyformák; csodálatos ebben csak az, hogy a lámpás agyagból van, pedig égi fényt áraszt. Senki sem élt inkább, mint Rembrandt Krisztusa; ismerte minden nyomorunkat, izzadta minden verejtékünket, és ha imádandónak tűnik föl, azért van, mert még nálunknál is emberibb.

Még Rafael Szűzei sem születtek a mennyeknek kertjében; egy ünnepnapon magam is többel találkoztam, mikor Frascatiból Albanóba mentem. Olyanok ők, mint a Róma környékbeli legegészségesebb vidékekről való parasztasszonyok; alakjuk telt, erős, kissé zömök, egészséges, ép kinézésű. Páratlan dajkák; érzi az ember, hogy tejükben sok a casein, sok a zsíradék, hogy olyan tej az, melytől kigömbölyödik a csecsemő arca. Azt is érzi az ember, hogy minden földi munkára alkalmasak; hogy nem tartják megalázkodásnak, ha asztalt terítenek, vagy ha pólyát mosnak: a nagy lelkek, a mit csak tesznek, mindenbe vegyítnek valamit a maguk nagyságából, mert bennük minden természetesen isteni, vagy istenien természetes. De jönnek a Guido Renik, az Albanik; jön a kor, midőn a vallásos érzés már csak torzkép, s a templomi festészet pusztá ipar; akkor jelennek meg a nagyurias és nagyképű istenek, az aetheres, pézsmás, pedans, merev, szenteskedő Krisztusok; a követelő, álszemérmes, epedő szemű, habtestű, minden

életműködésre alkalmatlan Szűzek, kiknek legfőbb gondjuk, hogy istenségüket ne compromittálják. Nem lévén e világból valók, soha sem nem ittak, sem nem ettek, és sohasem fognak megszólalni, minthogy nincs is mondani valójok. Kiválasztották állásukat, elrendezték öltözetüknek még csak a legcsekélyebb részecskéjét is, a mennyei etiquette törvényei szerint; ha valami hirtelen fölindulás közben valami megmozdulna rajtuk, vége lenne a hatásnak. Szeplőtlen tisztaságuk ünneplő ruha, melyet a művész adott reájok; mernék neki visszaadni, ha folt vagy fésülés esnék rajta?

Általános szabály: minél nagyobb, minél nemesebb a tárgy, annál inkább szükségét érzi a művész, hogy elérhetővé tegye és hogy megbarátkoztassa vele képzeletünket, hogy az ő színvonalukra emeljen minket, vagy jobban mondva, őket hozza le a miénkre. Egy rossz kritikus felrótta Danténak, hogy sírontúli látomásaiba minden flórenczi ujságot belévegyített; hogy olyan pokolbeli purgatorium és paradicsombeli lakókat mutat, kikkel üdvösségük vagy kínjaik nem tudták elfelejtetni a gonosz várost, melyet többé soha meg nem látnak, s hogy szeretnék tudni, mi ujság ott? Az a nagy költő nem tehetett volna okosabbat, ha meg akarta testesíteni phantomjait, mint hogy a valóság látszatát adta álmokképeinek; ilyen az igazi idealisták realismusa: nekik Flórencz oly hely, honnan az égre tekinthetni, s az ég oly hely, honnan Flórenczet látni.

«Nálam, mondotta megbotránkozva Dante egyik kortársa, ki az *Isteni Színjátékot* nem igen tudta élvezni, nem énekelnek ama költő módjára, kinek szíve hiú képzelt dolgokban gyönyörködik; itt egész tisztaságában ragyog a természet, mely megörvendezteti a lelkét annak,

a ki meg tudja érteni. Itt nem álmodnak a sötét erdőn keresztül, itt nem látom sem Francescót, sem Paolo Rinit, nem látom sem Ugolino grófot, sem Roger püspököt. Másnak hagyom a tereferét, magam az igazsággal tartok. A meséket sohasem szenvedhettem.» Így beszélnek a realisták és mégis, mintha ők maguk is éreznék, hogy a művészetet nem lehet egy rendszerbe szorítani, mert az minden tannál nagyobb, hogy a szellem megelevenít, a betű öl: nem egyszer látni, hogy, hűtlenek lévén formuláikhoz és idealisták tudtokon kívül, felemelik, meg-növesztik tárgyukat a kezelés módja által.

A genre-festészet manapság sokszor csak adomaszerű; a holland festők jobban értették mesterségüket. Részletezhetik őket váltig, az oly tisztán jellemzett alakok, melyeket szemünk előtt megelevenítenek, típusok. Képeik egy szabad, és szabadságában boldog, szorgalmas, dolgos, érzéki nép erkölceit, szokásait, érzését, szellemét tárják föl, mely nép a nyers kedvtelést a rendszeretettel, a gazdálkodással, az aprólékoskodással egyesíti, mely a kicsinyes dolgokkal sokat törődik, azokat megfontolva, komolyan cselekszi, vendégségeiben pedig bolondos, lármás jókedvnek engedi át magát, mintegy kárpótlásul egykedvűségéért és okosságáért. Ha a genre-festő láng-ész, műveiben mindig van valami azonkívüli: bármit mutasson is, kényszerít valamit látni, a mit nem mutat. «Alapot és horizont kívánok a művészettől», mondotta egy szellemes ember, a ki évenként egyenlő gyönyörrel olvasta Aeschylust és Rabelaist, s a ki hol Leonardo da Vincit teszi elibe Terburgnak, hol ezt amannak. Olykor az evangeliumot is elolvassa és folyton mondogatja ezt a verset: «Sok hajlék van atyám házában.»

Hány művészt lehetne megnevezni, a ki, hogy felsé-

gessé tegye a mindennapi életből vett tárgyat, az idealismustól vette kölesön az elbánást s eszközeit! Sophokles nagy próbára tett nagy szíveket írt le, Aristophanes grotesk véletlenekkel bajlódó furcsa vagy együgyű embereket; Racine a legszebb carrarai márványba hercegeket s hercegnőket vésett; Molière mindenkinél jobban festette meg a gépekké vált embereket; La Fontaine orosz-lánokból, farkasokból csinált eposzi hősöket. Valamennyien egyazon módszert alkalmazták: tudták titkát annak az egyszerűségnek, a mely a tárgyakat megnagyítja.

Mit szóljunk némely spanyol mesterekről, kiket könnyebb bámulni, mint osztályozni? Egyenlő mértékben megvolt bennük az érzés nagysága s az a szerencsés adomány, hogy meghitté tudtak tenni mindent. Ime egy ifjú királyleány képe. Ez az a hercegnő, a ki XIV. Lajoshoz fog férjhez menni, s kiről Bossuet egykor azt fogja mondani, hogy a halál azt a vakító fehérséget, mely arcán honolt, «befelé fordította», midőn égi fénybe emelte. Velasqueznek, a nagyvilág fiának, a ki legjobban meg tudta szólaltatni az öregeket és a fiatalokat, nem kellett kivárni halálát, hogy e mennyei fénynyel felruházza; s mégis mily eleven e kép! mily igaz s mily fiatal! Ugyanaz a Velasquez három fonó vén asszonyt fest, és nehéz kitalálnunk, polgárasszonyoknak öltözött Párkák-e, vagy oly polgárasszonyok, a kik megérdemlik, hogy Clothónak, Lachesisnek s Atroposnak nevezzék őket. Egy másik festő, kiről azt mondták, hogy három módja volt, a hideg, a meleg s a ködös, s hogy olykor mindannyit egy képen egyesítette,* angyalokat mutat, kik jól értve minden földi munkát és nem vetve meg

* Murillo.

semmit, épen zöldséget készítenek kifejteni, borsot törnek a mozsárban, habozzák a levest. E szárnyas kukták bájosak. De még jobban csodáljuk a tetvezkedő, összekuporodott koldust. Egy korsó, egy kosár gyümölcs van mellette: most neki áll a világ. Areza «a mulandó dolgok megvetésébe van mártva»; ha andaluz toprongyosága, castiliai büszkeséggel vegyülve, az alamizsnát elfogadja, a tanácsadást visszautasítja; úgy látszik igazán, mintha a napnak nem volna remekebb dolga, mint e dicső rongyokat s e boldogságot megvilágítani, a mely csak egy igények nélkül való nélkülözés.

Ilyen volt Spanyolország festészetében, ilyen volt költészete is. A leírásoknak csaknem szigorú józansága, a részletekkel való bölcs gazdálkodás, az őszinteség, az ecsetkezelés meglepő szélessége által Don Quichote páratlan remeke az idealista realismusnak. Mendoza, ki a rabló irodalmat teremtette, nem volt Cervantes; de ugyanabban az iskolában tanulta a művészetet. Az ő Lazarillo de Tormes-e csak egy leleményes zsebmetsző, de ez a zsebmetsző nagy stílú alak, s megjegyzésre méltó példája mind annak, a mit az író, a ki nem mond el mindent, elhallgatásával hozzá adhat ahhoz a kevéshez, a mit elmond.

Mit szeretsz jobban: egy egészen természetes istent, vagy egy koldúst, kiben stílus van? Az eklektikus, kit fentebb említettem, a körülményekhez képest, hol ezt, hol azt kedvelte jobban; de nem sokra becsüli az oly festőt, az oly költőt, a ki mindent elmond, azt a festészetet és költészetet, melynek nincs alapja és nincs horizonja.

XXII.

A műalkotás egyéni jelleme, bármily iskolához tartozzék is a művész. Egyénisége a megválasztásban, hajlamaiban, benyomásaiban, eljárásában, az életről s a világról való felfogásában nyilvánul. A mi bennük közös, az a természetnek állandó, szerető tanulmányozása.

Bármilyen legyen a művész jelképe, hitvallása, művében kell lenni egyéni jellemnek, s ez még csekélyebbre szállítja a tanok értékét. A jegyzőknek, gyógyszerészeknek megvannak a maguk formuláik: a festőnek, a költőnek nincs. Hol hozzáad a betűhöz, hol elvesz belőle, s a bölcsesség, a melyet megtanult, titkon összeelegyedik saját természetével s az ő arcát ölti magára. Az igazi művészhöz van valami, a mi csak az övé; ha ő énekel egy ismert dalt, dala újnak látszik. Kivált a művészet dolgában igaz az, hogy a leggyengébb igazi bor, még ha vinkó is, feltéve, hogy megérik rajta a szőlőíz s a termőföld zamatja, többet ér a lejobban gyártott bornál. Légy idealista, légy realista, de mindenekelőtt légy valami s légy tenmagad. Hiába hirdetik az orthodoxia papjai, hogy az egyházon kívül nincs üdvözülés. Minden tehetőség egyéni eretnecség.

Az ének nem születnek készen; lassanként nőnek, válnak ki; ez a legtitokzatosabb csirázás. A művész legtöbbször úgy tesz szert eredetiségre, hogy előbb sokáig más mestert utánoz; Perugino nélkül Rafael talán sohasem fedezte volna fel Rafaelt. Igaza volt a közép-kornak, a midőn azt hitte, hogy hosszas engedelmesség által válik érdemessé az ember arra, hogy önmagának ura legyen; hogy apróddá kell lenni, mielőtt lovaggá

ütnék az embert; hogy el kell tévedni, hogy útját meg-
lelje az ember; hogy át kell magát engednie, hogy bir-
hassa önmagát. Némely festő, némely zenész egész ifjú-
ságát szolgálatban töltötte, s talán mikor az egyiptomi
pharaóktól elköltözött, magával vitte aranyos fazokait;
minek utána belészeretve a magányba, hol az ember
magába szállhat, belemélyedt pusztaságába: többnyire a
pusztában találják meg énjöket a népek s az egyének.

Attól a naptól kezdve, hogy a művész meglelte a
magáét, megvannak hajlamai és kiszemelő vonzódásai.
Vonzatva azoktól a tárgyaktól, melyek szellemével leg-
rokonabbak, s a melyek szívét legjobban meghatják,
kiválogatja e nagy mindenségből, a mit szeret; a mely
lélek tud keresni, biztos felőle, hogy megleli a mit szeret.
Mint Charles Blanc mondta: «A nevető bokrok vonzot-
ták Berghemet; Ruysdael a sötéteket, mélabúsokat ked-
velte. Hobbema csak a vadságot szerette bennük, ő az
orvvadász szemével és hajlamával nézte őket. Albert
Cuyp a Meuse boldog partvidékét csak a négy órai nap
enyhe fényében nézte; van der Neer a hollandi falukat
csak holdvilágon festette, a kunyhókat az éjszakai fény s
titokszerűség által akarván költőivé tenni; Nicolas Poussin
szive csak a római campagnában nyílt meg; le Guaspre
felzavarta a tájat s szeretett vihart zúditani reá; Claude
Lorrain jobban szerette csöndesen, ünnepélyesen, ragyo-
gón».

Nem csak a maga kedvencz látványa van meg minden
művésznek, de megvan a maga külön érzésmódja is, s mint-
hogy nincs oly egyszerű dolog, melyről hűsz különböző
képet ne alkothatna az ember a nélkül, hogy eldönthető
volna, melyik a legigazabb: a műalkotásbeli igazság az
érzés igazsága, mely mindig egyéni, mindig különös, melybe

könnyen beleéljük magunkat, ha meggyőző tud lenni. Calderon is, Shakespeare is, Racine is királyokat szerepeltetett; de e királyok, bár egyenlően igazak, semmiben sem hasonlók; Gluck és Mozart is más-másképen szólaltatta meg a szerelmet s egyik sem hazudott. «Egy asszony ment végig Róma utczáin,» mondja ugyancsak Charles Blanc, «Michel Angelo meglátta és komolynak s büszkének rajzolta; Rafael is látta, és szépnek látta, kecsesnek és tisztának, mozdulataiban összhangzónak, öltözetében szendének. De ha Leonardo da Vinci is találkozik vele, ő bensőbb bájt, áthatóbb kedvességet fedez föl benne; nedves szeme fátylán keresztül nézi és gyöngéden, félhomályba burkolva fogja megfesteni. Így lesz ugyanaz a teremtés Michel Angelo ónja alatt büszke sybilla, Rafael vásznán isteni szűz, Leonardo festményén imádandó asszony».

Semmi sem egyénibb bennünk, mint benyomásaink, és minden műalkotás, mely e névre érdemes, elevenen érzett, őszintén elmondott benyomásnak a szülöttje. Minden foglalkozásnak megvannak erényei; a teljes őszinteség a művésznek hivatásával járó erénye; neki az az, a mi kereszténynek a könyörület, bírónak az igazság, katonának a becsület, asszonynak a szemérem. Ha még oly szerény is, a tökéletesen őszinte tehetség sohasem középszerű; csak önmagához hasonlít, s a mi élvezetet ő nyújt, nálánál nagyobbak nem tudnák nyújtani. A sárgarigó, a mely opera-dallamot füttyöl, nem tud soká mulattatni, azt mondjuk rá: «Rigó, te rigónak születél, füttyölj rigófüttyöt. A kenderike hangja nem ér fel a tiédde; de ha ő azt a dalt énekli, melyre a természet tanította, feltárja előttünk, a mi a kenderikelelekben megy végbe, és ez érdekel bennünket». A benyomás s

az érzés igazsága, a legtökéletesebb őszinteség, ez a legfőbb adomány. Mihelyt ez hiányzik, a művész már nem az a lélek, mely a mi szivünkhöz szól; csak zengő ércz, pengő czimbalom, s akárhogy peng ez a czimbalom, szivünkben nem kél reá visszhang.

Minden műalkotás csirája a benyomás; de hogy tárgya lehessen a művésznek, kell, hogy a tanulmány, a gondolkozás, az álmodozás megtermékenyítették legyen. E tárgyat, miután sokat gondolkozott rajta, magával hordta éjjel-nappal, azt hiszi, már bírja; pedig akkor kezdődik csak az igazi munka. Mielőtt az izzó vas formáját megkapná, sokat felesel a kalapács az üllővel! Némelyik tárgyat könnyebb meggyőzni, megfélemezni; de mindegyik ellenáll. Ez a művész csatája; mint Jákób, ő is titkos ismeretlennel birkozik, ő is megesküdött, hogy annak titkát megtudja és kedvét megnyeri, s így szól hozzá: «Nem eresztelek el, a míg meg nem áldottál». Ebben is megnyilatkozik egyénisége; kiki a maga módja szerint harczol, s azzal árulja el természetét. Némelyek a büszkéek, a fenhéjázók fajtájához tartoznak, a kik szeretnek erőszakkal győzni; mások jámborok, kiknek türelmük és szelid makaességük csodát mivel. Egyik heveskedő, ki elrabolja az egék országát, a másik furfangos, csalafinta, a ki sok fortélylyal, csellel veszi be a várat. Némelyik böles, mint a kigyó, óvatos, mindent biztosít jó előre. Mások együgyűek, mint a galamb; szivük sugalmában bizva, nem értenek gonoszságot semmiben, s a természet sokszor kevesebb ellenkezéssel adja meg magát ez ártatlanoknak; magára ismer bennük és tetesznek neki, mert ép oly természetesek, mint ő maga.

Minden művész a maga módja szerint érez, mindegyiknek megvan a maga eljárása, s minthogy a képzelet,

mely a műalkotást szüli, nem egyéb, mint játszó érzelem, mindegyik a maga módja szerint látja és fogja fel a világot, okoskodik és játszik vele. Nem mintha a műépítőnek, zenésznek, költőnek metaphysikát kellene tanulnia; de miután sokat érzett, az igazi művész sokat gondolkozott is és sokszor próbálta keresni az általánost a különösenben. Megvan neki is a dolgokról a maga philosophiája, az ő külön bölcsesége, mely megfelel véralkatának, esze járásának, élete körülményeinek, azoknak a szerencsés vagy szerencsétlen eseteknek, melyek legnagyobb befolyással voltak a világról s önmagáról alkotott fogalmára. A mint érzékenysége tompulni, idegrostjai keményedni, kezdenek, s idegei nem rezdülnek meg minden szellőre, mely a vizet fodrozza, vége az ő tehetségének; de tehetsége sohasem ért volna meg, ha az érzéssel megelégedett volna. Ez az örökös gyermek nem várta be őszülését, hogy az aggastyán gazdag tapasztalatait megszerezze, és ha legjobb gondolatait szívéből veszi, azért van, mert szíve megtanult gondolkozni. Bölcsesége arra való, hogy legélénkebb benyomásait megvitassa, egybevesse, megítélje vele; parancsol nekik, eléggé uruk, hogy játszhassék velük, hogy színes képekre váltsa, dallamos mondatokba fűzze legőszintébb felindulásait, vagy hogy rimbe szedje a bút, a mely könnyekre fakasztotta.

A feldolgozás, az ügyesség, a pontosság, a mesterfogás akármilyen fontos: a munka annyit ér, a mennyit a lélek. De hogy lelke egészséges legyen, a művésznek benső, szoros, állandó érintkezésben kell lennie a természettel. Csakis ez képes neki a szent hevületet, a teremtés fáradhatatlan vágyát, a termékenyítő örömet s az ihlet üdeségét megadni. Vannak órák, mikor nagyon is szereti,

s mások, mikor útálja önmagát. Az önmagát bálványozó ennek hypertrophiájára, vagy bágyadtságára, undorára és epekedésére — minden bajra tud a természet orvosságot, és ha a művész jótékony befolyásának magát átengedi, az ő örök ifjúságával való érintkezésben megifjulását érzi.

A természet nem csak a legnagyobb orvos, de főfőtanítója is a tehetségnek, és tanítványai sohasem lehetnek el oktatása nélkül. A mint tanácsát elhanyagolják, vagy már csak saját lángeszüknek és gögjüknek hisznek, eltévednek. A testes, falánk Johnstont gáncsolták, hogy az apró halacskákat úgy beszélgeti, mint a czetet; mások meg a czetet beszélgetik apró halacska-módjára. E jelbeszéd, mely által a művésznek mindent ki kell fejeznie, a mi szívében, lelkében van, oly bonyolult, hogy szünetlen újból kell tanulnia, s csak a természet tanítja meg rá. Az elsőrendű csillagoktól az utolsó féregig, a legszabálytalanabb kristályig, minden teremtménye tudja, minek kell lennie és csak annyit mond, a mennyit mondania kell. Akár elevenek, akár élettelenek, titkos törvénynek, belső logikának hódolnak, a melytől sohasem térnek el. A természet a művészen felkelti a teremtés vágyát és megtanítja teremteni; megtanítja, hogy úgy bánjék tárgyaival, mint ő az övéivel; hogy mindig tisztelje eredeti jellemöket s hogy keresetlen ráakadjon a hatásra. Egy parasztasszony mondotta nekem, egy páfránylevelet mutatva, melynek erezte olyan volt, mint a legfinomabb aranycsipke: «Nézze csak, oly szép, az ember megesküdnék, hogy kézzel csinálták». Isis bocsássá meg neki káromlását! A műalkotás az ész teremtménye, de legcsodálatosabb köztük az olyan, melyről azt vélhetnők, hogy a természet csinálta, vagy hogy önmagától lett.

Ez a mindenek fölött bölcs tanító, kinek vannak szabályai, de nincsenek fogásai, sem modorossága, csak ez képes a tehetséget kényszer vagy megalázás nélkül fegyelmezni. Ha törvényre tanítja, viszont megóvja a hiú babonától, elvonja a conventionalis szabályok zsarnoksága alól. De a művésznak nem csak tehetségét szabadítja fel, hanem szellemét is. A művész felszabadító: nyugtalaniságtól, bizonytalanságtól szabadít fel, a mit a természet okoz nekünk; de őt magát még a természet szabadította fel. Oly mélyen hatolt barátságába, hogy már nem nyugtalanítja; ha rendezni látszik is művét, csak olyannak tünteti föl, a milyennek látja; nem hagyja magát rászedni látszólagos rendezetlenségével és hálás iránta, hogy végtelen, mert ez a végtelenség, a melyhez minden egyebet mér, teszi lehetővé, hogy kicsinek találjon sok dolgot, mit az emberek tömege nagynak lát. A dogma, a párt, a felekezet, a formula, a mi csak a lélek szabad játékát gátolja, minden végzetes a művészetre. A természet sohasem dogmatizál; madár, virág sohasem papol, sohasem katekizál; napja egyformán süt a bakra meg a juhokra, csalánra, rózsára, a tévedésre s az igazságra. Szünetlen vele élven, a művész szíve kitágul, belseje megnövekedik; mint az, ő is nagyobbra nő, mint egy rendszer, hajlósabbá, mint egy doctrina, s ha előszeretete s idegenkedése még oly szívós, még oly makacs is, megtanulja érteni, a mit nem szeret, érdeklődni az iránt, a mit megvet.

Lehet a költő keresztény, zsidó vagy mohamedán, protestans vagy katolikus, buzgó hívő vagy philosophus, szabadelvű vagy reactionarius, royalista vagy köztársasági, a költő legelső sorban is költő és ha műzsája úgy parancsolja, megbotránkoztatja a nagyképű urakat nagy-

lelkű következetlenségeivel. Az epikureus Lucretius, a ki azt vallotta, hogy csak az atomokban hisz, mégis segítségül hívta Vénust, a világok uralkodóját, s imájától meghatva, ő szórta verseire tele kézzel a bájta, a mely soha el nem avul. Milton puritán volt, s mindenkinél jobban dicsőítette Sátánt, zord szépséggel ruháztatva fel. Dante az aquinói szent Tamás alázatos tanítványának hitével össze tudta egyeztetni egy nagy szív eretnekségeit. A művészet rokonérzésből él; ez által nagy iskolája az emberszeretnek. A civilizációk, az erkölcsök, a törvények, a vallások, a philosophiák átváltoznak, a világ arculata megújul, de a műépítés, a szobrászat, a költészet remekei túlélnek a társadalmat, a mely őket előállani látta és őket sugalmazta; mikor bennünk minden megváltozik, kivéve azt, a mi az embert alkotja, őket még akkor is élvezzük; dicsőségük halhatatlan, mint a csillagoké s a hegyeké; s ha újra elolvassuk egy-egy három évezreddel ezelőtt írt verset, úgy érezzük, mintha a költő reánk gondolt volna, a mikor megírta. Jupiterben már nem hiszünk; de az Ilias s az Odyssea megőrizte egész üdeségét, egész meggyőző erejét; ha Európa holnap megszűnnék kereszténynek lenni, vagy visszaesnék a barbárságba: tovább is áhitattal csodálnók a goth székes-egyházakat, Amiens templomának Krisztusait s Michel Angelo Szűzeit.

A természet imádása második vallása azoknak a művészeknek, a kik vallásosak, és a vallást pótolja azoknak, a kikben nincs. Schiller beszéli, hogy aznap, mikor az istenek az embereknek megengedték, hogy a földön megosztozzanak, alig hirdette ki Mercur a szabad zsákmányt, minden mesterségbeli, minden foglalkozásbeli előfutott, inyére való falatot kanyarítani. A szántóvető a

kövér földet, a vadászó nemesember az erdőt választotta, a kalmár elveszi, a mi kell a boltjában, az apát a dombra, hol a nemes bor terem, a király elzárja a hidakat és utakat. A költő, a ki álmodozása közben elfelejtkezett magáról, utolsónak érkezett és nem jutván neki semmi, panaszra fakadt. «Hogy segítek rajtad?» mondja Zeüsz. «Már nincs elajándékozni valóm, a világon megosztottak. Akarsz-e velem az égben élni? Valahányszor jösz, tárt ajtó fogad.» Elfogadta; de nincs mért útra kelnie; ama boldog percekben, mikor gondjaitól megszabadulva, szíve olyan, mint a jól hangolt hangszer, bármikor leszállíthatja a mennyet a földre, ha kedve tartja.

Akár költő, akár festő, akár zenész, a legskeptikusabb, a legérzékibb művésznek is megvannak jelképei, ritusa, s hite, mely bebizonyítása annak, a mi nem látható. Legfutóbb benyomásai is mintegy maguktól érzéssé, álomná válnak; egyetlen ibolya illatában sok tavasz illatát, ittasságát leheli be. Megbűvöli a világot, s a mi nincs, megjelenik neki abban, a mi van, a láthatatlan a láthatóban; édes békébe, isteni szelídségbe merül akkor lényé belseje, s lelkéből a mi felszáll, belevegyül kenyérébe, a mit eszik, borába, a mit iszik. Ez a művész miséje.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

A művészet alkotásai és az aesthetikai élvezet.

	Lap
I. Milyen legyen a művészet elmélete, s milyen ne legyen	1
II. Valamennyi művészet legelső közös jellemvonása: rendeltetésük gondoskodni arról, hogy módunk legyen kedvünket tölteni a látszatban	7
III. Valamennyi művészetnek második közös vonása: hogy bennük a látszat jel, s hogy alkotásaikhoz a mintát valamennyien a természetből veszik. Az utánczás szerepe az úgynevezett symbolikus művészetekben	13
IV. Az utánczóknak mondott művészetekben sem minden utánczás	21
V. Az utánczás minden művészetben csak fordítás, melyben a dolognak s a művésznek jelleme nyilatkozik meg	29
VI. Valamennyi művészetnek harmadik közös vonása: minthogy az aesthetikai élvezet az egész emberhez szól, szólnia kell egyben érzéseinkhez, lelkünkhöz és értelmünkhöz is. — A díszítő elem a művészetben. — A reflex-érzések és a szenvedély árnyéka. — Az értelem megnyilatkozása az összhangban	38
VII. A műalkotás meghatározása s az így fölmerülő kérdés: vajjon képzeletünk nem lelhetné föl a természettel való közvetetlen érintkezésben azt az örömet, melyet a művészettől vár?	55

MÁSODIK RÉSZ.

A képzelet, törvényei, módszere s a természettel való érintkezéséből fakadó örömei.

	Lap
VIII. A képzelet kettős munkája, midőn az érzéki tárgyakat tiszta alakjokra redukálja, az elvont fogalmaknak pedig érzéki alakot ad. A képzetek viszonyos igazsága; változataik, állandó vagy muló társulásuk.	60
IX. A szenvedély vagy értelem parancsára működő képzelet és a szabad vagy aesthetikai képzelet. — Az aesthetikai képzelet hajlandósága arra, hogy benünket áthasonítson a tárgyakhoz, vagy hogy őket változtassa át a mi képünkre. — Eljárása s munkálkodása módja: a játszóság	70
X. Az aesthetikai képzelet háromféle játéka és három változata. — A szemlélődő képzelet. — A szép; a kellemes; a fenséges; a formátlan; a torz	89
XI. A sympathikus vagy affectív képzelet. A tragikum, a komikum	107
XII. Az ábrándozó képzelet. — Csalódásai és elragadtatásai. Vajjon aesthetikai képzeletünk örömei, midőn e három alakjában a való dolgokkal vagy önmagával játszik, zavartalanok-e?	119

HARMADIK RÉSZ.

A képzelet kínjai, gyötrelmei és a művészetek által való felszabadítása.

XIII. A természet bősége s a művészet tehetetlensége	128
XIV. A művészet bosszúja a természeten. Az aesthetikai nevelés, melyet csak a művészet adhat meg	134
XV. A művészet megszabadít attól a kintől, a mit a képzeletnek a természetes szépség mulandósága s a zavaró vakeset okoz. — A véletlen s hatása a természetben s a művészetben	142

XVI. Minthogy a művészet nem egyéb, mint a rendezett és összpontosított természet, felszabadít attól, a mi benne homályos és nyomasztó ránk nézve. A szerelem s a nemzés a szépségben	153
XVII. Műépítésnek, szobrászatnak, képírásnak, zenének, költészetnek, mindenik művészetnek megvan a maga külön módja, hogy képzeletünk felszabadításán s az ember megdicsőítésén dolgozzék	161

NEGYEDIK RÉSZ.

A tanok, az iskolák s a művészi egyéniség.

XVIII. Minthogy a művészet tiltakozás a természet ellen, a melyet utánoz, elejétől fogva két ellentétes és egyenlőn jogos iránynak hódolt	188
XIX. Az igazi és a mesterséges realizmus. A tárgy megválasztása s feldolgozásának módja; a természetes módszer; a szükséges megegyezések s a conventionalis	195
XX. Az ideál hibás meghatározásai és az igazi idealizmus. A rendkívüli; a részletekben való gazdálkodás; az egyszerűség, mely a tárgyakat megnagyobbítja	209
XXI. Ösztönszerű vagy megfontolt transactiók a tanok közt. A realista idealizmus és az idealista realizmus	219
XXII. A műalkotás egyéni jelleme, bármily iskolához tartozzék is a művész. Egyénisége a megválasztásban, hajlamaiban, benyomásaiban, eljárásában, az életről s a világról való felfogásában nyilvánul. A mi bennük közös, az a természetnek állandó, szerető tanulmányozása	232

50.
60
10
120

21 = 28
5 35
7 70

20 = 10 > 200
25 10 200
30
480

